

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ BİLİM DALI

**ULUSLARARASI TİCARETTE SERBESTLEŞME SÜRECİNİN
REKABET OLGUSU ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ:
EMEK PİYASASI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ**

Yüksek Lisans Tezi

SELEN BEKTAŞ

İSTANBUL, 2021

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
ULUSLARARASI TİCARET VE PARA YÖNETİMİ BİLİM DALI

**ULUSLARARASI TİCARETTE SERBESTLEŞME SÜRECİNİN
REKABET OLGUSU ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ:
EMEK PİYASASI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ**

Yüksek Lisans Tezi

SELEN BEKTAŞ

Danışman: DR. ÖĞR. ÜY. ERDEM TURGAN

İSTANBUL, 202

GENEL BİLGİLER

Adı ve Soyadı	: Selen BEKTAŞ
Ana Bilim Dalı	: İktisat
Programı	: Uluslararası Ticaret ve Para Yönetimi
Tez Danışmanı	: Dr. Öğr. Üy. Erdem TURGAN
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans, Haziran 2021
Anahtar Kelimeler	: Rekabet, Serbest Ticaret

ÖZET

ULUSLARARASI TİCARETTE SERBESTLEŞME SÜRECİNİN REKABET OLGUSU ÜZERİNDE YARATTIĞI ETKİ : EMEK PİYASASI ÜZERİNDEN BİR ANALİZ

Ekonomik olarak küreselleşme, dünya ekonomisini oluşturan iktisadi parçaların birbiriyle ve giderek dünya piyasalarıyla eklemlenmesi şeklinde tanımlanmaktadır. Son 70 yılı aşkın süredir dünya ticareti serbestleşme odaklıdır ve ticaretin çok taraflı müzakereler ve kurallar çerçevesinde serbestleştirilmesi konusunda önemli mesafeler alınmıştır. İletişim teknolojilerindeki gelişmeler, artan liberal iktisat politikaları ve değişen dış ticaret bağlantıları neticesinde ulusal ekonomiler birbirlerine daha çok bağımlı hale gelmiştir. Günümüzde küreselleşme; kendi nesnel yasalarına sahip, karşı konulamaz ve kaçınılamaz bir süreç halini almıştır. Rekabet gücü büyük ölçüde yeniliğe bağlıdır. Günümüzdeki ekonomik faaliyetlerin merkezinde yenilik ve yeni ürünler üretme çabası yer almaktadır. Ticaretin serbestleşmesi ile tüm ülkeler için artan rekabet ortamı

üretileen mal ve hizmetlerde kalite kavramının öne çıkmasını sağlamıştır. Teknik yenilikler; sermaye maliyetlerinin düşmesi, malın üretilmesi için gerekli olan sürenin kısaltılması, siparişlere daha esnek cevap verilmesi ve yüksek düzeyde stok bulundurma zorunluluğunun ortadan kaldırılması gibi olumlu etkilere yol açmıştır. İlk olma, ölçek ekonomisini yakalama, maliyet düşürücü ve kalite arttırıcı bazda üretim yapma ve teknolojiyi ekonominin her sektörüne dağıtma adına yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Firmalar sadece ülkelerindeki rakipleriyle değil anı zamanda başka ülkelerin firmalarıyla da rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle ülkeler hem ticaretin serbestleştirilmesine taraf olurken hem de artan rekabet ile nasıl mücadele edebileceklerinin yollarını aramaya çalışmaktadır. Dünya genelinde yabancı yatırımların artmasıyla ulusal ekonomiler dış rekabete açık hale gelmiştir. Bu durumun neticesinde tekelleşme, uluslararası ticareti kısıtlayan anlaşmalar, haksız rekabet oluşturan şirket birleşmeleri ve devralmaları ortaya çıkmıştır. Bu nedenle ülkeler, artan dış rekabeti kontrol altında tutabilmek için bir takım rekabet politikaları geliştirmektedir. Artan küresel rekabet, firmaları verimlilik artışına yöneltmektedir. Maliyetleri azaltmak adına insan gücüne duyulan ihtiyaç azaltılmakta ve verimlilik artışının faturasını emek ödemektedir. Hizmet sektöründe çalışanların sayısının çoğalması ve çok iyi eğitim almış insan gücüne duyulan ihtiyacın artmasına karşılık vasıfsız işgücüne olan ihtiyaç azalmaktadır. Her gün ilerleyen teknoloji emeğin niteliğinin değıştirmesine neden olmaktadır. Artık çalışanların esnek çalışma şartlarına hazırlıklı olmaları ve bir beceri yerine birden çok beceri edinmeleri gerekmektedir. İşgücü maliyetlerini düşürmek adına sendikalaşma oranının düşmesi ve sözleşmeli çalışan sayısının artması artık yönetimlerin vazgeçemeyeceği bir tercih haline gelmekte ve küresel bir uygulama niteliğine dönüşmektedir. Çalışanlar kendilerini küresel yarışın ortasında korumasız bir şekilde bulmaktadırlar.

GENERAL INFORMATION

Name-Surname	: Selen BEKTAŞ
Field	: Economics
Programme	: International Trade and Money Management
Supervisor	: Dr. Lecturer. Member Erdem TURGAN
Degree Awarded and Date	: MA, June 2021
Keywords	: Competition, Free Trade

ABSTRACT

IMPACT OF THE LIBERALIZATION PROCESS IN INTERNATIONAL TRADE ON THE PHENOMENON OF COMPETITION: AN ANALYSIS ON THE LABOR MARKET

Economically, Globalization is defined as the integration of the economic components that create the world economy with each other and increasingly with world markets. For the last 70 years, the world trade has focused on liberalization and significant progress has been made in terms of liberalizing trade within the framework of multilateral negotiations and rules. As a result of developments in communication technologies, increasing liberal economic policies and changing foreign trade connections national economies became more dependent on each other. Today, Globalization has become an irresistible and inevitable process with its own objective laws. Competitiveness depends largely on innovation. Innovation and efforts to produce new products are at the center of today's economic activities. With the liberalization of trade, the increasing competitive for all countries provided the concept of quality to the forefront in the goods and services produced. Technical innovations has affected positively that the lowering capital costs, shortening the time needed to produce goods, responding to orders more flexibly and eliminating the need to maintain high levels of stock. There is an intensive competition that being of the leader, catching the economies of scale, producing on a cost reducing

and quality increasing bases and distributing technology to every sector of the economy. Companies have to compete not only with their competitors in their countries but also with companies of other countries. For this reason, countries seek to liberalize trade and seek ways to struggle increasing competition as well. With the increase of foreign investments worldwide, national economies have become open to foreign competition. As a result of this situation; monopolization agreements restricting international trade, mergers and acquisitions that create unfair competition has been existed. For this reason; countries are developing a number of competition policies in order to keep increasing foreign competition under control. Increasing of global competition leads companies to increase productivity. In order to reduce costs, the need for manpower is reduced and the labor force pays for the increase in productivity. Although the increase in the number of employees in the service sector and the need for well-educated manpower increase, the need for unskilled labor is decreasing. The technology advancing every day causes to change the extent of labor. Current, employees must be prepared for flexible working conditions and acquire multiple skills rather than one. In order to reduce labor costs, the decrease in the unionization rate and the increase in the number of contracted employees are becoming an indispensable choice by the administrations and become a global practice. Employees find themselves unprotected in the middle of the global race.

İÇİNDEKİLER

Sayfa No:

ÖZET	I
GİRİŞ	1
1. REKABET, REKABET GÜCÜ VE ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ	
1.1. Rekabet Kavramı ve Kuramsal Çerçevesi	3
1.1.1. Rekabet Kavramı.....	3
1.1.2. Rekabet Kavramının Kuramsal Çerçevesi.....	5
1.1.2.1. Klasik Görüşe Göre Rekabet Kavramı.....	5
1.1.2.2. Neo-klasik Görüşe Göre Rekabet Kavramı.....	7
1.1.2.3. Schumpeteryancı Görüşe Göre Rekabet Kavramı.....	8
1.1.2.4. Hayekci Görüşe Göre Rekabet Kavramı.....	8
1.2. Rekabet Gücü Kavramı ve Rekabet Gücünün Belirleyicileri	9
1.2.1. Rekabet Gücü Kavramı	10
1.2.1.1. Firma Düzeyinde Rekabet Gücü.....	11
1.2.1.2. Endüstri Düzeyinde Rekabet Gücü.....	11
1.2.1.3. Uluslararası Rekabet Gücü.....	13
1.2.2. Rekabet Gücünün Belirleyicileri.....	14
1.2.2.1. Makro Ekonomik Yapı.....	14
1.2.2.2. Döviz Kuru.....	15
1.2.2.3. Teknolojik Gelişme.....	16
1.2.2.4. Beşeri Sermaye.....	18
1.2.2.5. Verimlilik Düzeyi.....	19
1.2.2.6. Kamu Ekonomisi ve Faktör Donatımı.....	20
1.3. Modern Dış Ticaret Teorilerinde Rekabet Gücü Yaklaşımları	21
1.3.1. Porterçi Yaklaşım.....	21
1.3.2. Dunning Yaklaşımı.....	23
1.3.3. Krugman Yaklaşımı.....	23
1.4. Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi	24
1.4.1. Kuramsal Çerçeve.....	26
1.4.2. Dünya Ticaretinin Serbestleşmesi.....	29

1.4.2.1. Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması.....	29
1.4.2.2. Dünya Ticaret Örgütü.....	32
1.4.3. Bölgesel İktisadi Birleşme Hareketleri.....	33
1.4.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi.....	34
1.4.3.2. Gümrük Birlikleri.....	35
1.4.3.3. Ortak Pazar.....	35
1.4.3.4. Ekonomik Birlik.....	35
1.4.3.5. Tam Ekonomik Bütünleşme.....	36
2. ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞMESİNİN REKABET OLGUSUNA ETKİSİ	
2.1. Rekabet Hukuku Açısından Rekabet Olgusu.....	38
2.1.1. Genel Olarak.....	38
2.1.2. Hukuki Anlamda Rekabet Kavramı.....	40
2.1.3. Rekabet Hukuku’nun Tarihsel Gelişimi.....	41
2.2. Rekabet Hukuku’nun Amacı.....	42
2.2.1. Ekonomik Etkinliğin Sağlanması.....	43
2.2.2. Tüketicinin Korunması.....	44
2.3. Hakim Durumun Kötüye Kullanılması.....	45
2.3.1.Rekabeti Bozucu Nitelikteki Uygulamalar.....	46
2.3.1.1. Yıkıcı Fiyat Uygulamak.....	46
2.3.1.2. Mal Vermeyi Reddetmek.....	47
2.3.1.3. Ayrımcılık Yapmak.....	47
2.3.1.4. Üretimi, Pazarlamayı ve Teknolojik İlerlemeyi Sınırlamak..	48
2.3.1.5. Aşırı Fiyat Uygulamak.....	48
2.4. Rekabet Politikası Açısından Rekabet Olgusu.....	48
2.4.1. ABD Rekabet Politikasının Gelişimi.....	51
2.4.2. AB Rekabet Politikasının Gelişimi.....	52
2.4.3. Türk Rekabet Politikasının Gelişimi.....	53
2.5. Rekabeti Kısıtlayıcı Nitelikteki İşlemler.....	54
2.5.1. Tekeller.....	55
2.5.2. Karteller.....	56
2.5.3. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar.....	57
2.6. Rekabeti Düzenleyici Yaklaşımlar.....	58

2.7. Rekabetten Beklenen Yararlar	62
2.7.1. Rekabetten Beklenilen Ekonomik Yarar.....	64
2.7.1.1. Üretimde Verimlilik	65
2.7.1.2. Kaynak Dağılımında Verimlilik.....	65
2.7.2. Rekabetin Tüketici ve Üreticilere Sunduğu Yararlar.....	66
2.8. Artan Rekabet Koşullarının İtici Gücü Olan Yeni Ekonomi	67
2.8.1. Yeni Ekonomide Pazar Kavramı.....	70
2.8.2. Yeni Ekonomi ve Rekabet.....	71
3. ULUSLARARASI REKABETİN EMEK PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	
3.1. Emek Piyasası	73
3.1.1. Emek Piyasası Kavramı.....	73
3.1.2. Tarihsel Süreçte Emek Piyasası.....	74
3.1.3. Emek Piyasasının Özellikleri.....	76
3.2. Uluslararası Rekabet İçerisinde Emegin Konumu	78
3.3. Ticaretin Serbestleşmesinin Emek Üzerindeki Etkisi	80
3.3.1. Emegin Esnekleşmesi.....	80
3.3.2. Emegin Esnekleşmesinin Çalışma Standartlarına Etkisi.....	81
3.3.3. Emek Piyasasının Esnekleşmesinin Nitelikli ve Niteliksiz Emek Üzerindeki Etkisi.....	82
3.4. Üretim Siteminde Yaşanan Değişim	83
3.4.1. Üretim Sürecinin Dijitalleşmesi.....	85
3.4.2. Dördüncü Sanayi Devrimi'nin İşgücü Piyasasına Etkisi.....	86
3.4.3. Esnek Çalışma Biçimleri.....	87
3.4.4. Değişen Koşullarda İşgücünün Yeniden Şekillenmesi.....	88
3.5. Rekabetin İstihdam ve Ücretlere Etkisi	90
3.5.1. Rekabetin İşgücü Arzına Etkisi.....	90
3.5.2. Rekabetin Ücretlere Etkisi.....	91
3.6. İş Gücünün Küreselleşmesi	93
4. SONUÇ	94
KAYNAKÇA	98

GİRİŞ

Her geçen gün daha eklemli bir hale bürünen uluslararası ticaret, artan rekabet koşullarını ortaya çıkarmaktadır. Bu süreç içinde rekabet gücü kavramı hem ulusal hem de uluslararası arenada gerekli güce sahip olmanın göstergesi halini almaktadır. Rekabet gücü uluslararası piyasalarda başarının temel belirleyicisini oluşturmaktadır. Serbest ticaret koşulları dünyayı ortak bir pazar haline getirerek rekabet ortamını daha da kızıştırılmaktadır. Serbestleşme ile ekonominin iki yönlü boyut kazanması, şirketlere bir yandan geniş pazarlara ulaşma fırsatı sunarken diğer yandan da kendi ülkelerindeki yabancı şirketlerin rekabetini göğüslemek zorunda bırakmaktadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ekonomilerinin temel hedefi ticaretin serbestleşmesi olmuştur. Dünya ticaretini serbestleştirmeyi amaçlayan eylemler günümüze kadar önemli gelişmeler sergilemiştir. Sanayi devrimi sonucunda üretimin kitleselleşip sermaye birikiminin arttırması, üretilen mallara yeni pazarların bulunması sorununu teşkil etmeye başlamıştır. Bu nedenle serbest ticaretin savunuculuğunu yapan dış ticaret teorilerine ihtiyaç duyulmuştur. 1948 yılında GATT'ın kurulmasından bu yana dünya genelinde yabancı yatırımlar artmakta ve ülke ekonomileri dış rekabete her zamankinden daha fazla açık hale gelmektedir. Yaşanan bu gelişmeler tekelleşme, kartel ve şirket birleşmeleri gibi haksız rekabet ortamının oluşmasına neden olan yapıları ortaya çıkarmaktadır. Böylelikle serbest ticaret koşulları, pozitif toplamı bir oyun olmaktan ziyade rekabeti sınırlandıran ve serbest ticaretten sağlanacak faydaları ortadan kaldıran bir oyuna dönüşmüştür. Bu nedenle piyasalarda, ekonomik gücün tek bir elde toplanmasına engel olmak ve bu gücün toplumun geneline yayılmasını sağlamak amacıyla rekabet hukuku kuralları esas alınmaya çalışılmaktadır. Aynı zamanda ülkeler artan dış rekabeti kontrol altında tutabilmek için bir takım rekabet politikaları geliştirmektedirler. Böylelikle piyasaya ilk olma, kalite arttırıcı ve maliyet düşürücü nitelikte bir üretim yapısını benimseme ve teknolojik gelişmeye uyum sağlama adına ulusal ve uluslararası boyutta yoğun bir rekabet söz konusu olmaktadır.

Çok iyi eğitim almış insan gücüne duyulan ihtiyacın artmasına karşılık vasıfsız işgücüne olan ihtiyaç azalmaktadır. Bunun bir göstergesi olarak gelişmekte olan ülkelerin geniş işgücü rezervi bir avantaj olmaktan çıkarak dezavantaja dönüşmektedir.

Uluslararası rekabet gücü, fiyat ve kaliteye rekabetine dayanmaktadır. Firmalar pazar payını genişletmek ve piyasada söz sahibi olmak adına bu durumu gerçekleştirmektedir. Bu noktada ise ürün maliyetlerini azaltmak adına ilk vazgeçilen şey “emek” olmaktadır. Beşeri sermaye fiziki sermayenin yerini almakta ve büyümenin motoru olarak kabul edilmektedir. Beşeri sermaye artık uzmanlaşmış insan olarak tanımlanmaktadır Her gün ilerleyen teknoloji birim çıktı başına işgücü maliyetinin düşmesini sağlayarak emeğin niteliğinin değişmesine neden olmaktadır. Teknolojik yeniliği ve verimliliği yüksek tutmak adına nitelikli insan gücüne duyulan ihtiyacın artmasına karşılık vasıfsız işgücüne olan ihtiyaç gün geçtikçe azalmaktadır. Her sosyal değişme gibi artan rekabet koşulları da içinde çelişkili sonuçlar meydana getirmektedir.

1. BÖLÜM

1. REKABET, REKABET GÜCÜ VE ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞMESİ

Ticaretin serbestleşmesi ekonomiye iki yönlü bir boyut kazandırmaktadır. Firmalar geniş pazarlara ulaşma şansı yakalarken aynı zamanda kendi ülkelerindeki yabancı şirketlerle de rekabet etmek zorunda kalmaktadır. Böylelikle ilk olma, kalite arttırıcı ve maliyet düşürücü üretimi benimseme ve teknolojik gelişmelere ayak uydurma adına ulusal ve uluslararası boyutta yoğun bir rekabet yaşanmaktadır. Rekabet gücü, her geçen gün artan önemiyle birlikte dış ticarete yön veren bir kavram haline gelmektedir.

1.1. Rekabet Kavramı ve Kuramsal Çerçevesi

İnsanlık, değişim adı altındaki bir döngünün içerisinde konumlanmaktadır. Yaşanan her yenilik ve her yeni gelişme bu döngüyü körüklemektedir. Bunlar; ekonomik, siyasi ve kültürel açıdan her toplumu etkilemektedir. Rekabet kavramı da zamanla bu değişime sahne olmuş ve gelişen koşullar sayesinde önemi artarak iktisat literatüründe kendine önemli bir yer edinmiştir

1.1.1. Rekabet Kavramı

Ekonomik yaşantının düzenli bir seyirde gitmesinde rekabet kavramı önemli bir yer teşkil etmektedir.¹ Küreselleşme merkezinde değerlendirildiğinde ortaya çıkan yenilikler, avantajları ve dezavantajları beraberinde getirmektedir. Bundan dolayı ülkeler, ekonomilerini doğrudan etkileyecek olan avantajları değerlendirme ve küreselleşmenin getirdiği olumsuzlukları ortadan kaldırmak için rekabet güçlerini artırmaya çalışmaktadır.²

Rekabet, günlük yaşantıda kimin en iyi olduğunu belirleme yoludur. Hayatın birçok alanında rekabet, bizlere söz konusu durumda kimlerin daha başarılı olduğunu gösterirken ikinci kişi konumundakilerin de daha iyi olmak için ekstra bir çaba

¹ Ali Demiröz, **Yeni Ekonomide Rekabet Kuralları**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 2003, s.1.

² Demiröz, s.1.

göstermesine katkı yapmaktadır. Rekabet, insanları kapasitelerini kullanmaya teşvik etmenin etkili yollarından biridir. Kişinin bir başkasından daha iyi olmak için becerilerinden yararlanması toplum açısından bir kazançtır ve yeni değerlerin ortaya çıkmasına yardımcı olmaktadır. Ekonomi biliminde bu olgu, günlük yaşamdaki söylemden niteliksel olarak aynı olsa da içerik bakımından farklıdır.³

Rekabet kavramıyla ilgilenen ekonomistlerin başında Adam Smith gelmektedir. Smith, kaynakların sınırlı olmasından dolayı rekabetin açığa çıktığını öne sürmüştür. Rekabet içerisindeki firmalar, piyasadaki değişikliklere uyum sağlamaya çalışma ve kar elde etme amacıyla diğerlerinin yapmakta olduğu faaliyetleri zorlaştırmaya çalışmaktadır. Kısacası Smith, kendi çıkarı doğrultusunda çabalama söylemi üzerinde durmaktadır. Ayrıca, piyasayla ilgili bilgilere herkesin ulaşabileceğini ve piyasaya giriş çıkışın serbest olduğu ortamda rekabetin gerçekleşeceğini ifade etmektedir.⁴

Stigler, rekabeti “her bir alıcının sonsuz miktarda talep ile karşılaştığı piyasa” şeklinde tanımlamaktadır. Rekabetten söz edebilmek için birden fazla alıcı ve satıcının mevcut olması, herkesin piyasa hakkında tam bilgiye sahip olması ve malların homojen olması gerekmektedir. Stigler burada tam rekabet piyasasından yola çıkarak bu koşulların sağlandığı durumlarda rekabetten bahsedilebileceğini ileri sürmüştür. Modern ekonomi teorilerine bakıldığında rekabet kavramına yüklenen anlamın günlük yaşıntıda kullanılan anlamından daha sınırlı olduğu gözlenmektedir.⁵

Schumpeter rekabeti, dinamik bir süreç olarak belirterek ekonomik büyümenin temel taşı olarak göstermiştir. Bu yüzden rekabet için ekonomik büyümenin lokomotifini söyleminde bulunmaktadır. Yeni buluşlar rekabeti artırırken büyümeyi de tetiklemektedir. Schumpeter, rekabeti kapitalist sürecin itici gücü olarak ele alarak onu “yaratıcı yıkım” şeklinde adlandırmaktadır.⁶

³ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yavuz Vural, **Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet**, Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Sayı.253, 2004, s.30.

⁴ Ahmet Karaaslan ve Güner Tuncer, “Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılmasında Temel Devlet Politikaları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.26, Nisan 2010, s.26.

⁵ William J. Barber, **İktisadi Düşünce Tarihi**, İhsan Dursun (çev.) İstanbul: Şule Yayınları, 1995, s.180-185.

⁶ Cihan Aktaş, **Gelişmekte Olan Ülkelerde Rekabet Politikası: Bir Çerçeve Çalışması**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, Sayı.0114, 2003, s.4.

Rekabet kavramı yüzyıllardır toplumsal faaliyetlerin belirlenmesinde önemli bir yapı taşı oluşturmaktadır. Lakin bu kavramın iktisadi açıdan tanımı üzerinde kesin bir fikir birliği oluşturulamamıştır. Bu yüzden rekabet kavramı, iktisat literatüründe uzun yıllar günlük dildeki kullanımıyla ele alınmıştır.⁷

Rekabet sıradan bir kavram gibi görünse de iktisat literatürünün çeşitli öğretilerinde farklı biçimlerde incelenmiştir. İktisat literatüründe rekabetin ekonomik açıdan neden önemli olduğu konusunda fikir birliği mevcut değildir. Birçok iktisatçı gerek statik gerekse dinamik bir süreç olduğunu varsaydıkları kısımlarını ön plana çıkararak tanımlama girişiminde bulunmaktadır. Bu nedenle çeşitli iktisat öğretilerinde farklı şekiller de ele alınmaktadır.

İktisat kuramının yapı taşlarından olan ve iktisat literatüründeki birçok teorinin çerçevesini oluşturan bu kavramın tanımlanmasında iktisatçılar tarafından fikir birliği bulunmamaktadır. Klasik iktisatçılarda dinamik bir yapıda konumlandırılan rekabet kavramı zamanla anlamsal değişikliğe uğrayarak neo-klasik iktisat içerisinde statik bir dengeyi ifade eden bir konuma gelmiştir. Piyasa dengesini sağlamaya çalışan dinamik süreçten, denge sonrası oluşan durumu koruyan durgun bir süreç halini almıştır.

1.1.2. Rekabet Kavramının Kuramsal Çerçevesi

Rekabet kavramı uzun yıllardır toplumun şekillenmesine ön ayak olmaktadır. Buna rağmen çoğu iktisadi teorinin temelini oluşturan ilgili kavramın, iktisadi olarak temellendirmesi konusunda ortak bir fikir birliğine varılamamıştır. Uzun bir dönem iktisat yazınında günlük kullanımı ile esas alınmıştır.

1.1.2.1. Klasik Görüşe Göre Rekabet Kavramı

Klasik iktisat, ticarete korumacılığı savunan merkantilizme tepki olarak doğmuş bir yaklaşımdır. Ülkelerin, dış ticaretin serbestleştiği ölçüde zenginleşebileceği varsayımına dayanmaktadır. Klasik iktisatçılar rekabet kavramına gereken ilgiyi göstermeyip onu varlığı sezgi yolu ile algılanan bir kavram olarak ele almıştır.⁸

⁷ İbrahim Tokatlıoğlu, "İktisadi Analizde Rekabet Kavramının Gelişimi", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt.10, Sayı.33, 1999, s.5.

⁸ Aktaş, s.5.

Adam Smith, mal miktarının sınırlılığından yola çıkarak rekabeti alıcı ve satıcı arasındaki bir yarış olarak göstermiştir. İki ekonomik aktör arasında gerçekleşen bu yarış yaşanan her değişikliğe göre (arz ve talep) fiyat dengesinin oluşmasını sağlamaktadır. Üreticiler daha fazla mal üretilip rakiplerine kıyasla daha ucuza satarak karlılıklarını artırmaya çalışırken alıcılar da ihtiyaçlarını daha düşük bir fiyattan karşılamının mücadelesini vermektedir. Ona göre rekabet, piyasanın dengeye ulaşmasını sağlayan dinamik bir süreçtir. Daha düşük fiyattan satma yarışı, talep artışına neden olmakta ve bu durum rakipler arasındaki rekabeti artırarak üretimi kamçulamaktadır. Bu oluşum pazarın büyümesini tetikleyerek yeni teknolojilerin ve yeni iş alanlarının doğmasına katkı sağlamaktadır. Üretken sermayeyle birlikte istihdam artışı sağlanırken endüstriler arasındaki karlılık eşitlenmektedir. Rekabet, dinamik bir unsurun parçası olarak doğal fiyatlar ile piyasa fiyatları arasında denge yaratıcı bir işlev üstlenmektedir.⁹

Ricardo rant teorisini, rekabet kavramından yola çıkarak açıklamaya çalışmıştır. Ricardo'ya göre, tekelleri yapıyı rant oluşturmamakta aksine bu durum tarım üretimindeki toprak verimliliğinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Artan sermaye birikimi yeni talepleri doğurarak tarımsal üretimin artmasını sağlamaktadır. Bunun sonucunda üretime tabi olmayan topraklar tarımsal üretime açılmakta ve verimli olan topraklardaki rant artışından sağlanan artı değer büyük çoğunluğu toprak sahiplerine aktarılmaktadır. Burada, Ricardo'nun rekabet kavramına verdiği anlam ortaya çıkmaktadır. Ekonomik gelişme sağlandıkça rant artmakta ve bu durum geçimlik ücret oranının artmasına ve kar oranlarının düşmesine neden olmaktadır. Bu yüzden Ricardo kar oranlarının düşmesini önlemek amacıyla serbest ticaretin gerekli olduğu vurgusunu yapmıştır. Sonuç olarak ekonominin dinamik bir dengeye kavuşmasını sağlayan ve toprak arzı ve tarımsal üretimini artıracak olan rekabetçi bir ortamın varlığıdır.¹⁰

Marx, rekabeti dört esas üzerinde değerlendirmektedir. İlk olarak rekabet tarihsel bir nitelik taşımaktadır. Ona göre rekabet piyasadaki engelleri ve tekelleri ortadan kaldırmaktadır. Pazar kavramı geliştikten sonra artan talep için üretilen ürünler, pazar

⁹ İbrahim Tanyeri, "Adam Smith'in Rekabet Analizi Üzerine", **Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.18, Sayı.1, 2000, s.310-312.

¹⁰ Halil Seyidoğlu, **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 21. Basım, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2017, s.36-40.

içerisinde kendilerini kaçınılmaz bir rekabetin içinde bulmuştur. İkinci olarak Marx rekabeti türetilmiş bir kavram olarak ele almaktadır. Rekabet yalnızca mal akışıyla ilgili değil ayrıyeten üretim ve yatırımla ilgilidir. Kapitalistlerin amacı ise artan rekabet ortamında emek verimliliğini artırarak malların ucuza üretilmesini sağlamaktan ileri gelmektedir. Marx’a göre rekabet kavramı malların daha düşük fiyattan üretilmesi savaşıdır. Üçüncü olarak, rekabet denge sağlayıcılığın yanı sıra dengesizlik yaratan ve kaynakların etkinsiz bir şekilde bölüşülmesine neden olan bir süreçtir. Ona göre rekabet sonucunda piyasalarda ortalama bir fiyat ve karlılık oluşmamaktadır. Yalnızca ortalama üretim ve değişim olanakları yaratılmaktadır. Son olarak da bu kavram doğal fiyatlardan oluşan bir çekim merkezi hareketliliğini ifade etmektedir. Lakin bu çekim merkezi kesin bir denge durumunun oluşmasını sağlamamaktadır. Uzun dönemde kapitalistler arasında rekabetten kaynaklı çekim merkezinin farklılaşması gerekmektedir.¹¹

1.1.2.2. Neo-klasik Görüşe Göre Rekabet Kavramı

Klasik iktisatta bir denge sağlayıcı olarak ele alınan rekabet, neo-klasik iktisatta “piyasa yapısı” olarak işlenmiştir. Bu olgu klasiklerde dinamik bir süreci ifade ederken neo-klasik görüşte, denge durumuna geldikten sonra dengede kalmayı sağlayan ve dengeden uzaklaşmanın engellenmesini ifade eden statik bir durum halini almaktadır. Böylelikle iktisadi analiz, ekonomik fenomenlerin ne olduklarından ziyade ne olmaları gerektiğine yönelmiştir. Çünkü; denge durumu ele alınırken reel yaşantıda rastlanılamayacak bir piyasayı temsil eden “tam rekabet”, piyasaları mecburiyetten dolayı bir analiz aracı olarak üretilmiştir.¹²

Rekabet kavramının klasik iktisattaki fiyat belirleyici fonksiyonu neo-klasik iktisatta söz konusu değildir. Bu anlayışta firmalar piyasada oluşan fiyatı veri olarak aldıkları için neo-klasiklerde tam rekabet piyasasında rekabetin kuramsal açıdan bulunmadığı ifade edilmektedir. Çünkü; tam rekabetin söz konusu olduğu bir piyasada fiyat tek ve mallar homojen olduğu için fiyat ve kalite rekabetinin oluşması mümkün değildir. Aynı zamanda yeni ürünler ve yeni üretim teknikleri geliştirme, yeni pazarlar yaratarak ihtiyaç olanaklarını artırma şeklindeki rekabet koşullarının gelişimini sağlayan

¹¹ Tokatlıoğlu, s.13.

¹² Rıdvan Karluk, **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1996, s.210-220.

dinamik unsurlar, söz konusu tam rekabet modelinde dışsal etkenler olarak kabul edilmiştir.¹³

1.1.2.3. Schumpeteryancı Görüşe Göre Rekabet Kavramı

Schumpeter, neo-klasiklerin rekabete verdikleri anlamdan daha farklı olarak rekabet anlayışına evrimci bir bakış açısı geliştirmiştir. Ona göre rekabet, dengeye yaklaşma sürecinin yanında dinamik ve evrimci bir yapıda konumlanmaktadır. Bu evrimci ve dinamik süreçte rekabetin baskın gücünü ise büyük firmalar oluşturmaktadır. Bu durum gelişme sürecini hızlandırarak yeni üretim teknikleri ile yeni ürünlerin geliştirilmesi, yeni pazarların keşfi, yeni organizasyonlar ve ulaşım alanında elde edilen yenilikler teknik değişimlerin oluşmasını sağlamaktadır.¹⁴

Schumpeter'in rekabetteki baskın güç olarak nitelendirdiği büyük ölçekli firmalar; gerekli sermaye birikimini sağlamış, yeni yaşanan teknolojik gelişmeleri hızlıca bünyesine aktarabilen, AR-GE faaliyetlerine ayıracak finansmanı bulunan firmalardır. Bu büyük firmalar, karını arttırmak amacıyla bahsi geçen tüm faaliyetleri yerine getirmeye çalışmaktadır. Schumpeter'de rekabetteki evrim süreci, rakiplerden birinin diğerinden daha fazla kar elde etmeye çabalamasıyla başlamaktadır. Aşırı karlılık durumu yeni üretim tekniklerinin geliştirilerek ihtiyaç olanaklarının arttırılmasıyla elde edilmektedir. Lakin aşırı karlılık durumu kısa sürmektedir. Çünkü diğer rakipler yeni üretim sürecini kopyalayarak piyasaya girmeye çalışmakta ve gerçekleşen bu durumun sonucunda piyasa payı bölünerek aşırı karlılık ortadan kalkmaktadır. Bu döngünün kısa süreli olması firmaları, üretim olanaklarını geliştirerek yeni ürünler üretmeye itmektir.¹⁵

1.1.2.4. Hayekci Görüşe Göre Rekabet Kavramı

Hayek, liberalizmdeki kendiliğinden oluşan düzenin devamlılığını sağlayan unsurun rekabetten ileri geldiğini vurgulamaktadır. Hayek, tam rekabet piyasasını oluşturan temellerden biri olan tam bilgi anlayışını sert bir biçimde eleştirmiştir. Dengeden uzaklaştıran bir rekabeti savunmuştur. Ona göre bireyler bir karar sürecinde

¹³ Arif Ersoy, *İktisadi Düşünce Tarihi*, İzmir: Akyol Neşriyat, 1986, s.193-194.

¹⁴ Tokatlıoğlu, s.20-21.

¹⁵ Aktaş, s.7.

ilgili konu hakkında tam bilgiye sahip değildir. İktisadi bir durumla alakalı bilinmesi gereken tüm bilgilerin bir birey tarafından bilinebilmesi olanaksızdır. Lakin, her birey, ilgili konu hakkında parça parça bilgiye sahip olmaktadır. Bireyin sahip olduğu söz konusu kısmi bilgiler piyasa içerisinde fiyat mekanizması aracılığıyla bir araya getirilmektedir. Piyasa fiyatlarına yansıyan bilgiler toplamı ise tamamen rekabet sonucunda oluşmaktadır. Bunların neticesinde rekabet, özel durumlardan faydalanma fırsatını elde eden herhangi bir kişiye kar elde etme olanağı sağlamaktadır.¹⁶

Hayek, birçok iktisatçının rekabeti, kaynakların etkin dağılımının sağlanması şeklinde tanımlayan görüşüne karşı çıkmaktadır. Çünkü; ona göre rekabet kusursuz değildir. Ona göre rekabet kimin daha iyi olduğunu göstergesidir. Önem arz eden hedefe ne kadar yaklaşıldığı değil, etkinliğin olduğu düzeyin ne kadar üstüne çıkıldığıdır. Bu yönüyle rekabet, piyasada kimin daha iyi olduğunu göstererek başarının en etkili güdülerinden birini ortaya koymaktadır. Lakin her birey için yapabileceğinin en iyisini yaptığı söylenememektedir. Neo-klasik iktisadın temel taşlarından biri olan tam rekabet kavramı Hayek'te etkinliğini yitirmektedir. Hayek, çok sayıda birey içerisinde dağılmış olan bilginin etkili bir şekilde gerekli iktisadi unsurlara ulaştırılmasının sağlanması gerektiğine vurgu yapmaktadır. Her bireyin her konuda tam anlamıyla bilgi sahibi olamayacağını ve bilginin sadece rekabetin olduğu bir durumda elde edilebileceğini belirtmektedir.¹⁷

1.2. Rekabet Gücü Kavramı ve Rekabet Gücünün Belirleyicileri

Rekabet gücü hem ulusal hem de uluslararası arenada gerekli yetiye sahip olma durumudur. Rekabet gücünün genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamakla birlikte mikro ve makro düzeyde değerlendirilmektedir.¹⁸ Bunun nedeni içerisinde birçok farklı öge bulundurmasından kaynaklanmaktadır. Makro bazlı rekabet gücü, uluslararası rekabeti, mikro düzeydeki rekabet gücü ise, firma ve endüstri boyutundaki rekabet gücünü anlamamıza yardımcı olmaktadır.

¹⁶ Tokatlıoğlu, s.21-23.

¹⁷ Aktaş, s.7-8.

¹⁸ Sabri Azgün, **Dış Ticaret ve Rekabet Gücü**, Bursa: Ekin Yayınevi, 2017, s.71.

1.2.1. Rekabet Gücü Kavramı

Ekonominin her alanında olduğu gibi bu kavramda da temel etken piyasa payının elde edilmesi ve en önemlisi de bunun devamlılığının sağlanmasıdır. Kısacası piyasadan pay elde etme ve bunu sürekli hale getirme durumudur. Rekabet gücü, söz konusu alanla ilgili rekabet gücünü belirlemek amacıyla kullanılan ölçütlere ve görüş açısına göre içerisinde farklı nitelikler bulundurmaktadır.¹⁹ Genel bir söylemde bulunmak gerekirse rekabet gücü, rakiplerine nazaran ürünün kalitesi ve tasarımı, fiyat avantajı, satıcı güvenilirliği, zamanında teslim gibi konularda rakip firma ya da ülkelerden daha iyi veya onlarla yarışabilir konumda olma durumunu ifade etmektedir.²⁰

Son zamanlarda rekabet gücü uluslararası piyasalarda başarının temel göstergesini oluşturmaktadır. Rekabet gücü dinamik bir kavram olduğu için üretim teknolojilerinde yaşanan her gelişme söz konusu alanla ilgili firmaları yakından ilgilendirmektedir. Çünkü firmalar piyasadaki yerlerini koruyabilmek için yenilikleri takip etmeli ve rakipleriyle eş anlı olarak uygulamalıdır. Bir önemli nokta da rekabet gücünün elde edilmesi için elverişli siyasi ve ekonomik ortamın sağlanmasının gerekliliğidir. Ayrıca bu kavram ülkelerin refah düzeyiyle yakından ilişkilendirilmektedir. Bunun nedeni ülkelerin veya firmaların rekabet gücünü artırmak amacıyla üretim ve ticaret artışına ağırlık vermesi ve yaşanan karlılık artışının yatırımlara yansıtılmasının sonucunda da istihdam artışının sağlanmasıdır.

Birçok ekonomi, küreselleşmenin getirmiş olduğu karmaşık etkiler sonucunda ekonomik büyümenin vatandaşlar için değerini sorgulamaktadır. Ülkelerin büyüme hedeflerinin başında sürdürülebilir ve adil bir refah artışı yer almaktadır. Toplumun refahını artırmaya yönelik gerekli kaynakları sağlamak amacıyla ülkelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik hedefleri daha önemli bir hale gelmektedir. Temel olarak ülkelerin ekonomi politikalarında yurttaşların yaşam standartlarını yükseltmek yer

¹⁹ Coşkun Can Aktan, "Global Rekabet Gücü ve İşletmeler", *Mercek Dergisi*, Sayı.217, Ocak 2011, s.1.

²⁰ Emin Çivi, "Rekabet Gücü: Literatür Araştırması", *Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt.8, Sayı.2, Haziran 2001, s.23.

almaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmek var olan kaynakların etkin bir şekilde üretim sürecine katılmasından geçmektedir.

1.2.1.1. Firma Düzeyinde Rekabet Gücü

Rekabet gücünün en basit ve net tanımı daha mikro bir bakış açısı sunduğu için firma düzeyinde yapılabilmektedir. Çünkü uluslararası ekonomide odaklanılması gereken temel birim işletmelerdir. Firma düzeyinde rekabet gücünü, bir firmanın söz konusu ürünleri rakiplerine kıyasla daha düşük maliyetle ve yüksek kalitede üretebilmesi şeklinde tanımlamak mümkündür. Bunun sonucunda karını ve yatırımlarını artıran firma, büyüeyebilen bir firma olacağından rekabet gücü açısından sektörde söz sahibi olmaktadır.²¹

Rekabet gücünden ulusal bir kavram olarak bahsedilse de piyasalarda rol sahibi olan işletmelerdir. Hükümet politikalarının rekabet gücü üzerinde önemli bir etkisinin olduğu söylenebilmektedir. Lakin yatırımlar, ürün fiyatlandırılması ve örgütsel yapı gibi işletme politikaları firmaların yöneticileri tarafından belirlenmektedir. Kısacası piyasalarda hükümetler değil işletmeler rekabet etmektedir.²²

Yeniliklerin sürekli hale geldiği küresel dünyada, güncel gelişmelere bağlı olarak kendini hızlı bir şekilde dönüştürebilen, esnek, çevreye çabuk uyum sağlayan işletmeler rekabet gücü açısından etkin olmaktadır. Porter, işletmelerin sahip oldukları endüstrilerle ilgili doğru stratejiler oluşturabildikleri sürece rakiplerine kıyasla rekabet üstünlüğü kazanacaklarını vurgulamıştır.²³ Bunlara ek olarak şirket birleşmeleri ve beşerî sermayeye yapılan yatırımlar da rekabet gücünü artırmada rol oynamaktadır.

1.2.1.2 Endüstri Düzeyinde Rekabet Gücü

Endüstriyel rekabet gücünün tanımlanmasında karşılaşılan sorunlar firma düzeyine nazaran daha zordur. Son yıllarda hız kazanan küreselleşme ile yaşanan değişiklikler endüstriler için yeni zorlukların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Artık

²¹ Seyit Muharrem Gökmenoğlu, Mustafa Akal ve Remzi Altunışık, "Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler", **Rekabet Dergisi**, Cilt.13, Sayı.4, Ekim 2012, s.5.

²² Çivi, s.30.

²³ Çivi, s.26.

hükümetler, ulusal endüstrilerin uluslararası alanda rekabet edilebilirliklerini artırmak için gerekli politikalar geliştirmektedir. Buradaki amaç ulusal endüstrileri koruyarak küresel rakiplerle rekabet edilebilirliği artırmaktır. Endüstriyel rekabet gücü, sanayileşme politikalarında dışa dönük olan ülkeler için önem taşımaktadır. Global piyasalarda bireysel firmalar rekabet ettiği için endüstriyel rekabet gücü, firmaların ortaklaşa performansını dikkate almaktadır. Ülke içerisinde faaliyette bulunan firmaların yabancı üreticiler karşısında devamlılığı sağlanmış bir başarıya ulaşmaları olarak tanımlanabilmektedir.²⁴

İhracata ilişkin sanayileşme politikası güden ülkeler açısından endüstriyel rekabet gücü önem teşkil etmektedir. Endüstriyel rekabet gücü analizi, şirketlerin ortaklaşa performansını dikkate almaktadır. Bu kavramı ülkede aktif rol oynayan firmaların, yabancı rakiplerine kıyasla herhangi bir devlet desteği ya da ayrıcalığı olmaksızın sürdürülebilir bir rekabet yapısına ulaşmaları şeklinde ifade etmek mümkündür. Benzer üretim yapan firmaların oluşturduğu gruplar şeklinde de tanımlanabilmektedir. Endüstriyel rekabet gücü, endüstrilerin karşılaştırılmasına ve kendilerini geliştirerek rakiplerine oranla eksiklerini gidermelerine ön ayak olmaktadır.²⁵

Hem bölgesel hem de uluslararası düzeyde diğer endüstriler ile rekabet edebilecek seviyede firmalara sahip olmak rekabetçi bir endüstriye işaretler. Endüstrilerin kendi içinde barındırmakta oldukları geniş kapsamlı firmaların rekabeti olarak da nitelendirilmektedir. Burada, verimlilik ve küresel ticaretteki performans ön plandadır. Endüstriyel rekabet gücünde, herhangi bir sanayinin, rakiplerine oranla daha verimli ya da eşit düzeyde uluslararası piyasalardaki taleplere uygun standartlar ve düşük maliyetler ile mal üretebilme ve yeniliklere ayak uydurabilme yeteneği söz konusudur.

Sürdürülebilir üretkenlik artışı, sürekli olarak kalite ve verimlilik artışının sağlanmasına bağlıdır. Bir ülke içerisindeki firmaların, global ölçekli firmalarla rekabet edebilmesi için gerekli ölçüde kendilerini geliştirmeleri gerekmektedir. Uluslararası ticaret, ülkelere üretkenliklerini artırma imkanı vermektedir. Böylelikle ülkeler daha

²⁴ Karaaslan, Tuncer, s.25-26.

²⁵ Coşkun Can Aktan ve İstiklal Yaşar Vural, "Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri", **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları**, Sayı.254, 2004, s.17.

retken oldukları sanayi dallarında uzmanlaşarak yabancı rakiplerden daha az üretkenliğe sahip oldukları mal ve hizmetleri ithal edebilmektedirler. Her ülkenin kaynak havuzu sınırlıdır ve bundan dolayı her alanda rekabetçi olması söz konusu değildir. İdeal olan kaynaklardan maksimum verim alacak şekilde üretkenliğin sağlanmasıdır.²⁶

1.2.1.3 Uluslararası Rekabet Gücü

İktisat politikaları temel olarak ülkelerin refah seviyelerini artırmayı hedeflemektedir. Gelecekteki tüketimi artırmak kişi başına düşen milli geliri artırmaktan geçmektedir. Bundan dolayı, bir ülkenin refahı o ülke halkının tüketim olanaklarına bağlı olmaktadır. Gelir ne kadar artarsa onun beraberinde tasarruf artış da sağlanmaktadır. Bu oluşum ülke içerisindeki fiziki ve beşeri sermayeye yapılan yatırımları tetiklemektedir. Bir ülkedeki ekonomik refah artışının sürekli hale getirilebilmesi ulusal rekabet gücüne sahip olmaktan geçmektedir. Bunların ışığında bir tanımlama yapmak gerekirse uluslararası rekabet gücü, ulusların refah seviyesinin artışı ve sürdürülebilirliğinin devamlılığı şeklinde tanımlanabilmektedir.²⁷

Piyasa sistemi içerisinde verimlilik, mevcut kaynakların en uygun şekilde kullanılmasını ifade etmektedir.²⁸ Uluslararası rekabet gücü, verimlilik artışını sağlayacak iktisadi faaliyetlere ülke kaynaklarının aktarılması yeteneğini ifade etmektedir. Ayrıca, ihracat payını artırma ve dış ticaret dengesini korumanın yanında bir ülkenin gelir ve istihdam seviyesini yükselterek uluslararası piyasalardaki pazar payını koruyabilme becerisini de nitelendirmektedir. Uluslararası rekabet gücünü, makro düzeyde düşünmek gerekmektedir. Devleti, toplumsal faaliyetleri düzenleyen en üst organizasyon olarak tanımlamak mümkündür. Devlet politikaları ve yatırımları, ilgili kurumlarının eylemleri ekonominin gelişimini yönlendirmektedir. Ekonominin refah seviyesi, devlet politikalarının temel amaçları arasında yer aldığı için uluslararası rekabet

²⁶ Özel, s.39.

²⁷ Aktan, s.2-3.

²⁸ Ömer Demir, *Küresel Rekabette Etkin Devlet: Türkiye İçin Etkin Bir Devlet Oluşturma İmkânı*, Ankara: Nobel Yayınevi, 2003, s.41.

gücünü refah ile ilişkilendirmek mümkündür. Bu nedenle uluslararası rekabet gücü toplumsal bir olguya işaret etmektedir.²⁹

1.2.2. Rekabet Gücünün Belirleyicileri

Dünya ekonomisin küresel bir kimliğe bürünmesi rekabet gücü açısından önemli değişimlerin meydana gelmesine neden olmaktadır. Oluşan yeni yapı, piyasalara yeni aktörlerin girişinin kolaylaşmasını sağlamaktadır. Piyasaya yapılan yeni girişler, rekabetçi olabilme ve rekabet gücünü elde etme sorunsalını ortaya çıkarmaktadır.

1.2.2.1. Makro Ekonomik Yapı

Makroekonomik yapı, ekonomide var olan fiziki ve beşeri sermayeye ek olarak kurumsal yapı ve düzenlemelerden oluşmaktadır. Bununla beraber ekonomideki makroekonomik yapı ve uygulanan iktisat politikaları sonucunda ekonominin içinde bulunduğu durum, makroekonomik ortam olarak adlandırılmaktadır. Makroekonomik yapı ve makroekonomik ortam rekabet gücünün belirleyici faktörlerinden birdir. Çünkü; ekonomideki üretim olanaklarının artmasında, ticarete konu olan endüstrilerin ve sektörlerin istikrarlı bir biçimde faaliyet göstermesinde ve ödemeler dengesindeki istikrarın sağlanmasında önemli bir etken oluşturmaktadır. Rekabet gücünün artması hem ödemeler bilançosundaki açıkların giderilmesine hem de ekonomik istikrarın sağlanmasına yardımcı olmaktadır. Yatırımların miktarını ve kalitesini belirlemede önemli bir unsur olan makroekonomik yapı, üretim olanaklarının ve rekabet gücünün artırılmasında önemli bir görev üstlenmektedir.³⁰

Uygun koşulların bulunduğu bir makroekonomik ortamda iyi tasarlanmış iktisat politikaları, iktisadi büyümeyi tetiklemektedir. Bununla beraber uluslararası rekabet gücünün artmasına, yatırım ve tasarruf teşviklerinin de çoğalmasına neden olmaktadır. Makroekonomik ortam gerek ekonominin büyüme hacmi gerekse ödemeler dengesi üzerindeki etkisi ile uluslararası rekabetçilikte merkezi bir rol oynamaktadır. Toplumsal refah artışının sürdürülebilirliğinin sağlanmasında makroekonomik yapının önemi

²⁹ Murat Ali Dulupçu, *Küresel Rekabet Gücü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme*, Basım:1, Ankara: Nobel Yayınevi, Haziran 2001, s.85-89.

³⁰ Azgün, s.78-79.

azımsanamayacak düzeydedir. Bu yapı önemli bir unsur olan üretim potansiyelinin ve rekabet gücünün artırılmasında belirleyici bir konumda bulunmaktadır.³¹

Fiyat istikrarı, ekonomik istikrarın sağlanmasındaki en önemli göstergelerden birini oluşturmaktadır. Fiyatlar genel düzeyindeki artışlar olarak kendini gösteren enflasyon (fiyat istikrarsızlığı); kaynakların üretken yatırımlardan spekülâtif yatırımlara kaymasına ve mali piyasalarda sapmalara yol açarak, sermayenin yurtdışına kaçmasına neden olmaktadır. Enflasyon, yapılan yatırımların yönünü değiştirmekte ve ekonomik büyümenin etkinliğini düşürerek rekabet gücünün zayıflamasına yol açmaktadır.³²

Fiyatlar genel seviyesindeki devamlı düşüşler olarak ortaya çıkan fiyat istikrarsızlığı, deflasyon olarak nitelendirilmektedir. Fiyatlar seviyesindeki bu gerileme ilk olarak tüketimi daha sonra yatırımlar aracılığıyla ekonomiyi olumsuz yönde etkilemektedir. Bu süreç içerisinde satın alma gücünde yaşanan düşüşler, tüketim ve talep olanaklarını da olumsuz etkileyerek stok artışına neden olmaktadır. Artan stoklar ekonomideki yatırım ve tüketimin zamanla azalmasına yol açarak işsizliği tetiklemektedir. Sonuç olarak makro ekonomik istikrarın devamlılığının sağlanmasında ve sürdürülmesinde rekabet gücü önemli bir faktör olarak yer almaktadır.³³

1.2.2.2. Döviz Kuru

Makro ekonomik dengelerin bozuk olduğu bir ülke içerisinde, rekabet gücünü artırmak veya var olan gücü korumak, zor bir süreci nitelendirmektedir. Makro ekonomik dengesizliğin yaşandığı ülkelerde gelir dağılımında ortaya çıkan adaletsiz koşullar yurt içi talebi olumsuz etkileyerek daralmalara neden olmaktadır. Ayrıca bu gibi ekonomilerde faiz oranlarındaki artış sermayenin maliyetini yükselterek mali dengeleri bozmaktadır. Ülkelerin makro ekonomik göstergeleri, ilgili ülkenin uluslararası rekabet içindeki konumunu belirlemede önemli bir faktör oluşturmaktadır. Yurt içi üretimin belirleyicisi olan makro ekonomik göstergelerden biri de döviz kurudur. Bir ülke parasının diğer ülke parası cinsinden fiyatına döviz kuru denmektedir.³⁴ Döviz kurları; ödemeler dengesi, dış

³¹ Aktan, Vural, **Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri**, s.11-20.

³² **Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, Enflasyon ve Fiyat İstikrarı, 2013, s.2.

³³ Azgün, s.78-79.

³⁴ Nurdan Aslan, **Nuray Terzi, Küresel Finans**, İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2013, s.184-189.

ticaret akımları ve uluslararası yatırımlar gibi pek çok kanal aracılığıyla ekonomiyi etkilemektedir.

Dış ticarete konu olan ithalat ve ihracat mallarının fiyatlarını etkileyen döviz kurları ülkelerin rekabet gücü üzerinde de etkili olmaktadır. Döviz kuru politikaları aracılığıyla kurlarda oluşan değişimler (uluslararası piyasalarda) ülkelerin fiyat yapılarında farklılıklar oluşturmaktadır. Yapılan kur politikaları, ihracat yapmanın karlılığını artırırken aynı zamanda dış piyasalardaki fiyatlardan kaynaklanan ihraç mallarının rekabet edilebilirliğini de çoğaltmaktadır.³⁵

Nominal ve reel olmak üzere iki farklı döviz kuru bulunmaktadır. Nominal döviz kuru, iki farklı para biriminin (ulusal ve uluslararası) görelî fiyatını ölçen bir kavramı nitelerken reel döviz kuru, ticari boyutu farklı olan iki malın (ticarete konu olan ve olmayan) görelî fiyatını belirleyen bir kavram olarak tanımlanmaktadır.³⁶

Nominal kurlar ülkelerin rekabet gücünü belirleme konusunda önemli bir gösterge olarak kabul edilmemektedir. Buna kıyasla enflasyondan arındırılmış olan reel kurlar, rekabet gücü konusunda daha belirleyici bir gösterge olarak kullanılmaktadır.³⁷ Reel döviz kuru, (RER) bir ülkenin uluslararası rekabet içerisindeki yerini belirlemede önemli bir ölçüt olarak kullanılmaktadır. RER’de yaşanan düşüş veya değer kazanımı ticarete konu olan malların üretim maliyetinde değişim yaşanmasına neden olmaktadır. Uluslararası piyasalardaki görelî mal fiyatında değişim yoksa RER’de oluşan bir düşüş ilgili ülkenin uluslararası rekabet gücündeki gerilemeyi göstermektedir. Bu durumda ülke, ticarete konu olan malı diğer ülkelere kıyasla daha az üretir hale gelmektedir. Bunun tersi olarak (ticarete konu olan malların) görelî fiyatlarda yaşanan bir artış ülkenin uluslararası rekabet gücündeki iyileşmeyi ifade etmektedir.

1.2.2.3. Teknolojik Gelişme

Teknolojik gelişme, bilgi birikimine bağlı bir şekilde ortaya çıkan teknik ilerlemeler ile üretim sürecindeki dönüşümü ifade etmektedir. Teknolojik gelişme; icat,

³⁵ Hayriye Atik, **Yenilik ve Ulusal Rekabet Gücü**, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, 2004, s.57.

³⁶ Aslan, Terzi, s. 169-170.

³⁷ Atik, s.58.

yenilik ve yayılma olmak üzere üç farklı aşamada gerçekleşmektedir. İlk aşama, hayata geçme potansiyeli olan yeni bir oluşum sürecini ifade etmektedir. İkinci aşama, yeni pazarlama yöntemi, iyileştirilmiş ürün veya yeni organizasyonel yöntemlerinin bulunmasıyla gerçekleşmektedir. Son aşama ise, yeni üretim tekniklerinin kullanılması ve bunların benimsemesiyle teknik bilginin serbest dolaşıma sahip bir mala dönüşme sürecini ortaya koymaktadır. Yaşanan bu döngünün sonucunda piyasa doygunluğa ulaşacağından piyasa aktörleri rekabetçi konumlarını korumak ve artırmak için birtakım girişimlerde bulunmaktadır. Bu amaç doğrultusunda, yeni ürün üretme ve teknik yatırım yapma yoluna gidilmektedir.³⁸

Teknik yeniliğin rekabet gücü üzerinde yarattığı etkiler farklı şekillerde ortaya çıkmaktadır. İlk olarak, iş gücü maliyetlerinde düşüş yaşanmasına neden olmaktadır. Çünkü; yeni teknolojilerin kullanılması çıktı başına düşen iş gücü maliyetini azaltmaktadır. Üretim aşamasında daha ileri teknolojilerin kullanılması üretim hızının artmasına ve maliyetlerin azalmasına ön ayak olmaktadır. Bu sayede daha yüksek kar oranlarına ulaşılmaktadır. İş gücü maliyetlerinin azalması, toplam istihdam sayısında bir azalma olacağı anlamına gelmemektedir. Çünkü; iş gücünün teknoloji tarafından ikame edilmesine rağmen gelişen teknik ilerleme ile yeni iş kolları ortaya çıkmaktadır. Değişen iş gücü istihdamı değil, iş gücünün niteliğidir. Emek maliyetine duyulan ihtiyaç azalırken onun akabinde nitelikli iş gücüne duyulan ihtiyaç daha da artmaktadır. Kısacası birtakım meslekler bu süreç içerisinde yok olurken buna eş olarak yeni meslekler ortaya çıkmaktadır. Lakin ikisi arasındaki ayrımı belirleyen nitelikli insan arayışıdır. Bu arayışın nedeni, her daim en iyi olmak için rekabet gücünü elde tutma isteğinden ileri gelmektedir. Bu yüzden yeni ürünler üretip bunları en etkin şekilde kullanacak vasıflı iş gücüne gereksinim duyulmaktadır. Teknolojide yaşanan gelişmeler rekabet gücünü, sermaye maliyetinde yaşanan düşüşlerle etkilemektedir.³⁹

Ulaştırma ve haberleşmenin günümüzdeki kadar gelişmediği dönemlerde firmalar daha fazla mal stoku bulundurmaktaydı. Yüksek miktardaki mal stokları zamanla işletmenin toplam maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Teknik yeniliğin bir başka

³⁸ Aktan, Vural, **Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri**, s.38.

³⁹ Halil Buyruk, "Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt.8, Sayı.14, 2018, s.611-612.

etkisi de kullanılan yeni teknolojilerle birlikte mal üretimindeki sürenin kısılması ve siparişlere esnek cevap verme olanağının doğması olmuştur. Böylelikle yüksek miktarda stok bulundurma ihtiyacı ortadan kalkmakta ve sermaye maliyetleri düşmektedir. Bir başka etki de ürün ve hizmet kalitesindeki artıştır. Kalite yönetimi ilkesiyle birlikte farklı tasarımlarda üretim yapmak kolaylaşmakta ve ürün kalitesi artmaktadır.⁴⁰ Ayrıca teknik yenilikler çeşitliliğin artmasını sağlayarak tüketicilerin zevk ve tercihlerine uyan ürün sunumuna olanak kılmaktadır. Tüketicilere daha geniş bir ürün ve hizmet olanağı sunulması, firmaların rekabet gücü üzerinde olumlu etki yaratmaktadır. Ülkelerin ekonomik gelişmişliklerinin ana etkenlerinden biri halkına mal çeşitliliğini sağlama kapasitesidir. Teknik yeniliğin ürün bolluğu yaratarak tüketicinin isteğine uygun mal ve hizmet kapasitesini artırmasıyla ulusal gelirde de artış yaşanmaktadır.

1.2.2.4. Beşeri Sermaye

Beşeri sermaye, insanın üretkenliği sonucunda ortaya çıkan tüm nitelikleri kapsamaktadır. Bilgi ve beşeri sermaye, yakın ilişki içerisindeki iki kavramdır. Bilgi, beşeri sermayenin ana katmanını oluşturmaktadır. Bu iki kavram hem ulusal hem de uluslararası düzeyde rekabet gücünün artırmanın temel aracıdır. İyi eğitilmiş ve bireysel yetenekleri yüksek, nitelikli iş gücü olarak belirtilen beşeri sermaye, ekonomik büyümenin ana öğelerinden birini oluşturmaktadır.⁴¹

Beşeri sermaye, toplum içerisindeki bireylerin sahip olduğu beceri ve yetenekler, eğitim düzeyi, sağlık durumu, toplumsal ilişkilerdeki yeri gibi birçok kavramı ifade etmektedir. Bu bileşenler etrafında aynı zamanda ekonomik büyümenin de temelini oluşturmaktadır. Sanayi toplumunda ana etmen olan fiziki sermaye yerini beşeri sermayeye bırakmakta ve ülkelerin kalkınmasında bir araç olarak göz önünde bulundurulmaktadır. Bilgi toplumunun alt yapısını oluşturan beşeri sermaye, temelinde

⁴⁰ Recai Coşkun, *Küreselleşme: Türkiye Eksenli Analizler*, İstanbul: Beta Yayınevi, 2002, s.17.

⁴¹ Müge Manga, Harun Bal, Neşe Algan ve Ediz Deniz Kandır, “Beşeri Sermaye, Fiziki Sermaye ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği”, *Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt.24, Sayı.1, 2015, s.46-47.

uzmanlaşmış insanı nitelendirmektedir. Yaşanan teknolojik ilerlemelerde ve verimliliğin artmasında beşeri sermayenin etkisi oldukça büyüktür.⁴²

Eğitim seviyesinin yüksek olduğu bir toplumda sosyal avantajlar da artmaktadır. Bir üretimde, geleneksel tekniklere ek olarak beşeri sermayenin de var olması gerekmektedir. Yeteri kadar beşeri sermayesi olmayan azgelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler yeterli fiziki sermaye ve emek gücüne sahip olmalarına rağmen belirli malları üretebilme yetisine sahip değildirler. Beşeri sermaye açısından etkin olan gelişmiş ülkeler yüksek katma değerli ürünleri üretme konusunda daha elverişlidir. Bu yüzden ekonomilerde yapılan fiziki sermaye yatırımları kadar beşeri sermaye yatırımları da aynı düzeyde önemlidir. Nitelikli insan gücü olan beşeri sermaye, kullanılan faktörlerin verimini artırmakta ve yeni teknolojilerin bulunmasına olanak sağlamaktadır. Böylelikle ülke ekonomileri daha hızlı bir şekilde rekabet gücüne ulaşmaktadır.

Beşeri sermaye göçü, gelişmiş ülkelerin rekabet gücüne katkı yaparak onların durgunluktan çıkmasını sağlarken yoksul ülkelerin rekabet edebilme gücünü daha da azaltarak yoksullaşmayı hızlandırmaktadır. Beyin göçünü engellemek adına yeterli önlemler alınmadığında mevcut beşeri sermaye yurtdışına kaçmakta ve kalan kısım üretime istenilen düzeyde katkı sağlayamamaktadır.

1.2.2.5. Verimlilik Düzeyi

Verimlilik, rekabet gücünün belirleyicisi ve aynı zamanda göstergesidir. Teknik yenilik yoluyla artmaktadır. Ekonomilerdeki verimlilik düzeyinin yüksek olması nitelikli iş gücüne ve teknik yeniliklere bağlıdır. Yüksek verimlilik, ülkelerin gelir ve refah seviyesinde artış yaşanmasına yol açmaktadır. Gelişmiş ülkeler, rekabet gücünü istenilen düzeyde tutmak için teknik yenilikler ve bilgi birikimi ile verimliliklerini artırmaktadır. Bunun yanında gelişmekte olan ülkeler, gelişmiş ekonomilerle aralarında bulunan gelir

⁴² Levent Aksu, "Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analiz", **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2, 2016, s.73.

farkını kapatmak ve refah seviyelerini onlarla yarışacak düzeye getirmek için verimliliği tetikleyecek olan politikaları takip etmek durumunda kalmaktadır.⁴³

Kaynakların etkin kullanımını ifade eden verimlilik, ülkelerin dış piyasadaki paylarının artmasına yardımcı olmaktadır. Ayrıca ekonomilerde istihdam ve gelir artışının yaşanmasına da olanak sağlamaktadır. Verimlilik düzeyi yüksek olan ülkelerin, ihracat edebilme kabiliyeti artarken aynı zamanda toplam faktör verimliliği de artmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, emek yoğun endüstrilere ağırlık vererek (emek faktörünün ucuzluğu sebebiyle) ücret maliyetlerini azalmaktadır. Lakin, bu durumu sürdürülebilir stratejilere örnek göstermek doğru olmamaktadır. Çünkü; rekabetçi politikaların temelinde ücret avantajı sağlamanın yanı sıra refah artışının sağlanması ön plandadır. Verimlilikte önemli olan bir diğer kısım da verimli işleyen bir üretim yapısına sahip olmanın sonucunda ortaya çıkan yüksek katma değerdir. Verimlilik; firma, endüstri ve ekonomik performans açısından rekabetin özünü açıklayan bir unsurdur.⁴⁴

1.2.2.6. Kamu Ekonomisi ve Faktör Donatımı

Devletin, ekonomi üzerinde sabit bir rolü olmamakta ve değişkenlik göstermektedir. Devlet çeşitli politika araçları vasıtasıyla amaçladığı hedefleri yerine getirmektedir. Ekonomik hedefleri gerçekleştirmede devletin kullanacak olduğu politika araçlarının doğru tespit edilmesi, devletin ekonomideki yerini ve etkinliğini belirlemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma hızını artırma görevini devlet üstlenmektedir. Bu durum ülkelerin kamu açıklarının yükselmesine yol açmaktadır. Ülkeler belirlemiş oldukları ekonomik hedeflere (büyüme, gelişme vs.) yönelik rekabet edilebilirliği artırmak adına dış ticaret politikalarını hayata geçirmektedir. Bu uygulamalar neticesinde dış ticaret işlemlerine çeşitli kısıtlamalar ve müdahaleler getirilmektedir. Ülkelerin dış ticaret politikalarındaki temel hedefinde, ulusal sanayiye dış rekabetten korumak ve ekonomik kalkınmayı sağlamak yatmaktadır.⁴⁵

⁴³ Recep Kök ve Ertuğrul Deliktaş, **Endüstri İktisadında Verimlilik Ölçme ve Strateji Geliştirme Teknikleri**, 1. Basım, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2003, s.31-34.

⁴⁴ Kök, Deliktaş, s.36-38.

⁴⁵ Aktan, Vural, Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri, s.34-35.

Ülkelerin sahip oldukları faktör donatımı (iş gücü, doğal kaynaklar, sermayenin niteliği, girişimcilik vs.) rekabet gücünün temel belirleyicisidir. Sermaye, iş gücünün niteliği ve doğal kaynaklar bir ekonominin rekabet edilebilirliğini ve üretim potansiyelini ortaya koymaktadır. Bunun yanında sermayenin verimliliği, ekonominin risk primi ve tasarrufların büyüklüğü de ülkelerin üretim potansiyeline ve yatırım düzeylerine olumlu katkı yapmaktadır. Yaşanan teknolojik gelişmeler ihracat üzerinde olumlu bir etki yaratmakta ve bu durum rekabet edilebilirliği tetiklemektedir. Uluslararası piyasalarda giderek artan rekabetçi ortam, ülkeleri ve firmaları yeni teknolojiler üretmeye veya var olanları geliştirmeye ve ihraç etmeye zorlamaktadır. Bunların yanında ülkelerin sahip olduğu altyapı düzeyi de rekabet gücü üzerinde etki yaratmaktadır. Ulaştırma ve haberleşmenin ülke geneline yeterli ve dengeli bir şekilde yayılması sürdürülebilirlik açısından önemlidir. Altyapı yeterliliğinin bulunması, pazarlara ulaşım açısından ekonomik gelişmeye katkı sağlamaktadır.⁴⁶

1.3. Modern Dış Ticaret Teorilerinde Rekabet Gücü Yaklaşımları

Adam Smith'in ‘‘ Ulusların Zenginliği’’ isimli çalışmasında ortaya koyduğu dış ticaret teorisinden bugüne kadar süregelen zaman zarfında ekonominin birçok alanında ve teknolojiye yaşanan dönüşüm, üretim ve tüketim alışkanlıklarında değişim yaşanmasına neden olmuştur. Üretim teknolojileri, tüketici tercihleri, ürün nitelikleri, üretim biçimleri gibi birtakım etkenler ticaretin yapısını yeniden şekillendirmektedir. Bu durum günümüzde de hızla devam etmektedir. Bu yüzden dönem dönem dış ticareti günün koşullarına göre açıklamaya yönelik farklı dış ticaret teorileri meydana çıkmıştır.

1.3.1. Porterçi Yaklaşım

Michael E. Porter, ‘‘Ulusların Rekabetçi Üstünlüğü’’ çalışmasında, uluslararası rekabet gücünün ülkeleri nasıl etkilediğini ve bu oluşumun dış ticareti nasıl değiştirdiğini çözümlmek için dış ticaret teorilerine yeni bir bakış getirmiştir. Dış ticaret teorilerinde çoğunlukla maliyet, ürün farklılaştırılması ve kalitesi üzerinde durulmaktadır. Porter'in yaklaşımında ise endüstriler arası sınıflandırmanın yapıldığı, teknolojik farklılıkların göz önünde bulundurulduğu ve ölçek ekonomisinin temel alındığı bir rekabetçi çerçeve söz

⁴⁶ Aktan, Vural, Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri, s.36.

konusudur. Bazı ülkelerin verimlilik artışı sağlayan avantajları nasıl elde ettiklerini ve bazı ülkelerin bu avantajlara nasıl sahip olamadıklarını ya da elde edemediklerini ortaya koymayı amaçlamaktadır. Porter, bu sorundan hareketle endüstrileri analiz ederek elmas modelini geliştirmiştir. Model, rekabette sürdürülebilirlik ve üstünlük elde etme konusunda yerel özelliklerin belirleyici olduğunu ifade etmektedir. Ülkelerin sahip oldukları ekonomik ve kurumsal yapıları, coğrafi konumları, kültürleri, tarihsellikleri açısından farklılık göstermeleri rekabetçilik üzerinde etkili olmaktadır. Bu yüzden ülkelere ait özelliklerin rekabet gücünü belirlemede önemli bir rol üstlendiği belirtilmektedir.⁴⁷

Porter, ulusların kendine has niteliklerini dört ana başlık çevresinde toplayarak, bunların birbirleri arasındaki etkileşimin rekabet gücünü meydana getirdiğini belirtmektedir. Bu dört ana unsur; “faktör şartları”, “strateji, yapı ve rekabet”, “talep şartları”, “ilgili ve destekleyici endüstriler” şeklinde ifade edilmektedir. Ayrıca bir endüstrinin herhangi bir bölgedeki rekabet gücünü oluşturan dört faktör bulunmaktadır. Bunlar; Üretim faktörleri donatımının durumu, yerli piyasanın büyüklüğü, uluslararası düzeyde rekabetçi ve destekleyici endüstrilerin varlığı ve rekabet gücünü belirleyen firmaların yapısı ve rakiplerinin faaliyetleridir.⁴⁸

Porter, ülkelerin belirli endüstrilere uygun ortam oluşturabildikleri için o endüstrilerde başarıya ulaştıklarını iddia etmektedir. Buna göre uluslararası rekabet gücü her bir faktör kategorisinin tek tek analizi ile mümkün olmaktadır. Bu bağlamda örneğin, rakiplerin varlığı kimi durumda uluslararası rekabet gücüne erişmeye olanak sağlarken bazen de tam tersi olarak bunu engellemektedir. Bundan dolayı yukarıda belirtilen dört faktörün farklı kombinasyonu küresel rekabet gücünü doğurmaktadır.⁴⁹

Porter’e göre, “Yeni Dış Ticaret Teorileri, ticaretin esasını açıklamak için karşılaştırmalı üstünlüğün ötesinde rekabetçi üstünlüğe doğru hareket etmelidir. Söz konusu teorilerin dayandığı rekabet anlayışı; farklılaştırılmış mallar, bölümlere ayrılmış piyasalar, teknoloji değişimleri ve ölçek ekonomileri gibi gerçek dünya özelliklerini

⁴⁷ Nazım Öztürk, “Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar”, *Öneri Dergisi*, Cilt.5, Sayı.19, Ocak 2003, s.123-124.

⁴⁸ Dulupçu, s.105.

⁴⁹ Dulupçu, s.105-106.

vurgulayan bir zenginliği yansıtmalıdır. Dolayısıyla dinamik ve yayılcı bir yapı gösteren uluslararası rekabet ortamı, firmaların yeni teknolojiler ile yeni metotlar geliştirmelerini ve yenilik yapmalarını kaçınılmaz hale getirmektedir.”⁵⁰

1.3.2. Dunning Yaklaşımı

Dunning’ in yaklaşımında, yeniliğin ulusal nitelik taşıdığı ve bu yüzden sadece yerel firmalara yarar sağladığı varsayımı ön plana çıkmaktadır. Dunning’in yaklaşımı Porter’in orta koymuş olduğu elmas modelinden izler taşımaktadır. Dunning, Porter’in uluslararası rekabet gücünü açıklarken kullandığı dört faktörden yola çıkarak bu dört faktörün; yenilik sistemi, firmalar ile devlet yönetim, son olarak da koordinasyon ve karşılıklı etkileşiminin kilit noktası olduğunu belirtmektedir. Porter’in dörtlüsünün ötesinde, doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının bu dörtlüden her birini etkilediğini belirtmiştir.⁵¹

Birçok araştırmacı Porter’in elmas modelini ÷lke içerisindeki dengeleri incelerken küresel bağlantıları göz ardı ettiği için eleştirmektedir. Dunning, elmas modelinin çok uluslu şirketler ile ÷lke ekonomileri arasındaki etkileşimi göz ardı ettiğini söylemektedir. Global ekonomik düzen içerinde giderek önemi artan Çok Uluslu şirketlerin (ÇUŞ) ÷lkelerin rekabet gücünü etkilediğini vurgulamıştır. Elmas modelini yeniden değerlendirip geliştirmeye ve yenilemeye çalışmıştır. Bu yeni modelde ÇUŞ’ların ve doğrudan yabancı sermaye yatırımlarının ÷lke içerisindeki faaliyetinin rekabet gücüne yaptığı katkıyı göz önünde bulundurmayı amaçlamıştır.⁵²

1.3.3. Krugman Yaklaşımı

Krugman’a göre rekabet ÷lkeler arasında değil firmalar arasında gerçekleşmektedir. Bu görüş Krugman’ı uluslararası rekabet gücü kavramından uzaklaştırmaktadır. Ona göre, bir ÷lke ekonomisinin uluslararası arenadaki yerinin büyük çoğunlukla dünya piyasalarında elde ettiği başarılarla bağlı olduğu söylemi doğru değerdir.

⁵⁰ Nursen Vatansever Deviren, “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı.81, Eylöl 2014, s.1.

⁵¹ Dulupçu, s.110-111.

⁵² Emin Çivi, İbrahim Erol, Turgay İnanlı ve Ece D. Erol, “Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, Bahar 2008, s.7-9.

Söz konusu yaklaşımda rekabet gücü, ülkelerin dış ticaret dengesini sağlamanın yanında hayat kalitesini de arttırmaktadır. Firmaların ve ülkelerin sahip oldukları rekabet gücü arasında belirgin bir ayrım bulunmaktadır. Ülkelerin firmalar gibi rekabet edemeyeceği görüşü bu yaklaşımda ön plana çıkmaktadır.⁵³

Krugman yaklaşımında uluslararası rekabetten ziyade firma rekabeti önem arz etmektedir. Bu yaklaşım mikro temelli bir rekabeti öne çıkarmakta ve rekabet gücünde firma ve endüstrilerin oynadığı rolü esas almaktadır. Krugman, ülkelerin sadece rekabet gücüyle değil, sahip oldukları verimlilik düzeyiyle karşılaştırılması gerektiğini öngörmüştür. Çünkü rekabet eden ülkeler değil firmalardır. Bundan dolayı hareket noktası rekabet gücü değil, verimlilik olmalıdır. Dünyadaki lider firmaların belli başlı ülkelerde bulunması ülkeler ile firmalar arasındaki rekabet gücüne ortak bir bakış açısı getirmesini güçleştirmektedir. Bunun nedeni ise firmaların iflas riskiyle karşı karşıya gelmesine rağmen bu durumun ülke bazında geçerli olmamasıdır.⁵⁴ Bu yüzden Krugman yaklaşımında firma ve ülke düzeyindeki rekabet gücünün yalnızca kısmi benzerlik gösterdiğini belirtilmektedir.

Bir ülke içerisinde gerçekleşen üretimin büyük bir kısmı o ülke içerisinde yaşayan vatandaşlara yönelik olmaktadır. Bu yüzden başta refah artışı olmak üzere temel ekonomik göstergelerin ulusal faktörler ile belirleneceği vurgulanmaktadır. Başka bir deyişle esas olan ulusal verimliliklerdir. Rekabet, firma düzeyinde analiz edildiğinde “bir firmanın elde ettiği başarı diğer firmanın başarısızlığını tetiklemektedir” söylemi ortaya çıkmaktadır. Lakin ülkeler birçok kategoride dünya piyasalarında rekabet ettiklerinden bir ülkenin başarısı başka bir ülkenin başarısızlığı anlamına gelmemektedir. Bu yüzden küresel ticaret sıfır toplamı bir oyun değildir.

1.4. Uluslararası Ticaretin Serbestleşmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hız kazanan dünya ticaretini serbestleştirme çabaları günümüze doğru gelindiğinde önemli bir mesafe kat etmiştir. Ülkeler dünya ticaretinin serbestleşmesine uyum sağlarken aynı zamanda da rekabeti kontrol etmeyi

⁵³ Azgün, s.93-94.

⁵⁴ Azgün, s.93-94.

amaçlayan politikalar geliştirmektedir. Yaşanan ekonomik gelişmeler, mal ve hizmet üretiminde artış yaşanmasını sağlamıştır. Üretimde yaşanan hızlı artış, dünya ticaretinin de sınırlarının genişlemesine yardımcı olmuştur. Zamanla ivme kazanarak artan üretim, ülkelerin uzmanlaşma seviyelerini yükseltmeye başlamış ve uzmanlaşmanın etkisiyle üretim hızı üst seviyelere ulaşmayı başarmıştır. Bununla birlikte birçok ülkede ticarete bağlı üretimin oranı artmıştır.⁵⁵

Savaş sonrasında dünya genelinde yeni bir ekonomik sistem kurulurken, uluslararası ticarete ve piyasalarda liberalleşmenin temelleri atılmaya başlanmıştır.⁵⁶ Hem ekonomik hem de siyasi bir düşünce sistemi olarak gelişen liberalizm, modern dünyadaki düşünce akımları içerisinde kendine önemli bir yer edinmiştir. Liberalleşme; dışa yönelme durumunu ifade etmektedir. Buradaki dışa yönelik olma söyleminde kastedilmek istenen tarafsızlık ve serbestliktir. Tarafsızlık, dış ticarete rakip sektörler arasında olabildiğince eşit koşulların bulunmasını ifade ederken serbestlik, ticari ve finansal açıklığın bulunduğu ve devlet müdahalesinin en aza indirildiği bir rejimi belirtmektedir.⁵⁷

Dış ticaretin serbestleşmesi, aşamalı bir şekilde ticareti sınırlandıran faktörlerin (tarife, kota, döviz kontrolü vs.) kaldırılmasını ifade etmektedir. Krueger, kapalı ekonomiden serbest ekonomiye geçişin beş aşaması olduğunu belirtmektedir. Birinci aşama, miktar kısıtlamalarının uygulanmasıdır. İkinci aşama, ayrımcı bir kontrol sisteminin bulunmasıdır. Üçüncü aşamada dışa açılma adımları atılmakta ve miktar kısıtlamaları gevşetilmektedir. Dördüncü aşamada, kotalar kaldırılıp bunun yerine tarife uygulaması başlatılmakta ve dışa açılma sürecinde daha ileri bir aşamaya geçilmektedir. Son aşamada ise ekonominin tam olarak serbestleşmesi gerçekleşmektedir. Beş aşamanın sonunda dış ticaret serbestleşmiş ve miktar kısıtlamaları ortadan kaldırılmıştır. İlk iki

⁵⁵ Kerem Alkın, **Gelişmiş Ülkelerde İthalat ve Dış Rekabetin Kontrolü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2006, s.13

⁵⁶ Alkın, s.13-14.

⁵⁷ Mahmut Masca, **Uluslararası Ticarete Liberalleşme ve Türkiye**, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2000, s.6.

kısımda dışa kapalı bir ekonomi sistemi gösterilirken üçüncü aşamayla beraber serbestleşmeye doğru giden seviyeler belirtilmektedir.⁵⁸

1.4.1. Kuramsal Çerçeve

Merkantilistler, dış ticaretle ilgili ilk düşünce yapısını oluşturmuştur. Merkantilist felsefede dış ticaretin temel amacı hazinedeki altın miktarını arttırmaktır. Bunu sağlamak için de ödemeler dengesi fazlasının oluşması gerekmektedir. Merkantilistler, servetin kaynağı olarak altın ve değerli madenleri esas almıştır. Onlar için hazinedeki stok miktarı hem siyasi hem de ekonomik gücün temelini oluşturmaktadır. Bu düşüncenin benimsenmesinde büyük finansman ihtiyacı doğuran uzun süreli savaşlar etkili olmuştur. Bu düşünce sisteminde yoğun bir devlet müdahalesi söz konusudur. Altın stoğunu arttırmak amacıyla iç ve dış faaliyetlerde devlet müdahalesinin olması gerektiğini savunmuşlardır. İhracatın artmasına önem verirken ithalatın kısıtlanması gerektiğini öngörmüşlerdir. Lakin buradaki kısıt mamul mal ithalatı içindir. Ham maddelerin ithalatı serbesttir. Buradaki amaç halkın ham madde ithalatına özendirilip ithal edilen malların işlenerek dışarıya mamul mal şeklinde ihraç edilmesidir. Sanayi devriminden sonra merkantilizm, yerini liberal görüşlere bırakmaya başlamıştır.⁵⁹

Fizyokrasi 18. yüzyılda merkantilizme karşı liberal bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Ekonomik düzenin doğanın koyduğu yasalar aracılığıyla yönetildiği görüşü kabul edilmektedir. Ekonomiyi doğal yasaların şekillendirdiğini savunan fizyokratlar dış ticarete yapılan müdahalelerin “doğal düzen” olarak isimlendirdikleri yapıyı bozacağını savunmuşlardır. Bu nedenle ticaretin serbestleşmesini temel almışlardır. Doğal düzen varsayımından yola çıkarak serbest ticareti savunmuşlardır. Fizyokratların çalışmaları iktisadi düzenin tamamını kavramak bakımından ilk denemeler olarak nitelendirilmektedir.⁶⁰ Merkantilistlerde servetin kaynağı dış ticaretken fizyokratlarda servetin kaynağı tarımdır ve tarımdan elde edilen gelir büyük önem taşımaktadır. Bu görüşün savunucularına göre ticaret verimsiz bir uğraştır. Bu yüzden de tarıma yapılan

⁵⁸ Günay Akel, *Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Yoksulluk Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama*, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012, s.6.

⁵⁹ Hasan Sencer Peker, “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”, *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.5, Sayı.1, 2015, s.2-3.

⁶⁰ Aziz Burak Atamtürk, *İktisadi Doktrinler*, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, s.41-43.

yatırımlara ağırlık vermek gerekmektedir. Onlara göre, ekonomide üretken olan yani saf hasıla üreten sadece tarım kesimidir. Elde edilen mahsullerin yüksek fiyattan satışının gerçekleştirilmesi istenmektedir. Bu durum ise buğday ticaretine getirilen iç ve dış kısıtlamaların kaldırılıp ticaretin serbestlemesine bağlı olmaktadır.⁶¹

Serbest dış ticaret savunuculuğu tam anlamıyla klasik teori ile ortaya çıkmıştır. Adam Smith'in "Ulusların Zenginliği" adlı eseri klasik iktisatın başlangıcı olarak kabul edilmektedir. Klasik dış ticaret teorisinde dış ticareti neyin belirlediği sorunsalına cevap aranmaya çalışılmıştır. Klasikler devlet müdahalesini girişimcilik önünde engel olarak görmüş ve bu yüzden devlet müdahalesini reddetmiştir. Onlara göre hiçbir müdahale olmaksızın ekonomi kendiliğinden dengeye gelmektedir. Bu denge, piyasada arz ve talebin kesiştiği noktayı ifade etmektedir. Klasikler ekonominin kriz dönemlerinde bile kendiliğinden denge konumuna ulaşabileceğini savunmaktadır. Bunu sağlayan ise "görünmez el" adını verdikleri sistemdir. Klasik iktisatçılar "bırakınız yapsınlar, bırakınız geçsinler" söylemini benimsemiş ve bireysel özgürlüğü hedef almıştır. Onlara göre bireysel çıkarların artması toplumun çıkarlarının artması anlamına gelmektedir.⁶²

Adam Smith, modern dış ticaret teorisinin temelini oluşturmuştur. Smith, merkantilistlerin aksine ticaretin serbestleşmesinin ülkelerin refah seviyesini artıracığı görüşünü savunmuştur. Mutlak üstünlükler teorisi ile ülkelerin düşük maliyetlerle üretebildikleri ürünlerde uzmanlaşarak bunları ihraç etmelerini ve daha pahalıya mal ettikleri ürünleri ise ithal etmeleri gerektiğini belirtmiştir. Bu şekilde işleyen bir üretimin benimsenmesi uluslararası piyasalarda karşı karşıya gelen iki ülkenin de refahına olumlu katkı yapmaktadır.

Smith'ten sonra David Ricardo, mutlak üstünlükler teorisinden yola çıkarak karşılaştırmalı üstünlükler teorisini geliştirmiştir. Teori, sahip olduğu güçlü yapı sayesinde günümüzde de uluslararası ticaretin temelini oluşturmaktadır. Teoriye göre, eş değer iki malın üretiminde mutlak üstünlüğü olan bir ülke bu iki maldan hangisinde daha

⁶¹ Enver Günay, Sena Türkmen ve Sefa Özbek, "İktisadi Düşünce Üzerine Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fizik'in İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrasi", **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.8, Sayı.1, 2018, s.56-57.

⁶² Esra Yüksel ve Ercan Saridoğan, "Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R.Krugman'ın Katkıları", **Öneri Dergisi**, Cilt.9, Sayı.35, 2011, s.200.

üstün ise o malı üretilip ihraç etmelidir. Bu sayede karşılaştırmalı üstünlük elde edilmiş olunacaktır. Söz konusu ülke diğer malda da mutlak üstünlük elde edebilmesine rağmen diğer ülkenin o malda sahip olduğu mutlak üstünlüğün daha fazla olmasından (karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olması) dolayı malı ithal etmesi her iki ülke için de kazanç sağlayacaktır.⁶³

John Stuart Mill, Ricardo'nun ortaya koyduğu dış ticaret teorisini geliştirerek talep konusunu dış ticaretin kapsamına alan ilk iktisatçıdır. Dış ticaret hadlerinin hangi seviyede olması gerektiğini talep ile belirlemeye çalışmıştır. Ona göre bir ülkenin talebi, ilgili ülkenin kendi malından vereceği miktara karşı diğer ülkenin malından vereceği mala denktir. Yabancı mala gelen talep az ise o mala karşılık teklifte bulunulan malın miktarı da az olmaktadır. Mill, gelişmiş ve gelişmemiş ülkelerin kendi aralarında yapacakları ticaretten kazançlı çıkacak olan tarafın gelişmemiş ülke olacağını belirtmiştir.⁶⁴

Klasik görüş iktisat literatüründe 1870'li yıllara kadar önemini korumuş ve 70'li yıllardan sonra yerini neo-klasik görüşe bırakmıştır. Neo-klasik görüş ise 1920'ye kadar dünya ekonomisine hakim olmuştur. Klasik iktisatçılarda olduğu gibi neo-klasiklerde de serbest ticaret savunulmuştur. Neo-klasikler, ekonominin hiçbir müdahale olmaksızın kendiliğinden dengeye gelebileceği görüşünü devam ettirmiştir.⁶⁵ Liberal ideolojiyi sürdürseler de klasik iktisatçılardan belli noktalarda ayrılmaktadırlar. Bireyi, ekonomik düşüncenin merkezine alarak talebi esas almışlardır. Değerin subjektif yönüyle ilgilenmişler ve ekonomiye “Marjinallik İlkesi”ni getirmişlerdir. Neo-klasikler için toplam miktardan ziyade marjinal birimler önemlidir. Klasiklerde objektif olarak emeğin maliyeti baz alınarak oluşturulan üretim maliyeti, neo-klasiklerde subjektif olarak tüketicilerin elde ettiği tatmin üzerinden belirlenmeye çalışılmıştır. Tam rekabete dayalı serbest dış ticaret politikasını savunmuşlardır.⁶⁶

Literatüre getirdikleri önemli dış ticaret teorilerinden biri de “Fırsat Maliyeti Teorisi”dir. Fırsat maliyetine göre bir malın üretiminin arttırılması bir diğer malın üretiminden vazgeçilmesi gereken miktarı kapsamaktadır. Kısacası feda edilen fırsatlar

⁶³ Seyidoğlu, s.32-34.

⁶⁴ Cafer Unay, **Genel İktisat**, Bursa: Ekin Kitapevi, 1997, s.423-424.

⁶⁵ Gülten Kazgan, **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, 12. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2006, s.114.

⁶⁶ Kazgan, s.121-122.

sonucunda elde edilecek olan menfaati ifade etmektedir. Bir diğer teori de “Faktör Donatımı Teorisi”dir. Bu teoride karşılaştırmalı üstünlüğün teknolojik gelişmelerden ve farklı zevklerden kaynaklandığı ileri sürülmüştür. Faktör donatımı teorisine göre karşılaştırmalı üstünlük, ülkeler arasındaki faktör donatımının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Bu bağlamda, bir ülke zengin olduğu üretim faktörüyle ürettiği mallarda uzmanlaşmalı ve bu malların ihracını gerçekleştirmelidir.⁶⁷

1.4.2. Dünya Ticaretinin Serbestleşmesi

İkinci Dünya Savaşı sonrasında dünya ticaretini serbestleştirme çabaları hız kazanmış ve dış ticareti serbestleştirmeye yönelik girişimler iki şekilde gelişme göstermiştir. Bunlardan birincisi, Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT) çerçevesinde üye ülkeler arasında yapılan gümrük tarifelerinin ve dış ticarete ilişkin kısıtlamaların karşılıklı olarak indirilmesini ifade etmektedir. Bu aynı zamanda “evrensel yaklaşım” olarak da nitelendirilmektedir. İkincisi ise “bölgesel yaklaşım” olarak adlandırılmaktadır. Burada bir grup ülkenin çeşitli entegrasyonlarla ticareti serbestleştirme çabası ile bir iktisadi birleşme hareketi söz konusudur.⁶⁸ Dünya ticaretini serbestleştirme çabaları ağırlıklı olarak sanayileşmiş ülkeler içerisinde ortaya çıkmış ve zamanla az gelişmiş ülkeler de bu sürece entegre olmuştur. Yaşanan bu gelişmeler 1929 buhranından sonra dünya ekonomisindeki yoğun korumacı politikalar ve milliyetçilik hareketlerine karşı alınmış bir tepki olarak düşünmek mümkündür.

1.4.2.1. Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması (GATT)

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Amerika Birleşik Devletleri dünya ekonomisine yeni kurallar getirmek amacıyla Birleşmiş Milletler çerçevesinde birtakım inisiyatifler başlatmıştır. Temelde istikrarlı bir uluslararası ticaret düzeni oluşturma arzusu yer almaktadır. Savaş sonrası dönemde dünya barışını korumak amacıyla uluslararası ekonomik iş birliğinin hayata geçirilmesi gerektiği düşüncesi benimsenmiştir. Bu amaç doğrultusunda ülkelerin kalkınmasına yardımcı olmak, uluslararası likiditeyi arttırmak, mali güven ortamı sağlamak ve uluslararası ticareti genişletmek gibi birtakım ihtiyaçlara

⁶⁷ Kahraman Arslan, **Dış Ticaret Politikaları**, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, 2014, s.9-14.

⁶⁸ Arslan, s.170.

cevap vermek amacıyla yeni kurumlar oluşturulmaya başlanmıştır. 1944 yılındaki Birleşmiş Milletler Konferansı'nda, dünya ekonomisine yön veren kuralların yenilenmesi ve yapılandırılması adı altında istihdam artışı ve ekonomik büyüme için Uluslararası Para Fonu'nun ve Dünya Bankası'nın kurulması kararı alınmıştır.⁶⁹

Uluslararası ticarette liberalleşmenin temelleri atıldığından beri dünya genelinde ticaret hadleri sürekli olarak artmaktadır. Yaşanan bu gelişmenin temel nedeni uluslararası ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Bu doğrultuda 1948 yılında dünya ticaretini serbestleştirmek amacıyla “Gümrükler ve Tarifeler Genel Anlaşması” yürürlüğe girmiştir. GATT, Dünya Bankası ve Uluslararası Para Fonu'nun aksine özel bir statüye sahip olmayıp, sadece çok taraflı bir sözleşme niteliğindedir. GATT'ın ana görevi, müzakere rauntları çerçevesinde geçerli anlaşmada öngörülen prensipleri uygulamaktır. GATT'ın ana hedeflerinden biri ticareti sınırlandıran ve dünya pazarını yıpratıcı engellerin ortadan kaldırılmasıdır. Tarife dışı engellerin tarifeleştirilmesi ve bunun da müzakereler çerçevesinde düşürülmesi veya ortadan kaldırılması istenilmektedir.⁷⁰

Bu anlaşma ile uluslararası ticaretin temel ilkeleri belirginleşmiştir. İlkelerin başında üye ülkelerin aralarındaki ticaret engellerini kaldırması yer almaktadır. Çok taraflı sistem sayesinde, ticaretin liberalleşmesi ve dış ticaretle ilgili kuralların güncellenerek daha açık ve serbest ticaret politikalarının oluşturulması amaçlanmıştır. GATT anlaşması, ticaretteki kısıtlamaların kaldırılmasını, uluslararası ticarette ayrımcılığın yer almamasını ve gümrük tarifelerinde indirim yapılmasını hedefleyen çok taraflı taviz ilkesini hedef almıştır. Bu anlaşma ile kaynak kullanımının gelişmesi, gelirin ve talep koşullarının genişlemesi ile yaşam standartlarının yükseltilmesi amaçlanmıştır.⁷¹ Anlaşmanın temelinde ticaretin çok taraflı anlaşmalar aracılığıyla özendirilmesi yer almaktadır. Bunun için de birtakım temel ilkeler benimsenmiştir.

En Çok Kayrılan Ülke Kuralı: Uluslararası ticarette ya da uluslararası ödemelerde üye ülkelerden herhangi birine uygulanan avantaj, imtiyaz ve tavizler üye

⁶⁹ Vural Fuat Savaş, “Dünya Ekonomi Sistemi”, **İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları**, Sayı.16, 2004, s.115-116.

⁷⁰ Zeki Kartal, “GATT ve Uruguay-Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.25, Sayı.2, 2008, s.179-181.

⁷¹ Alkin, s.14.

olan diğer ülkelere de şartsız olarak uygulanacaktır. Üye ülkelerden birine uygulanan tarife indirimi geri kalan bütün üye ülkelere de uygulanmak zorundadır. Bu kuralın birtakım istisnaları bulunmaktadır. Bunlar; genelleştirilmiş preferanslar sistemi uyarınca, gelişmekte olan ülkelere diğer ülkelere oranla daha düşük gümrük vergisi alınması ya da gümrük vergisinin alınmaması tarzındaki ayrımcı nitelikteki uygulamalardır.⁷²

Tarifeler Yoluyla Koruma: Koruma aracı olarak yalnızca gümrük tarifeleri kullanılmalıdır. Uluslararası ticaret müzakerelerinde gümrük tarifeleri üzerinde yapılacak olan aşamalı indirimler belirlenmiştir. Yerel sanayinin korunması söz konusu olduğunda GATT, gümrük tarifesini indirimi yapılmasını gerekli kılmaktadır. Ticarete şeffaflık için en etkin yol, korumacı önlemlerin tarifeler aracılığıyla gerçekleştirilmesidir. GATT, tarife dışı engellerin istisnalar hariç olmak üzere tamamen yasaklanmasını ve tarifelerin zamanla azaltılmasını öngörmektedir.⁷³

Ulusal Muamele Kuralı: İç pazara yönelik vergilendirme ve düzenlemeler, ithal ve yerli mallarda ayırım gözetilmemesini öngörmektedir. Yerli üretim üzerinde yapılan düzenlemeler hiçbir değişiklik olmaksızın ithal ürünlerde de uygulanmaktadır. Böylelikle yerli ve ithal üretim arasında ayırım yapılmasının önüne geçilmektedir. Gümrük vergisi ödendikten sonraki aşamada iç piyasadaki ithal ürünlere yerli ürünlere uygulanan vergi haricinde başka bir vergi uygulanmamaktadır.⁷⁴

Tarife İndirimlerinin Bağlayıcılığı: GATT anlaşması temelde gümrük tarifelerinde indirim uygulanması üzerine yoğunlaşmaktadır. Anlaşma çerçevesinde yapılan müzakereler sonucunda oluşturulan gümrük tarifeleri bağlayıcıdır. Belirlenen gümrük tarifeleri üye olan ülkelerin taviz listesinde “bağlı oranlar” adıyla yer almaktadır. Üye ülkeler uygulama esnasında belirlenmiş bağlı oranların üstüne çıkamamaktadır. Kısacası söz konusu oranlar üye ülke için bağlayıcı olmaktadır. Bu ilkeye göre indirim yapılan gümrük tarifesinin bir daha yükseltilememesi uluslararası ticarete istikrarı sağlamaktadır.⁷⁵

⁷² Alkın, s.15.

⁷³ Seyidoğlu, s.237-238.

⁷⁴ Savaş, Dünya Ekonomi Sistemi, s.124-125.

⁷⁵ Alkın, s.16.

GATT'ın sağladığı en önemli başarı, sanayi mallarının ticaretinde oldukça yüksek tarife indirimi uygulanması olmuştur. Tarım ürünlerinin ticareti, Uruguay Turu'na kadar GATT görüşmelerinin dışında bırakılmıştır. Uruguay Turu'ndan sonra tarım ürünlerinin serbestleşmesi konusunda ilerleme gerçekleşmiştir. Ayrıca ekonomik birleşmelere de olanak tanınmıştır. GATT, bölgesel ticaretin serbestleşmesini uluslararası ticaretin serbestleşme sürecine katkı yapacak bir adım olarak görerek bölgesel birleşmelere olanak vermektedir. Lakin bir grup ülkenin kendi aralarında tarifeleri sıfırlarken geri kalan ülkeler için tarife uygulamaları GATT ilkelerinden olan “en çok kayırlan ülke” kuralına ters düşmektedir.⁷⁶

1.4.2.2. Dünya Ticaret Örgütü

GATT, kurumsal bir yapıya sahip olmayan ve çeşitli kuralları bünyesinde barındıran çok taraflı bir ticaret anlaşmasıdır. GATT'ın son müzakeresi olan Uruguay Turu'nda üye ülkeler, GATT anlaşmasını uluslararası örgüte dönüştürme kararı almıştır. 1986 yılında başlayan ve 1993'e kadar süren Uruguay Turu'nun sonucunda anlaşma dışında kalan tarım ve tekstil sektörü anlaşmanın kapsamına alınmıştır.⁷⁷ Tarifelerin bu alanlarda da indirilmesiyle uluslararası ticarete ilişkin kurallar ve düzenlemeler güçlendirilmiştir. Uruguay Turu'nun bir diğer sonucu da GATT'ın 1 Ocak 1995'te Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) dönüştürülmesidir. Dünya Ticaret Örgütü, GATT'ın öngördüğü hükümleri korumuş ve koruma alanlarının daraltılması için yeni sözleşmeler yapılmasını sağlamıştır. DTÖ'nün amaçları arasında, mal ve hizmet ticaretinde teşviki artırarak uluslararası ticaretin serbestleşmesini hızlandırmak yer almaktadır. DTÖ hem GATT'ı kapsayan hem de yeni hükümler ortaya koyan bir kuruluştur. Tarım ürünleri, hizmetler, ticaretle ilgili yatırım tedbirleri ve fikri mülkiyet hakları DTÖ kapsamına girmektedir. Anlaşmaya sonradan Tokyo Turu ile eklenen ve uygulama zorunluluğu getirilen ticarete teknik engeller, devlet alımları, sübvansiyonlar, telafi edici vergiler, gümrük

⁷⁶ Kartal, s.184-187.

⁷⁷ Ferruh Işın, “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım”, *Tarım Ekonomisi Dergisi*, Cilt.3, 1993, s.45-46.

değerlendirme, damping anlaşmaları ve ithal lisansları prosedürü de DTÖ kapsamına girmektedir.⁷⁸

Uruguay müzakereleri sonucunda Dünya Ticaret Örgütü'nün kurularak GATT'ın kurumsallaşması ile uluslararası ticarete yeni bir dönem başlamıştır. DTÖ'ye üye olan ülkeler tarifelerin ve tarife dışı engellerin yeni dönemle birlikte kaldırılmasını hedeflemiştir. DTÖ, GATT'ın genişletilmiş halinden ziyade daha farklı bir yapıya ve karaktere sahiptir. DTÖ, çıkan anlaşmazlıkları çözümü konusunda daha hızlı bir mekanizmaya sahiptir. Sadece mal ticaretiyle alakalı kuralları kapsayan GATT'ın aksine DTÖ; mal ticareti, hizmet ticareti ve fikri mülkiyet haklarını kapsamaktadır.⁷⁹

1.4.3. Bölgesel İktisadi Birleşme Hareketleri

20. yüzyılın ikinci yarısından beri gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler içerisinde birçok bütünleşme hareketi ortaya çıkmıştır. Özellikle savaş sonrası dönemde uluslararası ticareti serbestleştirmek amacıyla yapılan girişimler hız kazanmış ve savaş sırasında ciddi boyutta hasar alan ekonomileri ve mali sistemleri düzeltmek amacıyla ülkeler birlikte hareket etme kararı almıştır. Ekonomik entegrasyonlar, ülkelerin karşılıklı olarak kazançlarını artırmak için kendi aralarındaki ticareti ve ekonomiyle alakalı diğer ilişkileri serbestleştirmesi şeklinde ifade edilebilir. Ticaretin serbestleşmesi yönündeki en önemli girişim ekonomik bütünleşmelerdir. Özellikle coğrafi açıdan yakın konumda olan ülkeler, ekonomik ilişkilerini kolaylaştırmak, artan rekabet koşullarına direnmek ve küreselleşen piyasalarda söz sahibi olmak istedikleri için entegrasyonlara verilen önem gittikçe artmaktadır. Dünyadaki en başarılı ekonomik birleşme örneği Avrupa Birliğidir.⁸⁰

Ekonomik entegrasyon, farklı ülkelerin birtakım bölgesel bütünleşmeler çerçevesinde ticareti serbestleştirmeyi amaçlayan politikalar izlemesi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu sayede siyasi olarak bağımsız konumdaki ülkeler ekonomik açıdan bağımlı hale gelmektedir. Ekonomik bütünleşme akımlarına katılan ülkeler üretim

⁷⁸ Osman Zekayi Orhan, "Dünya Ticaret Örgütü'nün Uluslararası Ticareti Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma", *Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Sayı.25, 2008, s.215-218.

⁷⁹ Alkın, s.19-21.

⁸⁰ Bahar Şanlı, "Ekonomik Entegrasyon Teori Çerçevesinde Avrasya Birliği'nin Olabilirliği", *İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Cilt.22, Sayı.1, Ocak 2008, s.14-15.

kapasitelerini, toplumsal refahlarını ve verimliliklerini yükseltmeyi hedeflemektedir. Gelişmiş ülkelerde hızla arta üretime karşılık piyasanın yetersiz olması ve gelişmekte olan ülkelerin entegrasyon yoluyla sanayileşme hızlarını artırmak istemesi ülkeleri ekonomik bütünleşmeye yönlendirmektedir.⁸¹ Bölgesel bütünleşmeler uluslararası örgütler aracılığıyla yapılmaktadır. Uluslararası örgütlerin serbest ticaretteki faaliyetleri ve etkileri ülkeler bakımından son derece önem arz etmektedir. Uluslararası ekonomik bütünleşmeler zayıftan kuvvetliye doğru beş aşamada incelenmektedir.

1.4.3.1. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest ticaret bölgesi oluşturan ülkeler mal hareketini sınırlandıracak her türlü engelin ortadan kaldırılmasını ve bölge içerisinde mal hareketliliğinin artmasını sağlamaya çalışmaktadır. Ortak dış ticaret politikası olarak nitelendirilmemektedirler. Üye olan ülkeler, serbest bölge dışında kalan ülkelere karşı birbirlerinden bağımsızlardır. Serbest ticaret anlaşmaları kaynağını GATT'ın 24. maddesinden almaktadır. Buradaki amaç üye ülkelerin ürettikleri ürün ve hizmetlerin ticaretini serbestleştirerek ortak bir pazar meydana getirmektir. Ticaretteki sınırlamalar, yalnızca üye ülkelerin ürettiği mal ve hizmetler için kaldırılmaktadır. Üye ülkeler birbirleri arasında ortak piyasa oluşturmak amacıyla, sadece karşı tercihli gümrük politikasını hayata geçirmek için karar alanı bırakmaktadırlar.⁸²

Bu bütünleşme esnasında birliğe bağlı her ülkenin kendi istediği gümrük politikasını seçmesi, bütünleşmeyi baltalayıcı eğilimlerin meydana çıkmasına neden olabilmektedir. Serbest ticaret bölgesinde bulunan bir ülke, güçlü olmadığı sanayi kollarında düşük gümrük oranları sayesinde bölge içerisinde söz konusu malların ithalatçısı konumuna gelebilmektedir. Bu durumun iki etkisi olmaktadır. Eğer bütünleşme içerisinde ilgili malları üreten bir ülke varsa ve yerli üreticiyi gümrük duvarlarıyla korumaya alıyorsa bu koruma etkisiz konuma düşer ve sistem içerisinde gerilemeye

⁸¹ Karluk, s.233.

⁸² Kahraman, s.174-175.

neden olur. Eğer alan içerisinde ilgili üretim alanının üretici yoksa, bu ürünün gümrük tarifelerini indiren ülke söz konusu malın ticaretini ele geçirir.⁸³

1.4.3.2. Gümrük Birlikleri

Gümrük birliği, sadece üye ülkeler arasındaki serbest ticareti değil buna ek olarak üyelerin üçüncü ülkelere ortak gümrük tarifesi uygulamasını kapsamaktadır. Gümrük birliğinde üyeler arasında kota ve tarife uygulamaları kaldırılmaktadır. Buradaki amaç, mal ve hizmet piyasası için ortak bir pazar yaratmaktır. Gümrük tarifelerinin belirlenme şekli, birlik ülkelerinin korumacı ya da serbest ticaret yanlısı olup olmadıklarına göre değişim göstermektedir. Eğer korumacılık hakim ise birlik korumacı bir kale haline gelebilmektedir. Lakin çoğunlukla ülkelerin tek başına saptayacağı gümrük oranlarından daha düşük bir oran saptanacağı ileri sürülmektedir.⁸⁴

1.4.3.3. Ortak Pazar

Ortak pazarda, gümrük birliğinin ortaya koyduğu şartlardan bir adım daha ileri gidilmektedir. Pazar içerisinde üretim faktörlerinin hareketliliğini sağlayan birtakım tedbirler getirmekte ve buna ek olarak para ve maliye politikaları bir arada yürütülmektedir. Bunun yanında sosyal politika önlemleri de ortak pazar kavramının içine girmektedir. Ortak pazar içerisinde yatırım yapılacak uygun ortam bulmak kolaylaşmaktadır. Ayrıca emeğin kendine uygun iş bulma ve yüksek ücrete ulaşma imkanı artmaktadır. Mal, hizmet ve üretim faktörleri piyasasında dolaşım serbestliğinin sağlanması, pazar içerisinde faktör fiyatlarının eşitlenmesi ve etkin kaynak kullanımının sağlanması gerçekleşmektedir.⁸⁵

1.4.3.4. Ekonomik Birlik

İktisadi birleşmelerin en ileri seviyesidir. Ulusal siyasi bağımlılığın kaldırılıp, ulus üstü bir siyasi otoritenin kurulduğu bir birleşme biçimidir. Ülkeler gümrük birliği

⁸³ İlhan Tekeli ve Selim İlkin, **1929 Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi 2, 1977, s.17.

⁸⁴ Karluk, s.235-236.

⁸⁵ Tekeli, İlkin, s.19.

kurduktan sonra bu birliği ortak pazar şekline dönüştürerek para, maliye ve sosyal politikaları birleştirerek ekonomik birliği meydana getirmektedir.⁸⁶

1.4.3.5. Tam Ekonomik Bütünleşme

Ekonomik birlikten ayrı olarak finans piyasalarında bütünleşme gerçekleştirilerek para, maliye ve sosyal politikalarla ilgili kararlar ve alınan bu kararların istikrarlı bir şekilde yürütölmesi ulus üstü kurumlar tarafından yapılmaktadır. Burada söz konusu olan makroekonomik bir bütünleşmedir. Ekonomideki ulusal bağımsızlık büyük oranda kaldırılarak ulus üstü bir otorite oluşturulmaktadır. Bu son aşamada ortak para kullanımı ve ortak bir Merkez Bankası'nın kurulması söz konusudur. Bu nedenle ölkelerin bağımsız bir şekilde para arzını arttırması ve faiz politikası izlemesi olanak dışı olmaktadır. Çünkü tam ekonomik bütünleşme sonrasında para ve maliye politikasını kapsayan hedefler ve araçlar bütünleştirilmektedir. Üyeler “tek para” fikri üzerinde ortak karara varmaktadır. Bu nedenle de üye ölkelerdeki para ve maliye politikalarını yönetecek tek bir otorite oluşturulmaktadır.⁸⁷

⁸⁶ Tekeli, İlkın, s.22.

⁸⁷ Mircan Yıldız, “Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği”, **Dış Ticaret Dergisi**, 1999, s.89

2.BÖLÜM

2. ULUSLARARASI TİCARETİN SERBESTLEŞMESİNİN REKABET OLGUSUNA ETKİSİ

Toplumsal değişimler içsel ve dışsal dinamiklerin baskısı sonucunda meydana gelmektedir. İçsel değişim talebi, toplumların daha iyi koşullar altında özgürce ve güven içerisinde yaşama isteğinden kaynaklanmaktadır. Bu değişim ortamında çeşitli anlayışlar, kurallar ve kurumlar köklü bir şekilde dönüşebilmektedir. Lakin burada otomatik işleyen bir süreç söz konusu değildir. Çünkü kurumların ve toplumsal alışkanlıkların oluşması da değişmesi de uzun periyodlara yayılmaktadır. İçinde bulunduğumuz küresel değişim süreci içerisinde yaratılan ortak normlar tüm toplumlara yayılmaktadır. Bu durum ise toplumlar üzerinde dışsal değişim baskısı yaratmaktadır. Dünya genelinde kızışan rekabet ortamı ise bu durumu körüklemektedir. Bulunduğu konumu genişletme arzusu içerisindeki çevre ülkeler, gelişmiş ülkeleri gözlemleyerek küresel trendlere yönelik içsel talepler oluşturmaktadır. Ana amaç rekabet gücünü artırarak gelişen dünyanın saygın bir üyesi olmaktır. Sonuç olarak dışsal etkiler barındıran değişim süreci içsel dinamiklerin etkisiyle beraber hız kazanarak meşrulaşmaktadır.⁸⁸

Uluslararası ticaretin artması, üretkenlikte ciddi ilerlemelere yol açmanın yanında olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Çünkü uluslararası rekabetteki açıklık, yabancı firmalarla yarışmak adına üretkenlikte belli bir standart ortaya çıkarmaktadır. Her geçen gün birbirlerine daha da entegre olan bir ekonomik sistem içerisinde ülkelerin başarılı olması, kendini geliştirme ve yeniliğe arka çıkma becerisine bağlıdır. Rakiplerine karşı üstünlük sağlamak; yeni rekabet teknikleri geliştirme, riski üstlenme ve riskli yatırımlar yapmayı gerektirmektedir. Bu nedenle uluslararası rekabette başarı, firmaların olağan konumlarını uluslararası konuma çevirmelerine bağlıdır.⁸⁹

Tam rekabet kavramı, bir ülke içerisindeki rekabet sürecini tanzim etmek için yetersiz kalmaktadır. Günümüzde rekabet anlayışı fiyat teorisinden yani denge analizinden kopmaktadır. Artık rekabet dinamik bir süreci nitelendirmektedir. Önemli

⁸⁸ Demir, s.10-12.

⁸⁹ Özel, s.40-41.

olan da bu dinamik sürecin korunarak geliştirilmesine yönelik eylemlerde bulunmaktadır. Bu yüzden rekabet ortamı, belli hukuki düzenlemeler ile korunmaktadır.⁹⁰

2.1. Rekabet Hukuku Açısından Rekabet Olgusu

Ekonomik hayatın düzenlenmesi söz konusu olduğunda rekabet, büyük bir önem arz etmektedir. Her dönem rekabeti ihlal edici türdeki davranışlara karşı birtakım düzenleyici kanunlar getirilmiştir. Rekabetin ekonomi üzerindeki etkisinin sonuçları 20. yüzyılda serbest ticaretin sınırlarının genişlemesiyle birlikte anlaşılmaya başlanmıştır. Buna kıyasla rekabet hukuku daha eski bir geçmişe sahiptir. Rekabetin ekonomik yönünün ağır basması nedeniyle rekabet hukuku öncelikli olarak rekabetin yarattığı ekonomik sonuçlara yönelmektedir. Rekabet hukukunun temelinde ekonominin yanı sıra sosyal ve ahlaki değerlerin de etkili olduğu görülmektedir.⁹¹ Esasında ahlaki ve sosyal sorunların giderilmesi amacıyla kabul edilen rekabet hukuku kuralları 20. yüzyıla gelindiğinde ekonomideki dönüşümle beraber yeni bir boyut kazanmıştır.

2.1.1. Genel Olarak

Piyasa ekonomilerinde, piyasa aktörlerinin aldığı kararlar; hangi malın kim için üretileceği, hangi fiyattan arz edileceği gibi konularda etkili olmaktadır. Piyasa ekonomisi, rekabet ortamının varlığı sayesinde daha sağlam bir yapıya sahiptir. Etkin rekabet koşullarının sağlandığı bir piyasa ekonomisinin daha randımanlı işleyeceğini söylemek mümkündür. Bu nedenle rekabetin hukuki olarak korunması önem arz etmektedir. Fiyatların aşağıya çekilmesi, maliyetlerin azaltılması, verimlilik artışının yaşanması, yeni teknolojilerin geliştirilmesi gibi yararların sağlanması için rekabet kavramının serbest piyasa koşullarında kendine önemli bir yer edinmesi gerekmektedir. Serbest rekabetten elde edilecek faydalar, rekabet ortamının düzenlenmesi ve korunması düşüncesi rekabet hukukunun temelindeki esas politikaya işaret etmektedir.⁹²

⁹⁰ Rekabet Kurumu, **Rekabet Politikası ve Özelleştirme Sempozyumu**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 1999, s.84.

⁹¹ Ateş Akıncı, **Mukayeseli Hukuk Açısından Amerikan ve Avrupa Topluluğu Hukukunda Rekabetin Yatay Kısıtlanması**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 2001, s.6-7.

⁹² Hüseyin Tamer, **Rekabet Hukukunda Ekonomik Bütünlük Kavramı ve Hukuki Sonuçları**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017, s.4.

Rekabet hem iktisat hem de hukuk biliminin kapsamına girmektedir. Ekonomik bir olguyu barındıran rekabet ve piyasa kavramları, rekabeti korumaya yönelik kanunların yürürlüğe girmesiyle hukuki düzenlemelerin bir parçası haline gelmiştir. Rekabet hukukunun, piyasada bozulmamış bir rekabet ortamı sağlamaya çalıştığı kabul görmektedir. Rekabet hukukunun amacı, rekabetin sınırlandırılmadığı ve meşru sınırlar içerisinde rekabetin etkin bir şekilde işlediği serbest bir piyasa düzeninin oluşturulmasını sağlamaktır.⁹³

İktisat biliminin inceleme alanı içerisinde olan rekabet, rekabeti korumaya yönelik düzenleyici kanunların getirilmesiyle hukuk biliminin de inceleme alanı içerisine girmiştir. İktisat literatüründe rekabet teorisi, piyasayı temel alarak rekabetin varlığını ve işlevini konu edinmektedir. Hukuk biliminde ise ekonomik bir fenomen olarak ele alınan rekabet, normatif ölçülere göre rekabet koşullarının etkin işlemlerini ve düzeltilmesini amaçlamaktadır. Uluslararası ticarete artan serbestleşmenin bir sonucu olarak kızıyan rekabet ortamının kanunlar aracılığıyla düzenlenmesi gerekmektedir.⁹⁴

Piyasa ekonomisi, serbest rekabet ilkesi üzerinden temellendirilmektedir. Lakin çeşitli nedenlerden dolayı piyasa ekonomilerinde her zaman bu koşul oluşturulamamaktadır. Çünkü; birtakım rekabeti sınırlandırıcı engellerle karşılaşmaktadır. Bundan dolayı rekabeti düzenlemeye yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu yüzden rekabet hukuku, piyasa ekonomisindeki rekabetin fonksiyonel bir yapı kazanması noktasında önemli bir rol üstlenmektedir.⁹⁵

Rekabet hukukunun amacı; rekabetin piyasa geneline tesis etmesi ve korunmasının yanında, rekabetten beklenen yararlarında (ekonomik, siyasi ve sosyal) ortaya çıkmasını sağlamaktır. Bu nedenle, rekabet ortamını sınırlandıran, engelleyen, kısıtlayan eylem ve kararların, teşebbüslerin hakim durumu kötüye kullanmasının veya

⁹³ Hamdi Pınar, "Rekabet Hukuku ile Haksız Rekabet Hukuku İlişkisi", **Rekabet Dergisi**, Cilt.15, Sayı.2, Nisan 2014, s.60-61.

⁹⁴ Pınar, s.65.

⁹⁵ Serdar Altınok, Ahmet Ay ve Hakan Acet, "Serbest Piyasa Ekonomisi ve Devletin Regülasyonu", **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt.5, Sayı.2, 2002, s.42-43.

var olan hakim durumu daha da güçlü kılan birleşme ve devralmaların yasaklanması gerekmektedir.⁹⁶

Teşebbüsler, belli düzenlemeler ve kurallar etrafındaki rekabet ortamında maliyetleri azaltmak, verimlilik artışı sağlayacak yeni buluşlara yönelmek, dünya genelindeki yenilikleri benimsemek ve AR-GE faaliyetlerine ağırlık vermek durumunda kalmaktadır. Bu durum verimsiz kaynak kullanımının önlenmesi, kalite artışı ve yeni istihdam olanakları gibi gelişmelere neden olarak ekonomik gelişmelerin önünü açmaktadır. Gelişim gösteren ve üretkenliği artan bir ekonomide hayat standartları da artarken aynı zamanda ülkenin uluslararası arenadaki rekabet gücü de artmaktadır.⁹⁷

2.1.2. Hukuki Anlamda Rekabet Kavramı

Rekabet kavramı, ekonomik özgürlüklerin nitelik bakımından ölçülmesi işlevini de belirtmektedir. Ekonomik özgürlüklerin ölçülmesinde, özel mülkiyetin korunması, piyasaya giriş özgürlüğü, kişisel tercihler ve gönüllü mübadelenin temel koşulları yer almaktadır.⁹⁸ 4053 sayılı Kanun Genel Gerekçesinde “kar, satış miktarı ve pazar payı gibi belirli iktisadi hedeflere ulaşmak amacıyla ekonomik birimler arasında ortaya çıkan bir yarış veya karşıtlık şeklindeki ilişkiler süreci” olarak piyasa ekonomilerinde rekabet kavramı tanımlanmaktadır.⁹⁹ Rekabet hukuku, rekabetin korunmasına yönelik kuralları oluşturmaktadır. Söz konusu bu kurallar, piyasa ekonomisinin benimsendiği sistemlerde rekabetin etkin bir şekilde işlemlerini ve korunmasını sağlamaktadır.¹⁰⁰

Tarihsel olarak ekonomi biliminin bir konusu niteliğindeki “rekabet” zamanla birtakım hukuki düzenlemelere gereksinim duyarak hukuk alanında da kendine yer edinmeye başlamıştır. Serbestliğin hakim olduğu bir rekabet ortamında oluşabilecek olumsuz sonuçlar bu alanda normatif düzenleme yapılmasının gerekliliğini doğurmuştur.

⁹⁶ Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, **Rekabet Hukuku ve Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Aralık 1994, s.22-23.

⁹⁷ Abdullah Burhan Bahçe, “Küresel Rekabet Sürecinde Devletlerin Kamu Politikalarını Belirlemelerinde Teknoloji ve İnovasyonun Rolü”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1, 2011, s.6.

⁹⁸ Refik Tiryaki, “Mülkiyet ve Sözleşme Özgürlükleri Ekseninde Anayasal Ekonomik Özgürlüklerin Tartışılması”, **Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları**, 2010, s.174

⁹⁹ Gürsel Özkan, “Ekonomik Gelişimde Rekabet Hukukunun Önemi” Selahattin Sarı, Alp H. Gencer, Obidjon Khamidov (Ed.). **International Conference on Eurasian Economies 2018**, 2018, s.422.

¹⁰⁰ Rekabet Kurumu, **Rekabet Terimleri Sözlüğü**, 3.Basım, Ankara, 2010, s.80.

Bu yüzden hukuk bilimi, ekonomik bir fenomen olarak ele aldığı rekabetin koşullarının düzeltilmesi amacını gütmektedir.¹⁰¹

Hukuki bakımdan rekabeti bozmaya yönelik dört farklı durum söz konusudur. Rekabeti bozucu faktörler; işletmelerin neden olduğu rekabetin işleyişini kamçılayan sorunlar, devlet müdahalesinden kaynaklanan sorunlar, rekabetin olmamasından kaynaklanan sorunlar ve firmaların rakiplerine karşı tutumlarından kaynaklanan sorunlar olarak bu başlıklar altında derlenmektedir.

2.1.3. Rekabet Hukuku’nun Tarihsel Gelişimi

Modern anlamda rekabet hukuku ile alakalı ilk düzenlemelerin 19. yy. sonlarına doğru sanayi devriminin yaşanmasıyla birlikte ortaya çıktığı gözlenmektedir. Sanayi devrimi birçok değişimi ve bu değişimler neticesinde meydana gelen birçok yeniliği beraberinde getirmiştir. Bu süreçle birlikte pazar ekonomisi genişlemiş, artan sanayileşme ekonomik gelişime hız kazandırmış ve her geçen gün yeni yatırımları finanse etme ihtiyacını doğurmuştur. Artan ihtiyaçlar küçük işletmeleri birleşme yoluyla bir araya getirerek büyük ekonomik güç birliklerinin oluşmasına yol açmıştır.¹⁰²

19.yy. ortalarında ABD imalat sanayinin hızla gelişmesi hem ekonomik hem de sosyal alanlarda önemli değişimler meydana getirmiştir. Büyük şirketlerin fiyat savaşları, çeşitli sanayi kollarında kartel ve tekel gibi yapıların oluşması ve şirket hisselerinin belli kişilerin elinde bulunmasından dolayı bireyler söz konusu durumdan büyük zarar görmeye başlamıştır. Bunun akabinde “Sherman Act” adıyla anılan modern anlamdaki ilk yasal düzenleme 1890 yılında yürürlüğe girmiştir. Kanun, içeriği neticesinde rekabeti engelleyen anlaşma ve uygulamaları yasaklanmaktadır.¹⁰³

Avrupa Birliği’nde rekabetin korunmasına yönelik ilk düzenlemeler Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu Anlaşması’nda yer alan 65. ve 66. maddeler vasıtasıyla gerçekleşmiştir. Topluluk içerisinde bulunan ülkeler arasında bu düzenleme sayesinde

¹⁰¹ Mehmet Ballı, “Türk Ticaret Kanunu’na Göre Haksız Rekabet Kavramı ve Unsurları”, **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, Sayı.5, 2015, s.63-64.

¹⁰² Mustafa Ateş, “Son Yapılan Düzenlemeler Işığında AB Rekabet Hukuku ve Politikasına Genel Bir Bakış”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.7, Sayı.2, 2008, s.51.

¹⁰³ Ateş, s.52.

kömür ve çelik üretiminde kartel oluşumunun yasaklanması ve şirket birleşmelerinin kontrol altına alınması amaçlanmıştır. Ayrıntılı düzenlemeler ilerleyen zamanlarda AKÇT üyesi ülkelerin (Almanya, İtalya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda) “Ortak Pazar” oluşturma amacı çerçevesinde imzalanan Avrupa Ekonomik Topluluğu Anlaşması’nın 85. ve 94. maddeleri içerisinde yer almaktadır. Ortak pazarın devamlılığı için rekabetin korunduğu ve rekabet ortamının bozulmadığı bir düzen temel alınmıştır.¹⁰⁴

Uluslararası ticarete serbestleşme eğilimleri zamanla dünya geneline hakim olarak ülkelerin serbest piyasa ekonomisini benimsemesine neden olmaktadır. Artık pazar ekonomisinin vazgeçilmezlerinden olan rekabet kuralları, bu düzeni bünyesine katan ülkeler tarafından da bir ekonomik sistem olarak işlemeye başlamaktadır. Rekabet hukuku, iktisadi hayatın sorunsuz yürütülmesini sağlama ve ekonomik düzenin oluşturulması açısından bir anayasa gibi görülmektedir. 20. yüzyılın başında yaşanan sanayi patlaması beraberinde rekabet konusunda sınır tanımayan ve her davranışı meşru sayan bir ahlak anlayışı getirmiştir.

2.2. Rekabet Hukuku’nun Amacı

RKHK’ de rekabet hukukunun amacı “mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti bozucu veya kısıtlayıcı karar ve uygulamaları ve piyasaya hakim teşebbüslerin bu hakimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek ve bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır” şeklinde açıklanmaktadır.¹⁰⁵ Rekabetin piyasa üzerinde yarattığı faydalar ve bunların tüketici yararına gelişim gösterdiği hususlarla birlikte devletin birtakım hukuki düzenlemeler ile rekabetin korunmasını sağlaması gerektiği belirtilmektedir. Ek olarak RKHK Genel Gerekçesi’nde, “Belirli bir mal veya hizmet piyasasında doğrudan veya dolaylı olarak rekabeti engelleme, bozma ya da kısıtlama amacını taşıyan veya bu etkiyi doğuran yahut doğurabilecek nitelikte olan teşebbüsler arası anlaşmalar, uyumlu eylemler ve teşebbüs

¹⁰⁴ Ateş, s.52-53.

¹⁰⁵ Rekabetin Korunması Hakkında Kanun(RKHK), 1994, Md.1

birliklerinin bu tür karar ve eylemleri hukuka aykırı ve yasaktır” vurgusu yapılmaktadır.¹⁰⁶

Bugüne kadar pazar bütünleşmesinin sağlanması, enflasyonla mücadele, küçük teşebbüslerin korunması, ekonominin özgürleşmesi, eşitsizliğin azaltılması, istihdamın artması, kalkınma hedefleri, tüketicilerin korunması gibi birçok amaç rekabet hukukunu temellendirmektedir. Rekabet hukukunda ekonomik amaçlara ek olarak, orta düzeyli ve küçük firmaların korunması, işsizliğin en aza indirilmesi gibi hem sosyal hem de siyasi amaçlar söz konusu olmaktadır.

Rekabet hukuku ile gelen kontrol sayesinde, ekonomilerdeki orta sınıfın korunması, tüketicilerin alım gücünün artırılması gibi sosyal değerler de amaçlar arasında yer almaktadır. Siyasi anlamdaki etkisi, yoğunlaşmaları önlemesiyle ortaya çıkmaktadır. Rekabetçi bir yapının söz konusu olmadığı ve piyasanın korunamadığı durumlarda yoğunlaşmaların meydana çıkacağı kabul edilmektedir. Piyasadaki yoğunlaşmadan kaynaklanarak ortaya çıkan ekonomik gücün, piyasadaki belli başlı teşebbüsler tarafından kontrol edilmesi iktisadi çeşitliliği ve özgürlüğü kısıtlamaktadır. Bununla birlikte ekonomik gücü elinde bulunduran teşebbüslerin siyasi güçlerini artırması ile iktisadi düzenin gidişatının bozacağı öne sürülmektedir.¹⁰⁷

2.2.1. Ekonomik Etkinliğin Sağlanması

Ekonomik etkinliğin sağlanması, üzerinde fikir birliğine varılan bir rekabet hukuku amacıdır. Ekonomik etkinlik dışında başka bir amacın güdülmesinin gerekliliği tartışma konusu olmaktadır. Kısacası, başka amaçlar için rekabet hukukunun etkin olup olmadığı, ekonomik etkinlik haricinde başka bir hedefin olmasının amaçlar arasında olumsuz etki yaratabileceği çıkarımından dolayı, hukuki açıdan doğruluğu tartışma konusu olmaktadır.¹⁰⁸

Ekonomik etkinliğin sağlanması için; dağılım, dinamik ve maliyet etkinliğin birlikte ortaya çıkması gerektiği görüşü öğretilde yaygın olarak kabul görmektedir.

¹⁰⁶ Rekabetin Korunması Hakkında Kanun (RKHK), 1994, Md.4

¹⁰⁷ Akıncı, s.7-10.

¹⁰⁸ Devlet Planlama Teşkilatı, s.18.

Dağılım etkinliği, kaynakların optimal dağıtımı anlamına gelmektedir. Maliyet etkinliği, en düşük maliyet ile üreticilerin ürün ve hizmetlerini sunması şeklinde tanımlanmaktadır. Üçüncü etkinlik türü olan dinamik etkinlik ise, üreticilerin rekabetin söz konusu olduğu durumlarda, yenilik ve yeni ürünler ortaya çıkarma konusunda daha eğimli olacaklarını belirtmektedir. Rekabetçi bir piyasanın oluşturulmasında ve sürdürülebilir bir serbest pazar ekonomisinin sağlanabilmesinde, rekabet hukukunun varlığı önem arz etmektedir. Optimum kaynak dağılımının sağlanması, üretimde verimliliğin ve etkinliğin yaşanması, teknolojik gelişmelerin ve yeniliklerin artması, rekabet aracılığıyla öne çıkmaktadır.¹⁰⁹

2.2.2. Tüketicinin Korunması

Serbest piyasa koşullarında, tüketici haklarının korunması, tüketicilerin talep ettikleri ürünlere daha ucuz, daha kaliteli ve güvenli bir şekilde ulaşması amaç edinilmektedir. Tüketicilerin korunması, rekabet hukukunun temel amaçları içerisinde yer almaktadır. Tüketici refahını, ekonomik etkinlik sonrasında meydana gelen bir durum şeklinde değerlendirmemek gerekmektedir. Ekonomik etkinlik ve tüketici haklarının korunmasında oluşabilecek herhangi bir uyuşmazlık durumunda öncelikle tüketicilerin korunması amacının ön planda tutulması gerekmektedir.¹¹⁰

Rekabet hukuku çerçevesinde yapılan düzenlemelerden büyük ölçüde tüketiciler yararlanmaktadır. Çünkü rekabet sonucunda meydana gelen kalite artışı, fiyatların maliyete yaklaşması, satış sonrasındaki hizmetlerin artması, ürün çeşitliliğinin yaşanması gibi gelişmeler tüketicilerin yararı doğrultusunda gerçekleşmektedir. Rekabetin ekonomi üzerindeki etkisiyle teknolojik gelişme, ürün fiyatlarında azalma, çeşitliliğin artması, dağıtım ve pazarlamada yaşanan ilerlemeler tüketicinin yararına olmaktadır. Rekabet, teşebbüsleri tüketicilerin beklentilerine göre hareket etmeye ve ürünlerini etkin kılmaya itmektedir. Bunun neticesinde toplumsal tatmin sağlanmaktadır.¹¹¹

¹⁰⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, s.19-20.

¹¹⁰ Çağlar Özel, "Hukuksal Açıdan Tüketicinin Korunması ve Tüketicinin Korunma Gerekliliğine İlişkin Bir Değerlendirme", H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, Cilt.26, Sayı.1, 2008, s.292-293.

¹¹¹ Özel, s.294.

2.3. Hakim Durumun Kötüye Kullanılması

Kanunlar aracılığıyla yasaklanan, hakim durumda bulunma değil söz konusu durumun kötüye kullanılmasıdır. Hakim durumun söz konusu olması için piyasa içerisindeki rekabetin önemli düzeyde azaltılarak hakim durumun oluşturulması veya mevcut durumun güçlendirilmesine yönelik uygulamaların varlığı gerekmektedir.¹¹² Olağan rekabet koşullarının mevcut olduğu bir piyasadaki herhangi bir teşebbüs, piyasa içerisinde hakim duruma gelebilmektedir. Bazı teşebbüsler rekabetçi bir piyasada yeni teknoloji kullanımı, verimlilik artışı, azalan maliyetler gibi gelişmeler sonucunda pazara kaliteli ve düşük fiyatlardan ürün sunabilmektedir. Rakiplerin bu gelişmeleri takip edememesi durumunda söz konusu teşebbüsler piyasada hakim duruma gelmektedir. Yeniliğe ve gelişime ayak uyduramayan teşebbüsler ise zamanla azalan rekabet güçleri ve pazar payları neticesinde piyasadan çekilmek durumunda kalmaktadır. Yaşanan bu durum ise hakim durumu kötüye kullanma olarak algılanmamaktadır. Hakim durumdaki teşebbüsün, gelişim sağlamadı halde piyasa payını artırmak ve rakiplerini pazarın dışına itmek amacıyla rekabet koşullarına aykırı bir fiyat indirimine başvurusu durumunda ilgili teşebbüsün hakim durumu kötüye kullandığıyla ilgili bir hüküm verilmektedir.¹¹³

Piyasaya ilişkin eylemlerde dürüst davranma kuralı, haksız rekabetin sınırlarının çizilmesinde belirleyici rol oynamaktadır. Piyasa içerisindeki aktörlerin rekabet ortamına katılarak dürüst davranış kurallarına göre hareket etmeleri beklenmektedir. Dürüstlük kuralına aykırı düzeyde olan eylemler ise haksız rekabet olarak kabul görmektedir.¹¹⁴ Haksız rekabet TTK'ya göre; "Rakipler arasında veya tedarik edenlerle müşteriler arasındaki ilişkileri etkileyen aldatıcı veya dürüstlük kuralına diğer şekillerdeki aykırı davranışlar ile ticari uygulamalar haksız ve hukuka aykırıdır" şeklinde ifade edilmektedir.¹¹⁵ Rekabet hakkı, var olan tüm haklar gibi belli sınırlara sahiptir ve bu hakkın sınırları belirli bir çerçevede kullanılması gerekmektedir. Her hakta olduğu gibi ahlak ve dürüstlük kurallarına uyum içerisinde davranış sergileme zorunluluğu

¹¹² Rekabet Kurumu, **Rekabet Terimleri Sözlüğü**, 6. Basım, 2019, s.89

¹¹³ Rekabet Kurumu, s.90

¹¹⁴ Mustafa Can, "Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Haksız Rekabet", **TBB Dergisi**, Sayı.69, 2007, s.154

¹¹⁵ Öznur Onat, Bumin Doğrusöz ve Tunçel Töralp, **Türk Ticaret Kanunu**, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Cilt.1, 2011, Md.54.

mevcuttur. Rekabetin kötüye kullanılması hem rekabet ortamını tehlikeye atmakta hem de rekabetin doğuracağı olumlu sonuçları baltalamaktadır. Dünya genelinde genişleyen ve esneklik kazanan ticaret hacmi firmaları, daha fazla kar elde etmek adına, rekabeti bozucu nitelikte uygulamalar yapmaya itmektedir.

2.3.1.Rekabeti Bozucu Nitelikteki Uygulamalar

Hakim durumu elinde bulunduran teşebbüsler, sahip oldukları gücü farklı şekillerde kötüye kullanmaktadır. Hakim durum, tüketicileri sömürmek suretiyle daha fazla çıkar elde etmek için de kullanılmaktadır. Teşebbüsler hakim durumlarını daha da güçlendirmek veya olası konumu korumak amacıyla, piyasa içerisindeki rekabet yapısını yıkmaya yönelik davranışlarda bulunmaktadır.¹¹⁶ Teşebbüsler; pazara girişi engelleme, rakiplerin etkinliklerini sınırlandırma ve hakim durumu farklı bir pazarda kötüye kullanma gibi eylemlerde bulunmaktadır. Rekabet koşulları altında gerçekleştiremeyecekleri faaliyetleri, hakim durumda olmanın avantajı sayesinde hayata geçirmektedirler. Pazara girmek isteyen yeni teşebbüsler için engelleyici, pazar içerisindeki rakipler açısından ise zedeleyici uygulamalar söz konusudur. Pazarı terk etmelerine sebebiyet verecek şekilde pazarın yapısını bozmaya yönelik eylemler, hakim durumu kötüye kullanma olarak nitelendirilmektedir.¹¹⁷

2.3.1.1. Yıkıcı Fiyat Uygulamak

Bu uygulamada hakim durumdaki teşebbüs, mali açıdan kendisiyle uzun süreli fiyat rekabetine giremeyecek olan rakiplerinin eylemlerini zorlaştırmak ve onları pazardan ayrılmaya mecbur bırakma veya yeni rakiplerin pazara girişini engellemek için ilgili ürünü bir müddet düşük fiyattan vermektedir. Hedeflenen sonuca ulaşıldığında ise hakim durumdaki teşebbüs yeniden fiyatları yükseltmektedir. Bu uygulama neticesinde uzun dönemde tekeli karına ulaşmak amacıyla kısa dönemde kardan vazgeçmektedir.¹¹⁸

¹¹⁶ Huriye Kubilay, "Ticari İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk: Haksız Rekabet", İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını, 2000, s.551-552.

¹¹⁷ Rekabet Kurumu, s.90.

¹¹⁸ Rekabet Kurumu, s.161.

2.3.1.2. Mal Vermeyi Reddetmek

Serbest piyasa ekonomisi içerisinde teşebbüsler bağımsızca karar alabilme hakkına sahiptir. Söz konusu hak, istenilen alıcıya mal satmanın yanında istemediklerine de satış yapmama özgürlüğünü sunmaktadır. Lakin teşebbüsün isteği doğrultusunda rakipleriyle veya müşterileriyle ticari faaliyetlerini zorlaştırmak ve yeni rakiplerin piyasaya girişine mani olmak amacıyla mal vermeyi reddetmesi ya da miktarı azaltması söz konusu olabilmektedir. Mal vermekten kaçınma durumu üç şekilde kötüye kullanma olarak adlandırılmaktadır. İlk durum, düzenli olarak mal verilen müşterilere tedarikin kesilmesidir. İkinci durum, ilgili müşteriye mal veya hizmete ilişkin bilgi vermenin reddedilmesidir. Üçüncü durum ise, fikri mülkiyet haklarının lisansının verilmesinin teşebbüs tarafından reddedilmesidir.¹¹⁹ Bu durumun kötüye kullanma biçiminde algılanması için bulunulacak faaliyette mecburi olarak yararlanılması gereken mal veya hizmetin sağlanmasında hakim durumdaki teşebbüsün dışında başka bir alternatifin bulunmaması ya da ekonomik olarak alternatif olabilecek yeni bir kaynağın oluşturulamaması gerekmektedir. Bu durumun geçerli olduğu makul durumlarda hakim teşebbüsün, her alıcıya bu malı veya hizmeti satma zorunluluğu bulunmaktadır.

2.3.1.3. Ayrımcılık Yapmak

Eşit konumda bulunan alıcılara aynı hak ve yükümlülükler için birbirinden farklı şartlar ortaya sürerek doğrudan ya da dolaylı olarak ayrımcılıkta bulunulması kötüye kullanma hali olarak algılanmaktadır. Ayrımcılık çoğunlukla fiyat ayrımcılığı şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ayrımcılığın tespit edilmesinde öncelikli olarak malın özellikleri ve ticaret koşullarına dikkat edilmesi gerekmektedir. Ayrımcılık içeren uygulamaların, rekabet kısıtlayıcı olarak nitelendirilmesi için belli koşullar gerekmektedir. İlk olarak ayrımcılık yapan teşebbüslerin rakip olması gerekmektedir. İkinci olarak yapılan eylemin sonucunda alıcı konumunda bulunan rakiplerden biri diğerine karşı dezavantajlı konuma düşmelidir. Son olarak ise, eşit işlemler içerisinde ayrımcılık yapılmasıdır.¹²⁰

¹¹⁹ Gülgün Anık, "AT Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılması", *TBB Dergisi*, Sayı.65, 2006, s.194-195.

¹²⁰ Alp Tolga Şimşek, *Türk Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılmasının Koşulları*, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003, s.70-72.

2.3.1.4. Üretimi, Pazarlamayı ve Teknolojik İlerlemeyi Sınırlamak

Tüketici açısından zarara yol açacak nitelikteki üretim, pazarlama veya teknolojik ilerlemenin kısıtlanması, kötüye kullanma durumu olarak nitelendirilmektedir. Hakim durumdaki teşebbüsün haklı bir neden olmaksızın üretim miktarını azaltması, arz ve talep dengesinin bozulmasına ve pazar fiyatının artmasına neden olmaktadır. Bunun sonucunda pazarlama faaliyetlerinin kısıtlanması ve hakim durumu korumak için teknolojinin verimli kullanımının engellenmesi kötüye kullanma olarak sayılmaktadır.¹²¹ Potansiyel rekabetin mevcut olmadığı piyasalarda hakim durumdaki teşebbüslerin davranışları piyasanın gelişimini yavaşlatmaktadır. Gerçekleşen böyle bir durumdan tüketiciler olumsuz yönde etkilenmektedir.

2.3.1.5. Aşırı Fiyat Uygulamak

Rekabet koşullarının etkin işlemesi halinde aşırı fiyatların oluştuğu bir piyasa, teşebbüsleri pazara çekmekte ve belli bir süre zarfından sonra fiyatlar normale dönmektedir. Lakin, pazara giriş engelinin olduğu durumlarda aşırı karlılığın önüne geçebilecek olan yeni teşebbüslerin, piyasaya giriş yapmasının güçleşmesi nedeniyle fiyatlar piyasaya hakim olan teşebbüsün lehine olurken alıcıların aleyhine sonuçlanmaktadır. Aşırı fiyatlandırma, üreticinin marjinal maliyetinden daha yüksek tutarda bir fiyatlandırma yapması anlamına gelmektedir.¹²²

Ekonomik açıdan iki olumsuz etkisi bulunmaktadır. İlk olarak, aşırı fiyatların marjinal maliyeti aşması neticesinde kaynak dağılımında verimsizlik ortaya çıkmaktadır. İkinci olarak ise, tam rekabet piyasasına oranla fiyatların yüksek olmasından dolayı, tüketicilerin ödeyeceği bedelin artması söz konusudur.

2.4. Rekabet Politikası Açısından Rekabet Olgusu

Dünya ekonomisinde giderek kolaylaşan serbest ticaret, ülke ekonomilerinin gelişimi açısından beraberinde yeni rekabet şartları getirmektedir. Gelişen teknoloji ve küresel ekonomide yaşanan birtakım ilerlemeler, işletmelerin örgütlenmesinde, ortaya

¹²¹ Anık, s.190-191.

¹²² Şimşek, s.83-84.

çıkarılan ürünün dağıtımında, pazarlama ve üretim organizasyonu esnasında hem ulusal hem de uluslararası düzeyde değişikliklere neden olmaktadır. İşletmeler faaliyette bulundukları alanlarda uzmanlaşma ve ortaklık gibi yeni iş birliği ve stratejileri hayata geçirmek için yeniden yapılanma durumunda kalmaktadırlar. Bu amaçla yapılan bazı faaliyetler rekabet ortamının sınırlandırılmasına neden olmaktadır.¹²³

Günümüzde, ülkelerin büyük bir bölümü ekonomik kaynakların dağılımını piyasa mekanizması sayesinde gerçekleştirmektedir. Bunun temelinde, piyasa mekanizması aracılığıyla kaynak dağılımının daha etkin bir şekilde gerçekleşeceği görüşü yatmaktadır. Piyasa mekanizmasının toplumsal refahı artıracak nitelikte kaynak dağılımını sağlaması, etkin rekabet ortamının mevcut olup olmadığına bağlıdır. Oysaki serbest piyasalar, kendiliğinden otomatik bir rekabet ortamı yaratmamaktadır. Serbest piyasa sisteminde, eksik rekabet yaygın olarak piyasa yapısını şekillendirmektedir. Eksik rekabet koşulları geçerliyen kaynak dağılımında etkinliği sağlayarak en üst düzeyde toplumsal refaha ulaşmak mümkün olmayabilir. Bu kısımda ne tür bir devlet müdahalesinin yapılacağı ve eksik rekabet sonucunda açığa çıkan refah kaybının nasıl giderebileceği sorusu ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle rekabet politikaları, eksik rekabet durumunda ortaya çıkan refah kayıplarını azaltmada ya da bunun açığa çıkmasını engelleme noktasında ortaya çıkmaktadır.¹²⁴

Politika sözcük anlamı ile “bugünkü ve gelecekteki kararlara bir yön verebilmek için birçok alternatif arasından seçilen belirli bir yol veya davranış tarzı” veya “genel amaçlar veya kabul edilebilir yöntemleri kapsayan uzun süreli genel bir plan” şeklinde tanımlanmaktadır.¹²⁵

Ulusal rekabet politikası, hükümetlerce oluşturulan ve uygulamaya koyulan, teşebbüslerin kendi aralarında yaptıkları hakim gücü kötüye kullanma ve rekabeti sınırlandırmaya yönelik anlaşmalarla ilgili kurallar bütünü olarak nitelendirilmektedir.

¹²³ Mustafa Aykaç, Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir, **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de KOBİ’ler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2009, s.33

¹²⁴ Şaban Esen, “Türk Rekabet Politikası ve Rekabet Politikasından Beklentiler”, **Bartın Üniversitesi İşletme Bölümü Makale Koleksiyonu**, 2003, s.36.

¹²⁵ Şaban Esen, “Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku ve Rekabet Hukukunda Beklentiler”, **Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2, 2010, s.2.

Rekabet politikalarında temel amaç; rekabetçi bir ortam sağlamak amacıyla eldeki kaynakların en etkin şekilde dağılımının temin edilmesi ve toplumsal refahın en üst seviyeye çıkarılmasıdır. Rekabet politikası, haksız rekabetin açığa çıkmasına neden olacak her türlü eylemi yasaklar ve ilgili kuruluşlara bu gibi eylemleri düzeltme ve gerekli yaptırımlarda bulunma yetkisi verir. Firmaların, herhangi bir alanda aşırı yoğunlaşması, toplu olarak fiyat belirlemesi veya başka firmaların pazara girişini sınırlandırması gibi durumlar rekabet politikaları tarafından engellenmektedir.¹²⁶

Rekabet politikaları ile rekabetçi bir piyasa yapısı oluşturulmaya çalışılmaktadır. Bu nedenle rekabetin olduğu piyasaları korumak ve rekabet ortamının oluşmadığı piyasalarda da rekabet koşullarını yerine getirmek esas alınmaktadır. Rekabetin söz konusu olduğu piyasalarda kaynakların etkin dağılımı gerçekleşmektedir. Sınırlı kaynakların maksimum verim sağlanacak şekilde koşullandırılması sayesinde de ulusal refah maksimize edilmektedir. Etkin çalışmayan piyasalarda hükümetler, kural koymaktan devletleştirmeye kadar uzanan birtakım müdahalelerde bulunmaktadır. Yapılan müdahalelerde kamu çıkarını korumak ve ulusal refahı artırmak esas alınmaktadır. Dünya genelinde, teşebbüslerin bir araya gelerek oluşturdukları tekel yapılanmalarını önlemek ve sosyal refahı artırmak amacıyla antitröst kanunları yani etkin rekabeti koruma yasaları ekonomik hayatın içerisine katılmaktadır.¹²⁷

Rekabet, pazar ekonomisinin temel şartıdır. Pazar ekonomisi, rekabet ilkesine dayanmakta ve serbest rekabet ekonomisinin bir diğer adı olarak nitelendirilmektedir. Serbest rekabet koşullarının söz konusu olduğu ekonomilerde kaynakların etkin kullanımı sağlanmaktadır. Ekonomik yarış körükleyen serbest rekabetçi yapı ülke ekonomilerinin gelişmesine olumlu katkılar sağlamaktadır. Sınırlı sayıdaki üreticilerin rekabet etmektense daha fazla kazanç elde etmek adına birleşmeleri veya iş birliği yapmaları piyasanın kısıtlanmasına neden olarak verimlilik artışını baltalamakta ve tüketici refahını

¹²⁶ Esen, **Türk Rekabet Politikası ve Rekabet Politikasından Beklentiler**, s.37-38.

¹²⁷ Esen, **Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku ve Rekabet Hukukunda Beklentiler**, s.3-4.

olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenden dolayı devletin işler bir rekabet ortamını sağlamaya yönelik müdahalesi gerekli görülmektedir.¹²⁸

2.4.1. ABD Rekabet Politikasının Gelişimi

Serbest rekabet teorisinin oluşturulmasında ABD'nin 20. yüzyıldaki anti-tekel politikaları önemli bir görev üstlenmektedir. 20. yüzyılın başında tekel oluşumlar söz konusu olduğunda dünyada ilk sıralarda yer alan ABD'de toplum tarafından tekelleşmeye karşı çıkan tepkiler görülmeye başlanmıştır. 1890 yılındaki "Sherman Kanunu" sosyal tepkilerin yoğunlaştığı bu dönemde cevap niteliği oluşturmaktadır. Sherman Kanunu'nun ilk maddesi, eyaletler arasında veya ABD ile yabancı devletler arasında ticareti kısıtlamaya yönelik her türlü anlaşma veya birleşmeyi yasaklamaktadır. İlk zamanlar Sherman Kanunu sınırlı sayıda uygulanmış ve uygulamalar esnasında ciddi problemlerle karşılaşmıştır. Bu nedenle anti-tröstler hakkındaki yaptırımların daha açık bir şekilde ifade edilmesi zorunluluğu getirilmiştir.¹²⁹

1914 yılında kabul edilen Clayton Kanunu, Sherman Kanunu'na kıyasla eksiklikleri giderme amaçlı olmuştur. Bu kanunda yer alan ikinci madde de rekabeti zayıflatan nitelikteki farklı fiyat uygulamaları yasaklanmaktadır. Ayrıca yedinci maddede rekabeti kırııcı etki yapan birleşmeler, sekizinci maddede de rekabetçi konumdaki firmaların ortak davranışları yasaklanmaktadır. Clayton Kanunu, Sherman'dan farklı olarak tekelleşimin varsayımsal bir şekilde piyasayı olumsuz etkileyecek hususlarını yasaklamaya çalışmaktadır. Genel olarak bakıldığında Clayton Kanunu, anti-tröstlere karşı daha açıklayıcı bir ifade şekli getirmektedir. 1914'te yasalaşan Federal Ticaret Komisyonu (FTK) sayesinde anti-tekel politikalarla ilgili önemli gelişmeler yaşanmıştır. Anti-tröst kurumlara mahkemeye başvurma hakkı tanınmıştır. 1938 yılında yürürlüğe giren Uiler-Li Kanunu FTK'nın yetkileri genişletilerek ticari işlemlerdeki dolandırıcılık üzerine kontrol yetkisi tanımıştır. Böylelikle toplum, ürünler hakkındaki aldatıcı ve yanlış bilgilerden korunmaktadır. ABD'de 20. yüzyılın başlarında anti-tekel politikalar hukuki

¹²⁸ Hasan Sabır, "Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler", **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2013, s.123.

¹²⁹ Nazim Hacıyev, "Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Rekabet Politikası", **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1, 2011, s.109-110.

olarak temellendirilmiştir. Lakin anti-tekel yasalardan alınan verimlilik genellikle ifade edilen maksatlarla örtüşmemiştir. Uygulanan yasaların etkileri çoğunlukla iktidarı idaresine ve mahkemelerin inisiyatifine bağlı olmuştur.¹³⁰

2.4.2. AB Rekabet Politikasının Gelişimi

AB rekabet politikasının temeli “birincil” ve “ikincil” mevzuatta tayin edilmiştir. Birincil mevzuat, Birliğin kurucu vasıflı hukuki düzenlemelerini kapsamaktadır. Anayasal metin niteliğindeki bu metinlerin ana kısmını, Roma Anlaşması ve bu anlaşmaya ek olan diğer anlaşmalar oluşturmaktadır. İkincil mevzuat ise Bakanlar Konseyi tarafından ortaya konulan tüzükler ve direktiflerden meydana gelmektedir. Tüzük ve direktife ek olarak “karar” şeklindeki kullanımlar da söz konusu olmaktadır. Rekabet politikası açısından Komisyon tarafından yayınlanan ve “genelge” olarak isimlendirilen kılavuzlar bulunmaktadır. Bu yayınlar rekabet politikasının hissedarları olan üye ülke otoriteleri, girişimciler ve AB kurumlarınca hem öngörülebilirlik hem de hukuki belirlilik sağlayıcı işlevinde olmaktadır.¹³¹

Piyasa mekanizmasına bağlı ekonomilerde piyasanın zeminini rekabet hukuku kuralları oluşturmaktadır. Bu nedenle rekabet hukuku ve politikasıyla ülkelerin sahip olduğu ekonomi politikaları içerisinde önemli bir bağ bulunmaktadır. Dolayısıyla rekabet politikalarının kapsamı genellikle ülkelerin; iktisadi, ticari, sosyal ve politik tercihlerine göre farklılık göstermektedir. AB rekabet politikası, ABD’nin rekabet politikasından farklı bir kapsam ve nitelik içermektedir. ABD rekabet politikasında ağırlıklı olarak anti-rekabetçi anlaşmalar ile tekel ve kartellere ait davranışlar düzenlenmektedir. Oysaki bu söz konusu hususlara ek olarak AB rekabet politikası, pazar içerisinde rekabete engel olan davranışların önüne geçmek amacıyla birtakım düzenlemeleri de kapsamına almaktadır. Roma Anlaşmasının 86. maddesi, topluluk üyesi ülkelerin kamu yararı gözetken faaliyette bulunan kamu tekel ve imtiyazına ehil teşebbüsler lehine rekabeti bozma amaçlı tedbirler alınmayacağı öngörülmektedir. Yine anlaşmanın 87. maddesinde, Topluluk içerisinde ticareti olumsuz etkileyerek rekabeti sınırlandırmaya sebebiyet verecek nitelikteki devlet

¹³⁰ Hacıyev, s.110-11

¹³¹ Mustafa Ateş, “Son Yapılan Düzenlemeler Işığında AB Rekabet Hukuku ve Politikasına Genel Bir Bakış” *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Cilt.7, Sayı.2, 2008, s.53.

yardımlarının yapılması yasaklanmaktadır. ABD'nin anti-tröst politikalarında 86. ve 87. maddelere muadil olabilecek şekilde bir hüküm bulunmamaktadır. Bu durum ise rekabet politikası kapsamının ülkeden ülkeye değişiklik gösterebileceğine işaret etmektedir.¹³² AB rekabet politikasının temel hükümleri bulunmaktadır. Bunlar;

1- Üye devletler arasında rekabeti engellemeyi veya kısıtlamayı amaç edinen her türlü anlaşma ve davranış yasaktır.¹³³

2- Bir veya daha fazla teşebbüsün ortak pazarda hakim durumu kötüye kullanması, üyeler arasındaki ticareti olumsuz etkilediği durumlarda yasaktır.¹³⁴

3- Topluluk içerisinde rekabeti bozucu yöndeki her türlü devlet yardımlarının üyeler arasındaki ticareti etkilediği durumlar ortak pazarla bağdaşmamaktadır.¹³⁵

2.4.3. Türk Rekabet Politikasının Gelişimi

Cumhuriyetin ilk zamanlarında dış rekabete karşı devlet tarafından korunan özel sektör, rekabetçi olmak adına herhangi bir çaba girişiminde bulunmamıştır. 1950'lerde önceki dönemlere kıyasla biraz daha liberal nitelikli politikalar uygulanmaya başlanmıştır.¹³⁶ 1950'li yıllarda oluşturulan Türk girişimci gücü, rekabetin olmadığı bir zeminde devlet himayesi altında gelişmiştir. Bundan dolayı girişimciler, rekabetin ne tür sonuçlar doğuracağına dair bir varsayımda bulunamamakta ve rekabete ilişkin düzenlemeleri bir kurallar bütünü olarak görmektedir. 1950'lerdeki liberalleşme girişimleriyle birlikte ortaya çıkan özel teşebbüsler, birtakım teşvik ve korumalar desteğiyle özel teşebbüs mantığından ve verimlilikten uzak bir biçimde gelişim göstermiştir. Devletin uygulamış olduğu yanlış koruma politikaları sonucunda ülke piyasası hem özel hem de devlet tekellerinin hakim olduğu bir piyasaya dönüşmüştür. Böylelikle ülke ekonomisi statik bir düzleme bürünmüştür. Bu dönemde ekonomik

¹³² Ateş, s.54.

¹³³ Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, **Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Anlaşma**, Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Anlaşmalar, Cilt.1, s.157, Md.85.

¹³⁴ Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, s.158, Md.86

¹³⁵ Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, s.162, Md.92

¹³⁶ Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, **Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1994, s.24.

başarının yolu; bilgi, tecrübe, yenilik kazanımı ve çok çalışmaktan ziyade devlet teşviklerinden yararlanabilmeden geçmektedir. Dönem içerisinde uygulanan politikalar ile hem kamu eliyle çalışan az sayıdaki firmaların hem de özel sektör elindeki firmaların, tekeli piyasa yapısına bürünmesi söz konusu olmuştur. Rekabetçilikten uzak olan özel sektör, devlet teşvikleriyle büyüme çabası içerisinde girmiştir. Bunların sonucunda Türk ekonomisi, 1980’li yıllara değin rekabetçi bir piyasaya uzak ve aynı zamanda piyasa ekonomisine karşı da oldukça yabancı kalmıştır.¹³⁷

1980’li yıllar, dünya genelinde rekabet kavramının kullanımının ve öneminin arttığı yıllara denk gelmektedir. Bu durum Türkiye için de geçerli olmaktadır. ABD ve İngiltere’de baş gösteren deregülasyon hareketleri yavaş yavaş tüm dünyaya yayılmaya başlamıştır. Buradaki esas amaç, ticaretin serbestleşmesi ile dünya ticaret hacminin genişletilmesidir. Ülkemizde rekabetle alakalı ilk yasal düzenlemeler, 13 Aralık 1994’te yürürlüğe giren 4054 sayılı “Rekabetin Korunması Hakkında Kanun” kapsamında yapılmıştır.¹³⁸ Bu kanunun amacı; “mal ve hizmet piyasalarındaki rekabeti engelleyici, bozucu veya kısıtlayıcı anlaşma, karar ve uygulamaları ve piyasaya hâkim olan teşebbüslerin bu hâkimiyetlerini kötüye kullanmalarını önlemek, bunun için gerekli düzenleme ve denetlemeleri yaparak rekabetin korunmasını sağlamaktır”.¹³⁹ Serbest piyasa ekonomisinin ülke genelinde yaygınlaşması ve rekabet kavramının yerleştirilmesi amaçlanmıştır.

2.5. Rekabeti Kısıtlayıcı Nitelikteki İşlemler

Dünya genelinde kızışan rekabet neden ile kısa süre içerisinde yenilik yaratarak bunu hayata geçirme baskısı, işletmeler açısından birtakım stratejiler geliştirmeyi zorunlu hale getirmektedir. Bu strateji yöntemlerinden biri, işletmeler arasında kurulan ittifaklardır. Bu tarz güç birlikleri iki veya daha fazla işletmeyi bir araya getirmektedir. Stratejik iş birlikleri, çokuluslu şirketler ve büyük işletmeler içerisinde en önemli rekabet biçimi halini almaktadır. Firmaların birbiriyle kurduğu stratejik ortaklıklar rekabetin yoğun olduğu iletişim, biyo-teknoloji, otomotiv, ilaç ve kimya sanayi gibi pek çok sektör

¹³⁷ Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, s.25.

¹³⁸ Resmi Gazete, **Rekabetin Korunması Hakkında Kanun**, Sayı:22140, 1994

¹³⁹ Resmi Gazete, Md.1

içerisinde gerçekleşmektedir. Stratejik ittifakların kurulmasının temel amacı, rekabet gücünü artırmak, yeni piyasalara geçiş sağlamak, istikrarı korumak ve yeni bir ticari faaliyette bulunmaktır.¹⁴⁰ Rekabet politikalarında hedef alınan rekabet kısıtlamaları farklı şekillerde gerçekleşmektedir.

2.5.1. Tekeller

Ticaretin serbestleşme süreciyle beraber hız kazana kapitalizm, genel söylemdeki gibi bir “serbest piyasa sistemi” oluşturmamaktadır. Serbest piyasa sistemi tam rekabetin savunuculuğunu yaparken bir yandan da “tekeli” oluşumlara ayna tutmaktadır. Teşebbüslerin temel amacı, sermaye artışı sağlamak olduğu için önlerine çıkan her fırsatı değerlendirerek bu gayeyi gerçekleştirmeyi amaçlamaktadırlar. Kesintisiz bir şekilde sermaye birikimi ve karlılığın sürekli ve yüksek olması gerekliliği “serbest rekabet” ortamında geçerli olmamaktadır. Çünkü serbest piyasa, mümkün olan en düşük kar oranını sunduğu için bu durum teşebbüsleri tatmin etmemektedir. Bu nedenle tekelleşme birçok teşebbüse cazip gelmektedir.¹⁴¹

Tekellerin piyasa içerisinde ileriye doğru (müşteriye karşı) veya geriye doğru (hammaddesini karşıladığı kişilere karşı) bağımsız hareket etme gücüne sahip olmaları rekabetin sınırlandırılmasına neden olmaktadır. Tekel oluşumların aldığı birtakım kararlar diğer piyasa aktörlerinin karar verme özgürlüğüne engel olmaktadır. Tekel gücünün rekabeti olumsuz etkileyecek şekilde kötüye kullanıldığı durumlarda cezalandırma işlemi gerçekleşmektedir. Bir piyasanın tekelleştiğine işaret eden en önemli gösterge, piyasada tek bir satıcının bulunması değil; sadece bir firmanın piyasa payının önemli bir kısmını elinde tutması yani tekeli güce ulaşarak ilgili sektördeki üretim ve fiyatlandırma ikilisinden birini veya ikisini de diğer piyasa aktörlerinden bağımsız olarak belirleyebilmesidir. Rekabet politikasının odaklandığı ve birtakım kurallar geliştirdiği firma davranış şekli içerisinde; pazar payını paylaşmaya ve üretim miktarını veya fiyatını belirlemeye yönelik anlaşmalar, birleşmeler ve piyasa hakimiyetini kötüye kullanılma yer almaktadır. Tam rekabet piyasası, genel tanımıyla firmaların piyasa içerisinde giriş-çıkış engeline takılmadan rahatlıkla hareket edebildiği ve piyasa fiyatını

¹⁴⁰ Aykaç, Parlak, Özdemir, s.34-35.

¹⁴¹ Mustafa Özel (derl.)(çev.), **Küresel Rekabet**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 1994, s.8.

aşan bir fiyat belirlemesinin yapılamadığı piyasa türüdür. Reel hayatta bu durum pek olası değildir.¹⁴² Lakin devletin uyguladığı rekabet politikaları ile firmalarının tam rekabet piyasasında faaliyette bulunuyormuş gibi davranmaları, kurallar yoluyla sağlanarak rekabetin belli bir düzeyde işlemlerini amaçlanmaktadır.

Ticaret üzerindeki engeller kalkarak dünya sistemi globalleştikçe, merkezdeki güçler arasındaki siyasi ve iktisadi rekabet kızışmaktadır. Çoğu durumda da tekellerin meydana getiricisi ‘devlet’ tir. Çünkü globalleşen dünya ekonomisinde, her devlet kendi girişimcilerini önce rekabetçi daha sonra da tekeli duruma getirmek için çaba sarf etmektedir. Çünkü devletler de ekonomik güçlerini olağan kılmak adına bir yerden sonra varlıklarını onlara borçludur.¹⁴³

2.5.2. Karteller

Kartel, aynı alanda faaliyet gösteren birden fazla işletmenin rekabeti azaltmak ve sınırlandırmak amacıyla hukuki bağımsızlıklarını kaybetmeden gerçekleştirdikleri tekeli birliği ifade etmektedir. Birden fazla teşebbüsün pazarın büyük bir bölümüne hükmetmek ve piyasayı kontrol altına almak için yaptıkları anlaşmalar da kartel anlaşma olarak adlandırılmaktadır. Kartel anlaşması, söz konusu olan malın üretimi, fiyatlandırılması ve pazarlanması gibi konuları içermektedir. Rekabeti sınırlandırdığı ve pazarda üstünlük sağlayarak pazarı olumsuz etkilediği için pazar ekonomisine dayalı ekonomilerde kartel anlaşmaları ilke olarak geçersiz görülmektedir. Anlaşma sonucunda kurulan kartelin güçlü olabilmesi için söz konusu malın piyasa içerisindeki üretiminin büyük bir kısmının ilgili teşebbüsler aracılığıyla yapılıyor olması gerekmektedir. Bu durumun gerçekleşmesi rakip firmaların piyasadaki rekabet gücünü ciddi oranda kırmaktadır. Birden fazla aktörün olduğu piyasalarda, elde edilen karı arttırmak piyasayı kontrol edebilme gücüne bağlıdır. Bu nedenle kartel anlaşmalar aynı piyasadaki firmalara cazip gelmektedir. Birden fazla teşebbüsün bulunduğu piyasalarda fiyatın tekel fiyata ulaşması teşebbüslerin anlaşmaya varması koşuluna bağlıdır. Teşebbüslerin kartel

¹⁴² Sabır, s.125.

¹⁴³ Özel, s.8.

oluşturarak fiyat rekabetini ortadan kaldırmaları temel hedef olan karlılık artışını sağlamaktadır.¹⁴⁴

Kartel oluşumlarda firmaların sermayeleri birleşmemektedir. Yalnızca bir amaç doğrultusunda sermaye gücünün birlikte kullanımı söz konusu olmaktadır. Kartel oluşumlarında firmalar hem hukuki hem de iktisadi bağımsızlıklarını korumaktadırlar. İşletmelerin kartel oluşturmadaki amacı, dışardaki fiyatlanmaya karşı rekabet gücünü kuvvetlendirerek pazara hakim olmak ve satış düzeyini maksimuma çıkarmaktır. Kartele giren firma, oluşturulan ortak fiyat ve ortak üretim politikasını benimsemek durumundadır.¹⁴⁵

Karteller belli firmalar içerisinde rekabeti ortadan kaldırıp tekelleşmeyi amaçladığı için hükümetler tarafından tüketicileri sömüren kuruluşlar olarak nitelendirilmektedir. Karteli oluşturan firmaların temel ticaret konularında (üretilen ürünün miktarı, fiyatı, pazar payı vs.) anlaşarak tüketicilere kendi belirledikleri koşulları sunmaları, tüketicilerin ilgili mallara karşı yüksek bedel ödemesine sebebiyet vermektedir. Bu nedenle kapitalist ekonomilerde kartellere karşı yasal düzenlemelerin yapılması söz konusudur. Kartellere karşı yapılan politikalar her zaman olumsuz şekilde gerçekleşmemektedir. Örneğin ihracat alanındaki karteller çoğunlukla hükümetler tarafından korunmaktadır. Bu uygulamaya ihraç karteli adı verilmektedir. İç piyasada rakip olan firmaların dış piyasada beraber hareket etmeleri öngörülmektedir. Buradaki amaç dış piyasada pazar gücü elde etmektir.¹⁴⁶

2.5.3. Çok Uluslu Şirketler ve Doğrudan Yabancı Yatırımlar

Ekonomiyi ve politikayı yeniden şekillendiren küresel bütünleşme süreci, son yıllarda tüm hızıyla devam etmektedir. Ekonomik bütünleşme sürecinin en önemli göstergesi, çok uluslu şirketler ve doğrudan yabancı sermaye hareketleridir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraki dönem, ticaretin ve yatırımların kesintisiz bir şekilde devamlılığının

¹⁴⁴ OECD, s.16-18.

¹⁴⁵ Nazim Öztürk ve Yüksel Bayraktar, "Aksak Rekabetin Önlenmesinde Devletin Rolü", **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, 2009, s.84.

¹⁴⁶ Sabır, s.126.

sağlandığı ve yayıldığı bir süreci ifade etmektedir.¹⁴⁷ 1960 sonrasında gerçekleşen çokuluslu şirketlerin çalışmaları, küresel üretim dönemi şeklinde tanımlanmaktadır. Bu dönem de şirketlerin uluslararası iş bölümünde ve yatırım stratejilerinde köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Dönemim en belirgin özelliklerinden biri çokuluslu işletmelerin yapmakta olduğu faaliyetlerin büyük bir bölümünün imalat ve hizmet sektöründe gerçekleşmesidir. Çokuluslu şirketlerin iş bölümünü dikey olarak parçalayarak yeniden yapılandırması dönemin ayrı bir özelliğini nitelemektedir. Yeni uluslararası iş bölümünde gelişmekte olan ülkeler yalnızca hammadde ve tarım ürünü değil, bunların yanında imalat mallarının da üretimini yaparak gelişmiş ülkelere ihraç etmektedir.¹⁴⁸

Doğrudan yabancı sermaye yatırımları, ayrı bölgelere ve ülkelere yönelerek gerçekleşmektedir. Firmalar yeni piyasalara girmek, yurt dışına açılarak rekabetçi yapılarını geliştirmek, küresel ölçekte üretim yapmak adına üretim sürecini yeniden yapılandırmaktadır. Çokuluslu şirketler hem artan ücretler ve sosyal maliyetler hem de gelişmiş ülkelerdeki yoğun rekabetten dolayı zorlandıkları sanayi ve hizmet üretimini emek gücünün bol ve ucuz olduğu gelişmekte olan ülkelere yönlendirdikleri gözlenmektedir. Bu yatırım biçimi ilgili malın üretiminin tamamının veya bir kısmının gelişmekte olan ülkelere kaydırılması şeklinde gerçekleşmektedir. Artık çok uluslu şirketler, dünya ekonomisi içerisindeki öncelikli aktörlerini ve 1980 sonrası küreselleşme hareketlerini arttıran itici güçlerden birini oluşturmaktadır.¹⁴⁹

2.6. Rekabeti Düzenleyici Yaklaşımlar

1980'lerin sonuna doğru rekabeti kısıtlayan veya ortadan kaldıran uygulamalara karşı geliştirilen disiplinlere duyulan ihtiyacın artmasından dolayı bu amaca yönelik politikalar ve kurallar meydana getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle piyasanın bölünmesine sebebiyet veren piyasa gücünün yine küresel boyuttaki bir rekabet uygulamasıyla düzene koyulacağı öngörülmektedir. Günümüzde rekabet alanındaki küresel iş birliği giderek önem kazanmaktadır. Hem bölgesel ticaret anlaşmaları hem de

¹⁴⁷ Aykaç, Parlak, Özdemir, s.37.

¹⁴⁸ Aykaç, Parlak, Özdemir, s.40-41.

¹⁴⁹ Aykaç, Parlak, Özdemir, s.49.

Dünya Ticaret Örgütü'nün yapmakta olduğu çalışmalar rekabet politikasına verilen önemi arttırmaktadır.

Ticaretteki serbestleşmesinin hız kazanması sonucunda ekonomilerin liberalleşme eğilimine girmesi sermayenin dolaşım hızını arttırarak rekabet ortamını kızıştırmıştır. Dünya genelinde artan ticaret hacmi ciddi boyutlarda rekabete yol açarak şirketler arasında kartelleşme ve rekabete aykırı birleşmelere olan yönelimi arttırmaya başlamıştır. Firmalar arasındaki anti-rekabetçi uygulamalar ve bunların uluslararası ticarete karşı olan etkileri 1980'li yıllarda artış göstermeye başlamıştır.

Doğrudan yabancı yatırımlar sonrasındaki şirket davranışları, rekabeti olumlu yönde etkilediği taktirde yapılan yatırımlar endüstrinin etkinliğini ve tüketici refahını artırması bakımından önemli bir fayda sağlamaktadır. Ulusötesi firmaların ulusal piyasalara girişiyle ilgili ülkenin piyasasındaki rekabet karşıtı firma davranışları artış eğilimi göstermektedir. Bu yöndeki küresel birleşmelere karşı uluslararası kuralların getirilmesi ve ortak politikaların hayata geçirilmesi söz konusudur. Uluslararası kartellere karşı, uluslararası iş birliği ve rekabet politikalarında yakınlaşma sağlanması nedeniyle ülkelerin ihracat kartelleri de kartel yasağı içerisinde değerlendirilmektedir. Lakin bu durum birçok gelişmiş ülke tarafından olumlu karşılanmamaktadır. Çünkü uluslararası kartellerin ya da tekellerin üretim ve fiyat stratejisi genel anlamda refahı azaltıcı etki yapmaktadır. Bu noktada ulusal ve uluslararası refah içerisinde bir ikilem meydana gelmektedir.¹⁵⁰

Günümüzde rekabet politikaları, küreselleşme sürecinde dünya ekonomilerinin mecburi bir parçası haline gelmiştir. Bu nedenle rekabet politikalarında küresel bir yaklaşım benimsemesi, serbestleşme eğilimine ağırlık veren ülkeler için oldukça önemlidir. Ticaretin serbestleşmesinin sağladığı ekonomik yararlardan faydalanmak ve uluslararası piyasalardan daha çok pay alabilmek amacıyla ülkeler birçok sektörünü dışa açmakta, devlet mülkiyetlerini özelleştirmekte ve rekabet politikalarına ilişkin ekonomik reform paketlerini uygulamaya sokmaktadır.

¹⁵⁰ Sabır, s.125-126.

Dünya Ticaret Örgütü kapsamındaki rekabet politikası çalışmaları, 1996 yılındaki ilk Bakanlar Kurulu Konferansı'nda gerçekleştirilmiştir. Genellikle yerli nitelik taşıyan rekabet politikaları, serbest ticaret koşullarının dünya genelinde hız kazanmasıyla beraber uluslararası politikalara dönüşmektedir. Çünkü anti-rekabetçi uygulamalar çoğunlukla uluslararası firmaların bir araya gelmesiyle oluşmaktadır. Bu durumdan dolayı rekabet politikaları, küresel ticaret örgütlerinin gündemini oluşturmaktadır. Ülkelerin genellikle kendi rekabet yasaları bulunmaktadır. Lakin her ülkenin ulusal rekabet yasasının birbirinden farklılık göstermesi uluslararası ticareti olumsuz etkilemektedir. Uygulanan mevcut rekabet politikaları arasında uyumsuzluk yaşanması ve ihracat karteli gibi muaf tutulan uygulamaların çoğunlukta olması dünya ticaretini kısıtlamaktadır.¹⁵¹

Dünya ticaretinin büyük bir kısmı tam rekabet piyasalarında bağımsız bir şekilde faaliyet gösteren firmalar arasında gerçekleşmemektedir. Bunun aksine, firmalardan bazıları küresel boyutta piyasa gücüne sahip olacak derecede büyüktür. Bu noktada piyasa gücüne sahip olan firmalarının nasıl denetleneceği problem teşkil etmektedir.

Dünya Ticaret Örgütü'nün 1996 senesinde kabul ettiği deklarasyon ile anti-rekabetçi faaliyetlere karşı uygulanacak rekabet politikaları ve serbest ticaret ile rekabet arasındaki bağ hakkında bir inceleme yapılması gerektiği belirtilmiştir. GATT'ın kurulmasıyla beraber çok taraflı ticaret anlaşmaları ile tarifelerin düşük oranlara indirmesi dünya ticaret hacmini büyük oranda genişletmiştir.¹⁵² Lakin bu durum anti-rekabetçi uygulamaların artmasına neden olmuştur. Bu gelişmeler, uluslararası rekabet kurallarının ve iş birliğinin intizam edilmesini Dünya Ticaret Örgütü'nün gündemine getirmiştir. Avrupa Birliği, Singapur Bakanlar Kurulu Konferansı'nda rekabete uluslararası standartlar getirmek amacıyla birtakım önerilerde bulunmuştur. Bunlar;

- Uluslararası ticareti sınırlandıran anti-rekabetçi uygulamalara karşı uluslararası standartlar getirilmelidir.

¹⁵¹ Hasan Sabır, "Ticaretin Küreselleşmesi Sürecinde Uluslararası Rekabet Sistemi İhtiyacı", **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.0, Sayı.23-24, 2001, s.274-276.

¹⁵² Sabır, Ticaretin Küreselleşmesi Sürecinde Uluslararası Rekabet Sistemi İhtiyacı, s.275.

- DTÖ üyelerinden ulusal rekabet politikası oluşturmaları için bireysel taahhüt alınmalıdır.
- Ulusal rekabet kuruluşları içerisinde ortaklaşa bir mekanizma kurulmalıdır. Rekabet politikalarının uygulanması konusunda rekabet kuruluşları arasındaki iş birliğinin nasıl destekleneceği ele alınmalıdır.
- Ülkelerin ilgili mevzuatında uluslararası düzeyde rıza görececek temel prensipler tanımlanmalıdır.
- Son aşamada ise, ilgili alanda oluşturulan kuralların uygulanması için DTÖ, uyuşmazlıkların çözümü aracına ne oranda başvurulabileceği belirlenmelidir.¹⁵³

Rekabet politikaların küresel boyuttaki sorunları çözememesinin nedeni; yerel nitelikte olup ülke sorunlarını çözmeye yönelik olmasından kaynaklanmaktadır. Rekabet politikası ülke içerisinde, ticaret politikası ise ülkeler arasındaki ekonomik ilişkilerdeki rekabet ile ilgilenmektedir. Serbest ticaret sonucunda meydana gelen olgularda biri de küresel birleşme hareketidir. Uluslararası piyasalarda faaliyet gösteren firmaların birleşmesi durumu, ülkeler arasında sürtüşmelerin ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Bu anlaşmazlıkların temel nedeni birleşmelerin rekabet koşullarını kötü yönde etkilemesidir.¹⁵⁴

Küresel boyutta uygulanacak rekabet politikalarıyla ilgili düzenlemeler, gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu durum göz önünde bulundurularak birleşme denetimi mevzusunda daha toleranslı davranılmaktadır. Ekonomik kalkınma sürecinde olan gelişmekte olan ülkeler sanayileşmeyi, eksik rekabet koşullarının giderilmesinden daha öncelikli gördükleri için bu ülkelerde rekabet politikası düzenlemelerinin öncelikli olmadığı ifade edilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde yaşanan yapısal bozukluklar nedeniyle gelişmiş ülkelerin politikaları ile uyuşmazlık yaşamaktadırlar. Gelişmiş ülkelerde tüketici refahına yönelik olan politikalar gelişmekte olan ülkelerde kalkınma üzerine yoğunlaşmaktadır. Çünkü amaç, üretimin uzun vadede büyümesinin sağlanmasıdır. Bunun yanında yatırımların yüksek oranda olması ve girişimcileri yatırım

¹⁵³ Sabır, s.128.

¹⁵⁴ Sabır, Ticaretin Küreselleşmesi Sürecinde Uluslararası Rekabet Sistemi İhtiyacı, s.275.

yapmaya teşvik etmek gerekmektedir. Lakin rekabet ortamının bir gerekliliği olarak kar oranlarının düşmesi ile işletmelerin yüksek kardan ziyade normal kar oranlarıyla çalışma durumunda kalması, gelişmekte olan ülkelerdeki yatırım eğilimini kırmaktadır. Dolayısıyla bu ülkelerin ihtiyacını, yoğun nitelikte yani yatırım eğilimini ortadan kaldıracak boyutta bir rekabet oluşturmamaktadır.

2.7. Rekabetten Beklenen Yararlar

Firmalar arasındaki rekabet, üretim süreci üzerinde olumlu bir etki sağlayarak üretim etkinliklerinin yenilenmesini ve iyileştirilmesini sağlamaktadır. Böylelikle daha kaliteli ve daha fazla seçim olanağı sunan yeni ürünler tüketicilerin onayına sunulurken hem ekonomik büyüme hem de tüketici refahı kazanımı elde edilmektedir.¹⁵⁵ Piyasalarda gerçekleşen etkin rekabet koşulları neticesinde birtakım rekabetten kaynaklanan beklentiler ortaya çıkmaktadır. Beklentilerin başında ise tüketicilerin korunması yer almaktadır.

Rekabetin etkin bir şekilde gerçekleşmesini amaç edinen her rekabet hukuku düzenlemesinin içerisinde, tüketici haklarının korunması düşüncesi yer almaktadır. Rekabet, verimliliği ve teknolojik ilerlemeyi teşvik ederek tüketicilerin daha az miktarda para ödeyerek ihtiyaç ve isteklerini karşılamasına ön ayak olmaktadır. Her dönem de tüketicilerin korunması sorunsalı ile rekabete getirilen düzenlemeler birlikte düşünülmüştür. Tüketicilere yönelik düzenlemelerde hedeflenen amaç, piyasa fiyatı üzerinden tüketicinin ödeyeceği bir bedel durumunda tüketicinin zarar etmesinin önüne geçmektir. Tüketicileri korumaya yönelik kurallar hakkaniyet düşüncesi ve temel hukuk ilkelerinden kaynaklanmaktadır. Rekabet politikalarının ana hedeflerinden birini, tüketici refahının artırılması oluşturmaktadır.¹⁵⁶

Rekabetten beklenen sosyal faydaları olumsuz yönde etkileyen en önemli oluşumların başında tekelleri firmalar gelmektedir. Tekelleri firmalara karşı yapılan eleştirilerin temelinde bu firmaların ekonomik gelişimi olumsuz yönde etkilemeleri sorunu gelmektedir. Tek satıcı durumundaki bu firmalar, piyasadaki arz ve fiyat miktarını

¹⁵⁵ OECD, **Rekabet Değerlendirme Araç Kiti**, Cilt I: İlkeler, 2011, s.46.

¹⁵⁶ Akıncı, s.7.

belirleyebildiği gibi üretilecek ürünlerin kalitesini de kontrol etmektedir.¹⁵⁷ Kar maksimizasyonu düşüncesiyle hareket eden tekелci firmanın yenilik amaçlı harcamalara kalkışması, rasyonel bir davranış sergilememektedir. Çünkü yenilik yapmasa dahi piyasa geneline hakimdir. Bu nedenle firmaların yenilik adı altında yapacakları her harcama karın azalması anlamına gelmektedir. Lakin tekelleşmenin ağırlıklı olduğu piyasalarda, piyasaya yeni girişimcilerin girmesi durumunda tekелci firmalar, durumlarını sabit tutmak amacıyla yenilik arayışına yönelmekte ya da düşük fiyat uygulamasıyla piyasaya olan ilgiyi azaltmaya çalışmaktadır.¹⁵⁸

Rekabetin kısıtlandığı piyasalarda yeni ürün üretme veya daha kaliteli mal üretme gibi faaliyetlerde bulunulmayacağını söylemek mümkündür. Rekabetin etkin bir şekilde işlediği piyasalarda ise bu durum farklıdır. Çünkü firmalar başarılı olmak için (diğer firmalardan daha fazla kazanmak veya daha fazla talep edilmek) ürün farklılaştırma, daha kaliteli ürün üretme, yeni bir buluş yapma, diğer firmalara göre daha verimli mal üretme gibi faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu nedenle yeniliğin itici gücünün rekabet olduğu kabul görmektedir.¹⁵⁹

Rekabet piyasalarının önemli sonuçlarından biri, piyasa gücünün tek bir elde toplanmasından ziyade bu gücün toplumun geneline yaygınlaşmasının sağlanmasıdır. Üretim ve hizmet alanındaki tercihlerin, tüketicilerin isteği doğrultusunda şekillenmesi rekabetin doğurduğu bir sonuçtur. Rekabetin sınırlandırıldığı piyasalarda ürünün kalitesi, miktarı veya fiyatı tüketicilerin isteği göz önünde bulundurulmaksızın belirlenmektedir. Bu gibi tercihlerin, tüketiciler tarafından değil de tekелci firmalar ya da birtakım rekabeti sınırlandıran teşebbüsler aracılığıyla yapılması ekonomilerin gelişim gücünü sınırlandırmaktadır. Aynı zamanda ekonomik yaşantının belli başlı firmaların kontrolünde olması, tüketicilerde olduğu gibi devletin de ekonomik yaşantıdaki etkinliğini baltalamaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁷ Telekomünikasyon Kurumu, **Rekabet Politikası**, 2003, s.6.

¹⁵⁸ Türkan, s.29-30.

¹⁵⁹ Devlet Planlama Teşkilatı, **Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000, s.3.

¹⁶⁰ Bahçe, s.5-6.

Sosyal bakımdan bir etkisi de seçme hakkı ve fırsat özgürlüğünü kesin olarak sağlanmasıdır. Rekabetin kısıtlandığı ve tekel oluşumlarının gözlemlendiği piyasalarda tüketicilerin seçim yapma özgürlüğü fiili olarak kısıtlanmaktadır. Kısıtlanan rekabet, tüketicilerin seçim yapma hakkını elinden almaktadır. Rekabet esasında piyasaya girişte hiçbir engelin söz konusu olmadığı bir piyasa ekonomisi sistemini öngörmektedir. Kısacası, yeni teşebbüslerin piyasa girebilmelerinin önünde hiçbir engelin bulunmaması gerekmektedir. Bunlara ek olarak rekabet, fırsat eşitliği sağlayarak toplumdaki kişilerin hareketlerine serbestlik getirmektedir.

Sosyal faydalar, ekonomik faydaların gerçekleşmesi neticesinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomik verimliliğin gerçekleşmesi ve aşırı karın engellenmesi ile artan toplumsal refah sayesinde tüketicilerin korunması sağlanmaktadır. Ayrıca etkin işleyen bir rekabet piyasasının varlığıyla ekonomik gücün tekelleşmesi engellenerek bu gücün toplumun geneline yayılması sağlanmaktadır. Bir diğer sosyal fayda da seçim ve fırsat özgürlüğünün oluşmasıdır. Çünkü rekabetin sınırlandırıldığı piyasalarda tüketicilerin seçim özgürlüğünün kısıtlanmasının yanında aynı zamanda piyasaya girmek isteyen yeni teşebbüslerin fırsat özgürlüğü de kısıtlanmaktadır.¹⁶¹

Siyasal açıdan ise rekabete dayalı sistemler çoğunlukla demokrasinin olağan bir sonucu olarak görülmektedir. Bundan dolayı rekabete bağlı piyasa mekanizması siyasi olarak demokrasinin temeli ve güvencesidir. Lakin bunun tersini söylemek de mümkündür. Tekelleşme ve rekabetin sınırlandırılması iktisadi çok sessizliği ortadan kaldırmaktadır. Bundan dolayı ekonomik çok seslilik siyasal anlamdaki çok sesliliğin önemli bir koşulunu temsil etmektedir.¹⁶²

2.7.1. Rekabetten Beklenen Ekonomik Yarar

Ekonomi biliminin rekabet hukuku üzerindeki etkinliğinin artması ile rekabetin ekonomik göstergeler üzerindeki etkisinin tespiti önem kazanmaya başlamıştır. Genel olarak rekabetten beklenen faydalar ekonomiktir. Rekabet, piyasaların etkin işleyişini tetikleyerek ekonomik verimliliğe ulaşmayı sağlamaktadır. Teşebbüslerin, piyasadaki

¹⁶¹ Aktaş, s.11

¹⁶² Aktaş, s.11

yerlerini koruması veya bir adım ileriye taşımalarının şartı olan maliyet düşürmenin bir başka yolu da yeni üretim teknikleri geliştirerek bunları rakiplerden önce uygulamaya geçirmektir. Avantaj sağlamak isteyen teşebbüsler ağırlıklı olarak araştırma ve geliştirme faaliyetlerine yönelerek teknolojik gelişmelere ağırlık vermektedir.¹⁶³ Bu durum ise kaynak dağılımında verimliliği mecbur kılmaktadır.

2.7.1.1. Üretimde Verimlilik

Rekabetin ekonomi üzerindeki en önemli yararı verimliliğin teminini sağlamasıdır. Rekabet, daha ucuza ve daha sınırlı kaynak kullanımı ile üretimde bulunma olanağını doğurmaktadır. Rekabet piyasasında teşebbüslerin tek başına piyasa fiyatını belirleme gücünden yoksun olmaları, teşebbüslerin daha fazla kazanç sağlama amacıyla daha düşük bir oranda toplam maliyete sahip olmalarını gerektirmektedir. Bunun sonucunda teşebbüslerin daha sınırlı kaynak tüketimine yönelmeleri rekabetin bir sonucudur.¹⁶⁴ Kaynak kullanımında verimlilik söz konusu olduğunda tekeli firma rekabet ortamının sağlanmadığı durumlarda herhangi bir çaba sergilememektedir. Lakin rekabetin etkin işlediği piyasalarında maliyetini azaltamayan firmalar piyasayı terk etmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle ticari etkinliğe devam edebilmek için üretimde verimlilik şart olmaktadır.

2.7.1.2. Kaynak Dağılımında Verimlilik

Kaynak dağılımında verimlilik konusu, bir maldan ne miktarda üretileceği ve bunun nasıl tahsis edileceği ile ilgilidir. Bilindiği üzere ekonomik kaynaklar sınırlıdır. Herhangi bir malın üretiminde yaşanacak bir artış, bir diğer malın üretiminin azalması anlamına gelmektedir. Bu noktada rekabet, kaynak dağılımında verimlilik elde etmenin en etkili yoludur. Rekabet hukukunun bu konuda yapmak istediği fiyat ile marjinal maliyet arasındaki denge durumunun korunması ve arz edilen miktarın tüketicilerin isteğine göre belirlenmesidir.¹⁶⁵

¹⁶³ Aktaş, s.10.

¹⁶⁴ Necla Ayaş, "Bölgesel Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Verimliliğin Rolü", **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.9, 2002, s.9-11.

¹⁶⁵ Akıncı, s.13.

Rekabet ortamı kısıtlandığında üretilecek miktar, tüketici talebine ve tek el firmaların kar maksimizasyonuna göre ayarlanmakta ve arz edilen miktar düşerken, fiyat artmaktadır. Bunun neticesinde bir kısım tüketici grubunun talebinin karşılanmaması ve bir diğer grubun da yüksek bedel ödemesi durumu söz konusu olmaktadır. Bazı tüketicilerin yüksek bedel ödemeyi kabul etmesi belli bir kısım tüketicinin piyasadan çekilmesine ve yeni değer yaratımının gerçekleşmemesine neden olmaktadır. Sonuç olarak kaynak dağılımında verimliliğin zarar görmesi, tüketici tercihlerine daha az ilgi gösterilmesi ile sonuçlanmaktadır. Bu durum rekabetin kısıtlanması sonucunda toplumun göreceği zararı nitelendirmektedir. Rekabet, kaynak dağılımını etkinleştirmek suretiyle toplumsal refahı artırmaya yönelik bir mekanizmadır. Teknolojik fırsatlarla beraber potansiyel büyüme ve gelişme olanaklarını harekete geçiren bir süreç doğurmaktadır.¹⁶⁶

2.7.2. Rekabetin Tüketici ve Üreticilere Sunduğu Yararlar

Rekabetin tüketiciler lehine yarattığı avantajlar dört noktaya indirgenebilmektedir. Bunlar; düşük fiyat, yüksek kalite, yenilik ve daha fazla seçenek olanağıdır. Rekabet sonucunda açığa çıkan en önemli sonuçlardan biri fiyatlarda görülen düşüş eğilimidir. İkinci önemli avantaj, ürün kalitesindeki artıştır. Rekabetin etkin işlemediği bir piyasada üreticilerin kalite artırma çabası içerisine girmeleri sınırlı düzeyde kalmaktadır. Yüksek kalite arayışı çoğunlukla rakiplerden birinin kalite artırmaya yönelmesi sonucunda bir zorunluluk şeklinde meydana gelmektedir. Ayrıca yüksek kalite arayışı pazar payını genişletmenin en elverişli yollarından biridir. Bir diğer avantaj ise seçme hakkıdır. Seçim yapma özgürlüğü tüketici egemenliğinin temel teminatıdır. Son olarak da teknolojik yenilikleri teşvik etmesi söz konusudur.¹⁶⁷ İşletmeler arasında gerçekleşen rekabet, üretim faaliyetlerinin koşullarının iyileşmesini sağlamaktadır. Böylelikle piyasalara daha ucuz fiyattan daha fazla ürün çeşidi sunulmaktadır. Ayrıca rekabetin bir getirisi olan yenilik aracılığıyla tüketici refahı artmaktadır.¹⁶⁸

¹⁶⁶ Akıncı, s.14-15.

¹⁶⁷ Erdal Türkkan, **Nasıl Bir Rekabet Vizyonu?** Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 2009, s.23-25.

¹⁶⁸ OECD, s.21.

Rekabetin etkin bir şekilde işlemediği dönemlerde teknolojik yeniliklerin büyük çoğunluğu savaş dönemlerinde askeri güç yarışında ortaya çıkmıştır. Rekabetin olmadığı bir ortamda firmaların yenilik peşinden koşması için ilgili alanda ciddi bir kar beklentisinin olması gerekmektedir. Esasında rekabet ortamı var olma ve varlığının devamlılığını sağlama meselesi halini almaktadır.

Liberalleşmenin getirdiği serbestleşme süreci ile yerel piyasalar uluslararası bir rekabete maruz kalmakta ve bu nedenle oyunun kuralları değişmektedir. Bu ortamda tüketicilerin seçim olanağı artarken tüketici tercihlerinin de her geçen gün değişkenlik göstererek çeşitlenmesi, işletmelerin maruz kaldığı rekabeti kızıştırmaktadır. Rekabetçi olmak; hızlı dağıtım ağları, teknolojiyi takip etme, tüketici tercihleri ve rakiplerin hamleleri hakkında güçlü bir bilgi ağına sahip olma gibi zorunlulukları beraberinde getirmektedir. Bu nedenle üreticilerin, piyasa içerisinde yaşanan değişimlere ayak uydurması gerekmektedir.¹⁶⁹

Üreticiler açısından önemli avantajlar da söz konusudur. Tüketiciler üzerinde yaratılan her avantaj üreticiler için de geçerli olmaktadır. Çünkü her üretici aynı zamanda çeşitli ara malların tüketicisidir. İlgili mallarda rekabet sürecinde meydana gelen fiyat düşüşü, kalite artışı ve yenilikler üreticilere de karlarını arttırma imkanı tanımaktadır. Rekabetin korunması, üreticiler açısından hakim güçlerin baskısını azaltarak daha adil koşullar altında var olma imkanı sağlamaktadır.¹⁷⁰

2.8. Artan Rekabet Koşullarının İtici Gücü Olan Yeni Ekonomi

Yeni ekonomi, bilginin temin edilmesi, işlenmesi ve tahvil edilmesi ile dağıtım sürecini kapsamaktadır. Yeni ekonomi içerisinde mal ve hizmetlerin en ayırt edici özelliği, bilginin ana üretim etkeni olarak ön plana çıkmasıdır. Enformasyon teknolojilerinin kullanımı hem de üretimi hem de nitelikli iş gücü talebini arttırmaktadır. Bundan dolayı beşeri sermayeye yönelik yatırımlarda artış yaşanmaktadır. Bilginin toplumun her kısmına aktarılması sonucunda toplumsal ve bireysel bilinçlenmenin itici etkisiyle ürün ve hizmet taleplerinde değişim meydana gelmektedir. Değişen talep yapısı

¹⁶⁹ Aykaç, Parlak, Özdemir, s.34.

¹⁷⁰ Türkkân, s.25-30.

üretimi çeşitlendirerek ekonomik faaliyetlerin içeriğini de değiştirmesine neden olmaktadır. Bilgi, hızlı bir şekilde ekonominin temel faaliyeti ve mesleki dönüşümün temel belirleyicisi halini almaktadır. Yeni ekonominin temeli, yeni teknolojik üretimin yapılmasından kaynaklanmaktadır.¹⁷¹

20. yüzyılın son çeyreğinden bu yana dünya genelinde ekonomik açıdan yaşanan gelişmeler ve 21. yüzyıla beraber ivme kazanan süreç “Enformasyon Çağı” olarak nitelendirilmektedir. Çağın belirleyici özelliği olan enformasyonun, karar alma kısmında doğru bir şekilde ve zamanında kullanılması kritik önem arz etmektedir. Sanayi toplumunda iş gücü ve sermayenin verimli kullanımına kıyasla günümüzde enformasyon gücünün etkin kullanılması aynı oranda kritik bir önem taşımaktadır.¹⁷²

Yeni ekonominin yapısal özellikleri; ileri teknoloji, üretimde esneklik, değişim, risk, yaşam boyu eğitim, Ar-Ge şeklinde belirlenebilmektedir. Ayrıca yeni ekonomi, dijital ve sanal bir ekonomiyi nitelendirmektedir. Yeni ekonomi piyasalarının temel özelliklerinden biri, teknolojideki hızlı değişimin yeni ürünlerin piyasaya çıkma süresini kısaltmasıdır. Bu durum aynı zamanda ürünlerin talep süresini de kısaltmakta ve firmaların ilk olma avantajını zorlaştırmaktadır. Yeni ekonomide piyasa payını arttırarak avantaj sahibi olmak için firmaların Ar-Ge çalışmalarına ağırlık vermeleri gerekmektedir.¹⁷³

Gelişen yeni ekonomi içerisinde rekabet gücünün kavramı da yeniden tanımlanmaktadır. Yeni ekonomiyle beraber fiyat rekabetinden ziyada fiyat dışı rekabet daha fazla önem arz etmektedir. Fiyat dışı rekabet gücünü etkileyen faktörler; küreselleşme, bölgeselleşme, pazarlama, inovasyon, teknoloji ve çok uluslu şirketlerdir. Bir ürünün uluslararası pazardaki rekabet edilebilirliği fiyata dayalı rekabet gücündense fiyat dışı rekabete bağımlı duruma gelmektedir. Esas olarak tüketicilerin gelir artışı ve buna bağlı olarak tüketici tercihlerinin değişmesi fiyat rekabetindense fiyat dışı rekabetini

¹⁷¹ Özgür Aslan, “Yeni Ekonomi: Özellikleri ve Endüstrileri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı.52, 2007, s.300-303.

¹⁷² Oğuz Kaymakçı, Nuri Avcı ve Recep Şen, **Uluslararası Ticarete Giriş: Teori, Politika ve Uygulama**, Ankara: Nobel Yayınları, 2007, s.232.

¹⁷³ Yüksel Bayraktar ve Halil İbrahim Kaya, “Yeni Ekonomi ve Değişen Rekabet Anlayışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, 2016, s.96.

daha makul bir hale getirmektedir. Fiyat dışı rekabet, ürünün pazarlanmasına, kalitesine ve satış sonrasında gerçekleşen hizmete bağlıdır. Bir firmanın başarılı olabilmesi, her pazarın kendine has koşullarının, tüketim alışkanlıklarının tespit edilerek tüketici zevk ve tercihlerine öncelik verilerek mal sunumu yapılmasına bağlıdır. Sürekli yeniliğin kamçılandığı rekabet ortamı içerisinde ulusal teknolojik altyapısının gelişmesi önem arz etmektedir. Çünkü ihracatını artırma hedefi olan gelişmekte olan ekonomiler buna ihtiyaç duymaktadır.¹⁷⁴

Yeni ekonomi içerisindeki şebeke ekonomilerinin ayrılmaz bir bütünü olan dışsal faktörler, piyasalara girişi kısıtlayan önemli engellerden biridir. Şebeke ekonomilerindeki dışsal faktörlerin yoğunluğu nedeniyle pazarın rekabetçi nitelikte olabilmesi beklenmemektedir. Çünkü bu tarz piyasalar genellikle sınırlı sayıda aktörün olduğu ve yoğunlaşma derecesinin yüksek olduğu piyasalardır. Dolayısıyla bu piyasalar tekelleşmeye oldukça yatkındır.¹⁷⁵

Bu piyasalardaki tekelleşmeye yatkınlığın nedeni, rekabetin “kazanan her şeyi alır” biçimindeki bir çerçevede tanımlanmaya daha yatkın olmasından kaynaklanmaktadır. Pazara giriş engeli ve şebeke ekonomilerinin varlığı nedeniyle piyasada bir kez hakimiyet sahibi olan teşebbüslerin, dış müdahalenin gerçekleşmediği durumlarda hakimiyetlerini daha da güçlendirerek devam ettirmeleri mümkündür. Bu nedenle bu tarz piyasalardaki strateji, pazara ilk giren ya da ilk girenlerden biri olarak kısa süre içerisinde pazar payını artırmaya dayanmaktadır. Marjinal maliyetlerin düşüklüğü ve gelişen dağıtım teknikleri daha hızlı bir şekilde başarıya ulaşmayı sağlamaktadır. İlk avantajı elde etme büyük önem taşımakta ve ilk firma olabilmek adına rekabeti bozucu nitelikteki uygulamalara başvurma eğilimi artmaktadır. Bu tarz davranışlar denetlenmediği sürece rekabet ortamının kamçılandığı ve telafisi zorlaşan bir pazar yapısı ortaya çıkmaktadır.¹⁷⁶

¹⁷⁴ Kaymakçı, Avcı, Şen, s.235-236.

¹⁷⁵ Süleyman Kevük, “Bilgi Ekonomisi”, *Journal of Yaşar University*, Cilt.1, Sayı.4, 2006, s.330.

¹⁷⁶ Kaymakçı, Avcı, Şen, s.236.

2.8.1. Yeni Ekonomide Pazar Kavramı

Rekabetin gerçekleştiği alanı gösteren pazar kavramı, firmaların piyasa gücünü ve yapmakta oldukları eylemlerin etkinliğinin değerlendirilmesi bakımından önem arz etmektedir. Bu nedenle pazarın tanımlanması, rekabet hukukunda ele alınmak zorunda olunan ana sorunların başında gelmektedir.¹⁷⁷

Yeni ekonomi sektörlerinin yarattığı inovasyon hızı, şebeke dışsallığı ve fikri mülkiyet haklarının önemi gibi özellikler sektörlerdeki söz konusu ürün ve pazarların tanımlanmasında gelenekselden farklı bir değerlendirmeye yol açmaktadır. Hızlı bir değişim ve gelişim içerisinde olan teknolojik ürünlerin bulunduğu sektörlerde ikame edilebilir nitelikte olan ürünlerin oluşturduğu, ürün ve coğrafi pazarın ne şekilde belirleneceği önemli bir sorundur.¹⁷⁸

Yeni ekonomi sektörlerinde, artan inovasyon hızı sebebiyle henüz üretimi yeterliliğe kavuşmamış olan ürünlerin pazar tanımının nasıl olacağı rekabet koşullarının sağlanması bakımından önem kazanan bir konudur. Literatürde inovasyon piyasaları olarak adlandırılan kavram, yeni ürünler ortaya koyma konusundaki rekabetten dolayı, yeni ürünler ortaya çıkarmak amacıyla yapılan eylemler nedeniyle farklı bir piyasa oluşturmaktadır.¹⁷⁹

Yeni ekonomi ile pazar kavramı değişime uğramaktadır. Geleneksel pazar yöntemi araçlarıyla oluşturulan alış ve satış işlemleri “sanal” olarak adlandırılan elektronik düzleme kaymaktadır. Yeni ekonomi ile pazar şeffaflığı sağlanmaktadır. Bu durum, piyasalara girişi önceki dönemlere göre kolaylaştırmaktadır. Pazarın yeniden şekillenmesiyle müşteriler daha hızlı bir biçimde fiyat karşılaştırması yapmakta ve kendileri için en uygun olanı talep etmektedir.¹⁸⁰

¹⁷⁷ Demiröz, s.25.

¹⁷⁸ Demiröz, s.25.

¹⁷⁹ Demiröz, s.26.

¹⁸⁰ Suat Oktar, Özlem Özkök, “Makro Ekonomik Boyutlarıyla Yeni Ekonomi” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.19, Sayı.1, 2004, s.9.

2.8.2. Yeni Ekonomi ve Rekabet

Yeni ekonomide pazar gücüyle alakalı iki görüş meydana çıkmaktadır. Bazıları inovasyon neticesinde ortaya çıkan yeni ürünlerin, bir firmanın pazar gücünü elde etmesi ve bu gücü sürdürmesinde yeterli olmayacağını iddia etmektedir. Bunun dışında yeni ekonomide tekelleşmenin mecburi bir süreç olduğunu iddia eden başka bir taraf bulunmaktadır.

Yeni ekonominin özelliklerinden olan yeni ürün ve hizmetlerin açığa çıkması ve genellikle ürün pazarlarının belli başlı firmalar lehine eğilim göstermesi dikkate alındığında, pazar payının büyük bir kısmına sahip olan hakim gücün, devamlılığını ne şekilde süreceği önemli bir sorun teşkil etmektedir. Yüksek pazar payını elinde bulunduran firmaların, süreklilik halinde inovasyon yapan firmalar tarafından tehdit altında bulunması nedeniyle pazar paylarını korumak adına, kendilerinin de inovasyon yapma gerekliliği doğmaktadır. Bir piyasa içerisindeki tekelleşmenin tespitinde önemli olan hususlardan biri, pazara giriş engelinin bulunup bulunmamasıdır. Yeni ekonomideki şebeke etkileri, ölçek ekonomileri ve artan getiri pazara girişte bir engel olarak değerlendirilmekte ve tekelleşme eğilimlerinin artmasına neden olmaktadır. Yeni ekonomi içerisindeki şebeke dışsallıkları, pazar gücünü etkileyen etmenlerin başında gelmektedir. Bu kısımda farklı bir ürüne geçiş yapma konusunda maliyetlerden dolayı, rakip ürünlere geçilmesinin engellenmesi ve bu gerekçeyle pazarın daralması söz konusudur.¹⁸¹

Enformasyona dayalı üretimi geleneksel üretimden farklı kılan özelliklerden biri; yatırımların yüksek maliyet gerektirmesi ve marjinal maliyetlerin olabildiğince düşük düzeylerde gerçekleşmesidir. Seri üretimden kaynaklanan bu durum ölçek ekonomilerini temsil etmektedir. Ölçek ekonomisi ve artan getiriler yeni ekonominin bir sonucudur. Artan üretim maliyeti azaltmakta ve getiriyi arttırmaktadır. Ayrıca bağımlılık paftası ile tüketim alışkanlığının belli başlı standarttaki ürünlerde yoğunlaşması,

¹⁸¹ S. Alev Söylemez, "Yeni Ekonomi, Rekabet ve Rekabet Politikaları", **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt.12, Sayı.40, 2001, s.6.

piyasalara girişi zorlaştırmaktadır. şebeke dışsalılıkları, artan getiri ve ölçek ekonomilerinin birbirini beslemesi sonucunda doğal tekeller gündeme gelmektedir.¹⁸²

Fikri mülkiyet hakları, pazara girişi engelleyebilmekte ve yeni ekonomi içerisinde büyük önem arz etmektedir. Fikri mülkiyet hakkına sahip bir pazara yeni ürünler sunulmuşsa ve pazara başkalarının girmesi olanaksızsa belli bir süre için pazar tekel gücüne sahip olacaktır. Yeni ekonomide pazar hakimiyetini elinde bulunduran firmaların artacağı düşüncesi, ilgili firmaların sahip oldukları gücü kötüye kullanmalarına engel olunması ihtiyacını doğurmaktadır.



¹⁸² Söylemez, s.9.

3. BÖLÜM

3. ULUSLARARASI REKABETİN EMEK PİYASASI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Ekonominin etkin işleminde işsizlik, iş gücüne katılım oranı, istihdam, reel ücretler gibi emek piyasasına ilişkin unsurlar önem arz etmektedir. Serbestleşme süreciyle birlikte emek piyasasında meydana gelen değişimlerin temel nedenleri arasında uluslararası ticaretin liberasyonu, teknolojik dönüşüm ve sermayenin uluslararasılaşması gibi gelişmeler bulunmaktadır.

3.1. Emek Piyasası

Bir ülke içerisindeki refah artışı; etkin kaynak kullanımı, gelir dağılımında adalet, faal bir şekilde işleyen sosyal güvenlik sistemi ve emek piyasasının sorunsuz olarak işlemesiyle alakalandırılmaktadır. Sorunsuz işleyen bir emek piyasası; reel ücretler, istihdam ve işsizlik oranı gibi unsurlarla ilişkilendirilmektedir. Çalışmaya istekli olan işsizler ile çalışmakta olan nüfusu kapsayan iş gücü miktarının yanında iş gücüne katılım oranı ve göçler iş gücü arzını belirlemektedir. Sektörel olarak istihdamın dağılımı, bir ülkenin gelişmişlik seviyesine yönelik değerlendirme yapma olanağı sunmaktadır.¹⁸³

3.1.1. Emek Piyasası Kavramı

Emek, kavram olarak bireyin üretim ve hizmet faaliyeti esnasında bedensel, zihinsel ve sahip olduğu yetenekler açısından ortaya koyduğu katkıyı ifade etmektedir. İnsan emeği üretim faaliyetinin temel girdisini oluşturmaktadır. Sunulan emeğin karşılığında ise bireyler ücret almaktadır.¹⁸⁴ Emek unsurunun istihdamının gerçekleşmesi ve karşılığında gelir elde edilmesi için emeğin talep ile birleşmesi gerekmektedir. Piyasalar içerisinde önemli bir yer tutan emek piyasası, iş gücü açısından kendi niteliklerine uygun iş bulma, işveren açısından ise kendi belirlediği ölçütler neticesinde

¹⁸³ Mehmet Rauf Kesici, "Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye'nin Uyumunu", *Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Mart 2011, s.77.

¹⁸⁴ Osman Z. Orhan, Seyfettin Erdoğan, *İktisada Giriş*, 3. Basım, Ankara: Palme Yayınları, 2008, s.227.

ihtiyaç duyduğu iş gücünü seçme olanağı sağlamaktadır.¹⁸⁵ Emek piyasası, firmalar ve iş gücü açısından gerekli bilgilerin oluştuğu ve ilgili taraflara aktarıldığı, iş arayanlar ile işverenlerin bir araya geldiği piyasaları ifade etmektedir.

3.1.2. Tarihsel Süreçte Emek Piyasası

Emek piyasasının gelişimi, tarihsel olarak kapitalizmin yaygınlaşması ve gelişmesiyle eşleşmektedir. Emek piyasasının temel ögesini oluşturan emeğin arzı ve talebi, emek gücünün ücret karşılığında kiralanması ve üretim etmeni olarak toplumsal servetin teşkiline katılmasıyla işlev görmeye başlamıştır. Bu nedenle henüz kapitalist üretim sürecinin gelişmediği toplumlarda hem emeğin arzından hem de emeğin talebinden söz etmek pek mümkün değildir. Yaşadığımız çağda, kapitalist üretim süreci içerisindeki çalışma işlevi yalnızca insanın geçimini sağlama amaçlı değil, bunun yanında statü yaratma ve kendini ispatlama bakımından da sosyal bir anlam kazanmaktadır. Oysaki feodal dönemde soyluların çalışması, toprakla veya ticaretle ilgilenmesi bir aşağılanma olarak algılanmıştır. Eski Yunan’da iş gücü, köleler aracılığıyla sağlandığı için çalışmanın insanı felsefeden ve bilimden uzaklaştıracağı düşüncesi hakim olmuştur. Ortaçağ feodalizminde insanın çalışma hayatına katılması bir görev niteliği taşımış ve her köylüden sorgusuz bir şekilde ondan talep edilen emeği gerçekleştirmesi beklenmiştir. 1535 yılında Britanya’da “Poor Law” adında işsizleri istihdam etme amaçlı bir yasanın çıkarılması, ilk kez kamunun emek gücü istihdamı için emek talebi oluşturmaya işaret etmektedir.¹⁸⁶

Emek piyasası ve işsizlik kavramlarının kapitalist üretim sürecinin ortaya çıkmasıyla belirginleştiği görülmektedir. Çünkü, işsizlik kavramsal olarak çalışmak amacıyla emeğini kiralamaya hazır durumdaki bir işçiyi ve ilgili emek gücünü kiralamak suretiyle işçinin yeteneklerini üretim süreciyle bir araya getirerek üretime dönüştürecek nitelikteki bir işvereni gerektirmektedir.¹⁸⁷

¹⁸⁵ Hilmi Etc ve Veysel Karagöl, “Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik: 2000-2018”, **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.7, Sayı.14, Bahar 2019, s.60-61.

¹⁸⁶ Yalın Akşit Akyurt, **İktisat Teorisi Çerçevesinde Emek Piyasası ve İşsizlik: Oyun Teorisindeki Karşılıkları**, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2020, s. 4-5.

¹⁸⁷ Hüseyin M. Yüceol ve Fatma Fidan (Ed.), **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010, s.12.

Klasik iktisadın başlangıcı kabul edilen *Adam Smith*'in, “Ulusların Zenginliği” adlı eserinde ülkelerin zenginlik kaynağının temelinde “insan emeği” olduğu vurgulanmaktadır. Smith, verimlilik ve ekonomik büyümedeki baskın gücün, iş bölümünün gerçekleşmesiyle meydana geldiğini belirtmektedir. İş bölümünün etkin bir şekilde gerçekleşmesi üretim artışına ve teknolojik ilerlemeye yol açmaktadır. Smith, iş bölümünü insan doğasındaki zorunlu bir eğilim, yani takas gibi sahip olunan bir şeyi başka bir şey ile değiştirme eğiliminin ürünü olduğunu belirtmektedir.¹⁸⁸

Klasik iktisatçılar “değer” konusunun üzerinde durmuş ve değer kaynağının ne olduğunu incelemişlerdir. Klasik ekolde önemli bir yer edinen “değer teorisi” objektif kriterlere göre izah edilmektedir. Smith, emeğin ilk fiyat olduğunu ve gerçek satın almayı ifade ettiğini belirtmiştir. Bu bakış açısı altında emek, değer evrensel ve tek doğru ölçütüdür. Yani birbirinden farklı metallerin oluşturduğu değer, her zaman karşılaştırma yapabilmeyi olağan kılan tek standarttır. Lakin Smith, bu durumun ağırlıklı olarak ilkel toplumlarda söz konusu olduğunu vurgulamaktadır. Emek, kapitalizm öncesindeki ekonomilerde mübadele değeri açısından tek belirleyici olma konumundadır.¹⁸⁹

David Ricardo, emek-değer kuramına daha sistematik bir görüş getirmiştir. Ricardo, Smith'in öne sürdüğü emek-değer ilişkisinin kapitalist toplumlarda da geçerli olduğunu söylemiştir. Emek, yalnızca toplumun ilkel döneminde değil, ek olarak kapitalist üretimin geçerli olduğu zamanlarda da mübadele değerinin belirleyicisidir. Klasik iktisatçılar genel olarak değer, emek aracılığıyla tayin edildiğini belirtmektedirler. Bunun yanında kullanım ve değişim değeri arasındaki ilişkiyi açıklamakta başarısız olmuşlardır.¹⁹⁰

Rekabet, emek piyasalarında da piyasanın dengeye gelmesini sağlayarak piyasaları düzenlemektedir. Emek piyasasının, arz ve talep ilişkisine dayalı olduğu neo-klasik teoride işçi ve işveren tam rekabet piyasalarında karşı karşıya gelmektedir. Emeğin arz ve talebine politikalar aracılığıyla dışarıdan müdahale yapma olanağı bulunmamaktadır. Bu tarz politikalar dışsal kabul edilmektedir. Azalan verim yasası

¹⁸⁸ Unay, s.46.

¹⁸⁹ Seyidoğlu, s.30-31.

¹⁹⁰ Barber, s.112-113.

kabul görmektedir. Neo-klasik emek piyasası modelinde, üç temel faktör yer almaktadır. Bunlar; emek talebi, emeğin arzı ve ücret oranıdır. Teoriye göre faktörlerin talebi marjinal verimliliği yansıtmaktadır. “Azalan Verimler Yasası” varsayımı altında emeğe olan talep emeğin verimliliğini yansıtmaktadır. Firmaların, her durumda karlarını maksimize ettiğini öngören modelde emek, sermaye ve üretim faktörleri içerisinde tam ikame durumu söz konusudur. Bu durumda firmalar emek ve sermayeyi birbiriyle ikame edebilmektedir. Lakin bu varsayımın geçerliliği, ikamesi söz konusu olan faktörlerin homojen, bölünebilir ve akışkan olduğu durumda söz konusudur. Bunlara ek olarak modelde işçi ve işveren tam bilgiye sahiptir.¹⁹¹ Modelde emeğin fiyatı, arz ve talebin dengelendiği reel ücret düzeyini ifade etmektedir. Reel ücretlerde yaşanan değişimler piyasanın dengeye gelmesini sağlamaktadır. Eğer reel ücretler denge oranını aşmış ise emeğin arzının, emeğin talebinden fazla olduğu anlamına gelmektedir. Böylelikle emek arzındaki rekabet, ücretlerin denge ücret düzeyine ulaşmasını sağlamaktadır. Bu durumun tam tersinde ise firmalar düzeyindeki rekabet neticesinde ücretler denge ücret seviyesine yükselmektedir. Neo-klasik teoride emek piyasasının, reel ücretler vasıtasıyla devamlı temizlendiği yani dengeye getirildiği varsayımı hakim olmaktadır.

3.1.3. Emek Piyasasının Özellikleri

Emek piyasalarındaki istihdam ilişkisi, yaşamdaki temel etkileşimlerden birini oluşturmaktadır. Emek piyasalarının organize edilmesi ve işleyişi toplumların ekonomik ve sosyal sorunlarının doğru bir şekilde algılanması ve değerlendirilmesi için önem arz etmektedir. Emek piyasasının analizinin yapılması ile ekonomilerdeki en önemli kaynağı oluşturan emek; mesleklere, firmalara ve bölgelere göre bölünmektedir.¹⁹² Emek piyasası kendi içerisinde belli başlı özellikler barındırmaktadır. Bunlar;

Piyasaların Çok Sayıda Oluşu: Meslek grupları, beceri ve yetenekler, bulunulan coğrafya gibi etmenler tarafından sınıflandırılabilen ve birbiriyle alakalı bir emek

¹⁹¹ Kazgan, s.121-122.

¹⁹² Gökçe Cerev, Bora Yenihan, “İşgücü Piyasası Temel Kavramları Doğrultusunda Elazığ İli İşgücü Piyasasının Mevcut Durumu ve Analizi”, *Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi*, Cilt.4, Sayı.1, 2017, s.78.

piyasasından başka bir emek piyasasına geçişin söz konusu olduğu yığınlarca emek piyasası mevcuttur.

Belirli Bir Fiyatın Olmaması: Tarım ürünleri ve hammaddeler açısından birden çok satış noktası bulunmasına rağmen gruplar arasındaki iletişim fiyatlandırmayı daralttığı için genel olarak standart bir satış fiyatı söz konusudur. Lakin bu durum, emek piyasasında geçerli değildir. Çünkü emek piyasalarının en belirleyici özelliği, işveren ve işçi arasındaki bilgi akışının eksik olmasıdır. Verimlilik ve ücretler arasında asimetrik bilgi söz konusudur. İşverenin, çalıştıracağı işçinin verimliliğini ölçmesi veya daha iyi niteliklere sahip başka bir işçinin piyasada mevcut olup olmadığını bilmesi; işçiler açısından da buldukları işin ne kadar tatmin edici olduğunu, piyasada daha iyi bir iş bulup bulamayacaklarının analizinin yapılması bilgi eksikliğinden dolayı güçtür.¹⁹³

İşçilerin Homojen Olmaması: Hammadde açısından bakıldığında, farklı üreticiler tarafında piyasaya sunulmalar da kendi içlerinde bir standartlaşma söz konusudur. Emekte ise aynı durum söz konusu değildir. Çünkü yaş, cinsiyet, yetenek, beceri, zeka, eğitim, tecrübe gibi faktörler açısından farklılık mevcuttur.¹⁹⁴

Emek Dönüşümünün Sürekliliği: Emek piyasasını diğer piyasalardan ayırtıran özelliklerden biri de emeğin çalıştırılmasındaki süreklilik halidir. Piyasa standartlarının sabit kalması durumunda işverenler, işyerinde gösterilen eğitimin maliyetine yeniden katlanmamak, takım çalışmasında yaşanacak aksaklıkların önüne geçmek, kendi kriterlerine uygun emek arzının karşılanamayacağı durumları da göz önünde bulundurarak her zaman kendi isteklerine uygun çalışanları istihdam etmek istemektedir.¹⁹⁵

Pazarlık Gücünün Az Olması: Genel olarak emek arzının piyasadaki emek talebinden fazla olması ve buna ek olarak da işçilerin çoğunlukla acil işe başlama ihtiyacının bulunması mevcuttur. Bu durum işverenlere çalışmaya istekli olanlar arasında tercih yapma olanağı vermekte ve istihdam koşullarının belirlenmesinde işverenin elini

¹⁹³ Melike Bildirici, Tahsin Bakırtaş ve Sohbet Karbuz, "Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler", *İktisat, İşletme ve Finans Dergisi*, Cilt.13, Sayı.142, Ocak 1998, s.12.

¹⁹⁴ Özlem İşığıçok, *İstihdam ve İşsizlik*, 2. Basım, Dora Yayıncılık, 2014, s.5.

¹⁹⁵ Bildirici, Bakır, Karbuz, s.11-12.

kuvvetlendirmektedir. Niteliksiz emekle kıyaslandığında ikamesi güç olan nitelikli elemanların işverene karşı pazarlık yapabilme lüksü varken ikamesi kolay olan niteliksiz elemanların pazarlık gücü sınırlı kalmaktadır. İşçilerin pazarlık gücün bulunmadığı durumlarda hem ücret hem de çalışma koşullarının belirlenmesinde işverenler hakim konuma gelmektedir.¹⁹⁶

Mal ve hizmet piyasalarında tüketicilere sağlanacak olan fayda, bu piyasalardaki talebin temel belirleyicisi konumundadır. Emek piyasalarında ise talep, mal ve hizmet üretimine dayalı türetilmiş bir nitelik şeklinde gerçekleşmektedir. Mal ve hizmet talebinin genişlediği dönemlerde emek, hizmet ve mal piyasaları içerisinde artan temas neticesinde üretici kesimin emek ihtiyacı da artmaktadır. Bu durumun tersi söz konusu olduğunda, yani talebin azaldığı ekonomilerin duraklama dönemlerinde emek talebi daralmaktadır.

3.2. Uluslararası Rekabet İçerisinde Emegin Konumu

Günümüzde rekabet gücünü elinde bulunduran ekonomilerin ağırlıklı olarak bilgi temelli olması dikkat çekmektedir. Her geçen gün bilginin ekonomideki değerinin giderek artması, bilgiye sahip olunması, elde edilen bilginin dağıtılması ve kullanılması gibi eylemler yatırımların artmasına ön ayak olmaktadır. Ekonomilerde emeğin; bilgi, beceri ve yetenek yönünden niteliklerinin iyileştirilmesini kapsayan yatırımlar önemli yer tutmaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme sürecinde yapılan fiziki yatırımlar kadar beşeri sermaye yatırımları da gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Yapılan bu yatırımlar uzun dönemde fiziki yatırımların etkinliğini arttırırken ülkelerin uluslararası rekabet gücüne de olumlu katkılar yansıtmaktadır.¹⁹⁷

Uluslararası rekabette, ülkeler arasındaki ilişkiler açısından sürekli olarak kendini geliştirme, yenilik yapma, gelişmeleri takip etme sürecinden kaynaklanan “rekabetçi üstünlük” durumu mevcuttur. Bunun yanında rekabetçi üstünlüğün devamlılığını sağlamak “küresel yaklaşımı” mecbur kılmaktadır. Küresel yaklaşımdan kastedilen dünya markası oluşturma, dünya genelinde pazarlama olanaklarına sahip olma,

¹⁹⁶ Işığışık, s.6.

¹⁹⁷ Asuman Altay ve M. Vedat Pazarlıoğlu, “Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım”, Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi, Sayı.12, Yıl.9, Haziran 2007, s.96.

ölçek ekonomisi, tam zamanlı üretim, verimlilik, yenilik gibi kavramların uygulanmasını ifade etmektedir. Uluslararası rekabet sonucunda, ucuz işçilikle beraber geleneksel tekniklerle yapılan üretimin talebi her geçen gün azalırken yerini bilgi temelli yeni endüstriler almaktadır. Piyasalardaki esnek üretim, otomasyon ve artan teknoloji geleneksel üretimin yerine geçmektedir. Bilginin yoğun bir şekilde üretime aktarılması ile insan gücüne duyulan ihtiyaç azalmakta ve yerini sürekli yenilenmeye imkan tanıyan esnek üretim sistemine bırakmaktadır.¹⁹⁸

Artık üretimdeki teknik ilerleme ve bunun verimli bir şekilde üretim sürecine yansıtılması, kullanılan girdilerin bolluğu veya maliyetinin düşüklüğünden daha fazla önemsenmektedir. Beşeri sermaye yatırımları, fiziki sermayeye uzun dönemde katkı sağlayan, onun işlerliğini ve etkinliğini arttıran bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eskiden ülkelerin gelişmişliği, üretmekte oldukları çelik ve enerjiyle kıyaslanmaktaydı. Günümüzde ise ekonomilerin gelişimi, hızla devam eden teknolojik ilerlemenin sağladığı olanaklar ile oluşturulan, işlenen, saklanan bilginin niceliği ile ölçülmektedir. Bu dönemde gelişmişliğin ölçütünde fiziki miktarlardan ziyade bilgi, ağırlıklı olarak yer edinmektedir. Bunların ışığında toplumdaki bilgi birikimini meydana getiren unsurların toplamı niteliğindeki beşeri sermayenin önemi artmaktadır. Beşeri sermaye hem değer üretimini sağlayan bir aracı hem de kendi kendini geliştirip yenileyen bir içsel anlamı kapsamaktadır. Bu kapsam altında beşeri sermaye, iktisadi bir değeri üretmek amacıyla ortaya konulan yetenek, bilgi ve becerilerin toplamını ifade etmektedir.¹⁹⁹

İkinci dünya savaşı sonrası yaşanan ekonomik gelişmelerde temel faktörün yalnızca “fiziki sermaye” olmadığı “beşeri sermaye” de meydana gelen değişikliklerin de ekonomilerin büyümesinde ve gelişmesinde önemli bir paya sahip olduğu görüşü yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu düşünce yapısının gelişmesiyle “beşeri sermaye” mikro ve makro boyutta değerlendirilmeye başlanmıştır. İnsana yapılan yatırımların artmasıyla

¹⁹⁸ Altay, Pazarlıoğlu, s. 97-98.

¹⁹⁹ Müge Manga, Harun Bal, Neşe Algan ve Ediz Deniz Kandır, “Beşeri Sermaye, Fiziki Sermaye ve Ekonomik Büyüme ilişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.24, Sayı.1, 2015, s.47.

eş anlı olarak üretimin ve verimliliğin de artması ile beşeri sermayenin, ekonominin temel yapı taşı olduğu söylemi kabul görmeye başlamıştır.²⁰⁰

Emeğe dayalı yatırımların düşük olması, ekonomilerin bilgi teknolojilerini geliştirme ve uygulama yeteneğinden yoksun bırakacağından bu durum sanayi üretimini de olumsuz etkilemektedir. Rekabet gücünün önemli bir ölçütü olan teknolojik verimliliğin artmasında, beşeri sermayeye yapılan yatırımlar oldukça etkilidir. Uluslararası rekabette beşeri sermayenin niteliğinin “stratejik” bir görevi olduğunu söylemek mümkündür.

3.3. Ticaretin Serbestleşmesinin Emek Üzerindeki Etkisi

Serbestleşen ticaret sonucunda pazarda mevcut olan mal ve hizmetlerin ikame olanaklarının artması hem rekabet koşullarını zorlaştırmakta hem de emek piyasasını esnekletmektedir. Esnekleşen emek piyasası ağırlıklı olarak vasıfsız emek piyasasını etkilemektedir. Emek arzının yoğun olduğu ülkelerde gerçekleşen dış ticaret neticesinde vasıfsız emeğe olan talep daha da esnekletmektedir. Artan esneklik, ücretlerin düşmesine ve işsizliğin yükselmesine sebebiyet vermektedir. Emek piyasasının esnekleşmesi, işçiler açısından başta ücretler ve sosyal haklar olmak üzere ücretlerin düşmesi, çalışma standartlarının zorlaşması, işsizliğin artması gibi konularda olumsuz sonuçların açığa çıkmasına neden olmaktadır.²⁰¹

3.3.1. Emeğin Esnekleşmesi

Emek pazarındaki esnekleşme, farklı mal gruplarının hem küçük miktarda hem de ek bir maliyet artışına neden olmadan üretilmesiyle başlamıştır. Bunun akabinde geçici veya yarı zamanlı çalışma şartları ve sendikasız işçi çalıştırma gibi uygulamalar ile karşılaşmıştır. Emeğin ikamesinin artması, zamanla sendikalara verilen önemin azalmasına neden olmuştur.²⁰²

²⁰⁰ Altay, Pazarlıoğlu, s. 99-101.

²⁰¹ Ahmet Okur, “Küreselleşmenin Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.11, Sayı.2, 2004, s.1.

²⁰² Zeki Parlak ve Süleyman Özdemir, “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı.60, 2011, s.3-4.

Serbestleşen ticaret koşulları ve emek piyasasının esnekleşmesi, firmaların emek maliyetlerinde rekabet koşullarını denkleştiren bir sonuç doğurmaktadır. Bu nedenle emek maliyeti fazla ve esnek emek piyasasında olmayan firmaların, uluslararası piyasalardaki rekabet üstünlüğü azalmaktadır. Bundan dolayı katı ücretlerin var olduğu ülkelerde işsizlik oranı üst seviyelere çekilmektedir. Yabancı yatırımlara açık olan ekonomilerde ücretlerde meydana gelen değişimlere karşı emek talebinin esnekliği artmaktadır. Çünkü gerek işveren gerek de tüketiciler dış ticaret yoluyla bir nevi dışardaki emeği kendi ülkelerindeki emek ile ikame etmektedir.²⁰³

Emek talebinin uluslararası ticaretin artmasıyla esnekleşmesi, emek piyasasında istikrarsızlığa neden olmaktadır. Emek verimliliğinde yaşanan düşüşler ve yükselişler ücretlere ve çalışma saatlerine yansarak ortaya daha büyük bir belirsizlik çıkarmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler hem ücret eşitsizliği hem de vasıfsız emeğin karşılaştığı uygunsuz koşulların artmasına neden olmaktadır.

3.3.2. Emeğin Esnekleşmesinin Çalışma Standartlarına Etkisi

Küresel boyuta taşınan rekabetle beraber işverenlerin, çalışma standartlarının maliyetlerine katlanması gittikçe zorlaşmaktadır. Diğer yönden emek talebi esnekliğinin artması ile işçilerin katlanmak zorunda olduğu maliyetler de yükselmektedir. Çalışma standartlarının yükseltilmesiyle oluşacak ek maliyetlerin bir bölümü, işverenler tarafından yüklenilirken kalan bölümü de işçiler tarafında yüklenilmek zorunda kalmaktadır. Söz konusu yükün tam olarak nasıl paylaşılacağı durumu, emek talebinin esnekliğine göre belirlenmektedir. Emek talebinin esnekliği arttıkça ortaya çıkan ek maliyetlerin işçiler tarafında karşılanacağı bölüm aynı oranda artmaktadır. Aynı zamanda çalışma standartlarının artmasından etkilenen ilgili sektörde istihdam düşüşü de yaşanmaktadır. Kısacası uluslararası pazarda, gelişen çalışma standartları gerek istihdam gerek de ücretler açısından işçilerin yükleneceği maliyetleri arttırmaktadır.²⁰⁴

Çalışma standartlarının, uluslararası pazarda işçileri olumsuz yönde etkileyecek bir gelişim göstermesi, ekonomik büyümeye de olumsuz etki yapmaktadır. Bu

²⁰³ Okur, s.2-3.

²⁰⁴ Okur, s.4-5.

olumsuzluğun, çalışma standartlarını iyileştirme amaçlı politikalardan kaynaklandığı öne sürülmektedir. Çalışma standartlarının iyileştirildiği ve aynı zamanda işten çıkarmanın engellendiği bir politika düşünüldüğünde, bu durum hem yeni işlerin ortaya çıkmasını hem de yeni iş alımlarının engellenmesine neden olacaktır. Yaşanan bu durum ise istihdamı formüle etme konusundaki temel engelleri oluşturmaktadır.²⁰⁵

Başka bir yönden de çalışma standartları ülkeden ülkeye farklılık göstermektedir. Düşük çalışma standartlarına sahip ihracatçı bir ülke, ithalatçı konumundaki ülkenin çalışma standartlarını olumsuz etkileyerek onu, çalışma standartlarını düşürmeye mecbur bırakabilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin çalışma standartlarını, uluslararası pazara uyum sağlama gerekçesiyle işçiler aleyhine genişletmesi de tartışmaya açık konulardan birini oluşturmaktadır.

3.3.3. Emek Piyasasının Esnekleşmesinin Nitelikli ve Niteliksiz Emek Üzerindeki Etkisi

Serbest ticaret koşullarının, hem vasıfsız emeğin aleyhine sonuçlar doğurduğu hem de yaşanan teknolojik ilerlemelerle birlikte emeğin yerine ikame edilebilir bir sermayenin oluşmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Uluslararası ticaret esnasında gelişmekte olan ülkelerin gerçekleştirdiği ihracat içerisinde niteliksiz emeğin yoğunluğu gelişmiş ülkelere oranda daha fazladır. Niteliksiz emeğin talebi, emek arzının fazla olduğu ülkelerde gerçekleşen dış ticaret sonucunda daha da esnekleşmektedir.²⁰⁶

Endüstrileşmiş ülkeler arasında gerçekleşen dış ticarete, donanım olarak birbirlerine benzemeleri nedeniyle niteliksiz emek talebinde değişim olmamaktadır. Emek piyasasının esnekleşmesiyle niteliksiz emeğin pazarlık gücü azalmaktadır. Bu durum ise işçileri, aynı ücret düzeyinde daha fazla çalışmaya itmektedir. İşçilerin ek ücret almadan daha fazla çalışmaya zorlandıkları ve sendikasıız oldukları durumlar söz konusu olmaktadır. Piyasanın durumuna göre istihdam edilmesi gereken iş gücü, mevcut

²⁰⁵ Veyssel Bozkurt, **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000, s.248.

²⁰⁶ Zeynep Erdiç, "Küreselleşmenin İstihdama Etkileri", **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.3, 1999, s.114-117.

Çalışanların emeğinin daha fazla kullanılması ile gerekli istihdamın gerçekleşmemesi ve işçilerin ek ücret almamalarıyla sonuçlanmaktadır.²⁰⁷

Niteliksiz emeğe oranla nitelikli emeğin esnekliğinin daha serttir. Çünkü bu emek türünde hem arz miktarının hem de dış ticaret neticesinde ikamesinin yapılması sınırlıdır. Gelişmekte olan ekonomilerde niteliksiz emek talebinin düşmesi, ilgili piyasaların yeterli çalışma standartlarının ve gerekli hukuki altyapının olmayışı bu ülkelerde sosyal sorunların açığa çıkmasına neden olmaktadır.

3.4. Üretim Siteminde Yaşanan Değışim

Dünya genelindeki ekonomik düzenin zamanla serbest piyasa şartlarına göre şekillenmesi, üretim sistemi üzerinde değışime neden olmaktadır. Serbest piyasa koşullarının esas alındığı ekonomilerde maksimum karlılığın esas olması, üretim sisteminde gerçekleşen değışimde emeğin daha uzun iş saati ve daha düşük ücret düzeyinde çalıştırılması gibi sonuçlar doğurmaktadır. Üretim araçlarının değışimi söz konusu olduğunda emek gücünün niteliğinde de birtakım yapısal değışiklikler meydana gelmektedir. Değışim, emek gücünün entelektüel kapasitesine, meslek gruplarına ve üretim sektörlerine göre dağılımında etkili olmaktadır.²⁰⁸

Kapitalist sistemin 20. yüzyılda geliştirdiğı “fordizm” adındaki yeni üretim sistemi hem yarı nitelikli hem de uzman işçi çalıştıran, geliştirdiğı bant sistemiyle birlikte özel mekanik sistemleri kullanarak “ölçek ekonomisi” düzeyinde “kitlesele üretim” yapan bir görüntü sergilemektedir.²⁰⁹ 1960’lara gelindiğinde modelde birçok yönden maliyet artışı yaşanmaya başlanmıştır. Bir nevi tekelci bir ortam yaratan bu sistemde ortaya çıkan firmalar, sendikalar aracılığıyla güçlenen işi baskısı, zamanla monotonlaşan ve düşen üretim kalitesi, kitle talebinin azalması gibi değışkenler verimliliğin düşmesine neden olmuştur. Bu durum neticesinde ücretler ve karlılık artışı arasındaki paralelliğın bozulmasıyla beraber enflasyon ve işsizlik oranlarında da artış başlamıştır. Bunların

²⁰⁷ Ahmet Atılğan, “Neo-Liberal Köle Pazarları”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.3, Yıl.1, 2013, s.87-88.

²⁰⁸ Hüseyin Mualla Yüceol, “Küreselleşme, Yoksulluk ve Emek Piyasası Politikaları”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.14, Sayı.2, 2005, s.503-504.

²⁰⁹ Yücel Uyanık, “İşgücü Piyasalarında Esneklik ve Bölünme”, **Kamu-İş Dergi ve Yayınları**, Cilt.7, Sayı.2, 2003, s.3.

akabinde 1973 yılında yaşanan petrol kriziyle birlikte artık sermayenin karlılığını devam ettirmek için yeni bir üretim sistemine geçilmesi gerektiği tartışma konusu olmuştur.²¹⁰ Sunulan çözüm önerileri ve bu amaca yönelik uygulamalar toplumsal değişimi olağan kılmıştır. Böylelikle toplumsal yaşam yeniden çözülmeye ve anlamlandırılmaya başlanmıştır. Petrol krizinin etkisiyle kapitalist sürecin yeni bir dönüşüm sürecine girmesi, fordist üretimin elli yılı aşkın hükmünü sona erdirmiştir.²¹¹ Tüketici talepleri, geçmişteki büyük firmaların klasik ürünleri yerine daha çeşitli ve geniş seçim yelpazesi sunan firmaların ürünlerine yönelmiştir. Parçalanan ve çeşitlenen yeni talep yapısı, standart üretim tekniği ile karşılanamadığından çeşitlenen talebe hızlı bir şekilde cevap verebilmek için daha esnek bir üretim tekniğinin gelişmesine gerek duyulmuştur.

Esnekleşen üretim sistemiyle paralel olarak fordizmden kopmaların meydana gelmesi “post-fordizm” olarak tanımlanmaktadır. Post-fordizmde, fordizme oranla daha az iş gücü ihtiyacı söz konusudur. Esnek üretim koşulları ve yeni yönetim teknikleriyle değişime uğrayan üretim sisteminde işverenin etkinliğinin artması ve bu durumun işçilerin aleyhine gelişmelere neden olması, bu dönemin ekonomik koşullarında gerçekleşmeye başlamıştır.

Post-fordizm ile belirginleşen yeni iş teknikleri ve yöntemleri ilk olarak gelişmiş ülkelerde yaygınlaşmaya başlamıştır. Bu durum, daha önceden esnek üretim tekniklerini benimseyenler açısından maliyetleri düşürme, çeşitlendirilmiş ve her zevke hitap eden ürün üretme yoluyla rekabette öne geçme fırsatı doğurmaktadır. Fordizmde büyük ölçekli standart üretim gerçekleşirken post-fordizm de tüketici talebini göz önünde bulunduran düşük miktarda bir üretim söz konusudur. Fordist üretimde, bant sisteminin devamlılığı, ürünlerin hem standart hem de çok miktarda üretilmesi, bu amaca uygun sınırlı makinelerin geliştirilmesi, vasıfsız çalışanlar ve işçilerin uzmanlaşması söz konusudur. Post-fordizmde ise esas olan ürün farklılaşması ve üretimde vasıflı çalışanların ağırlığının olmasıdır.²¹²

²¹⁰ Yüceol, s.504.

²¹¹ Murat Yıldırım, “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1, s.710.

²¹² Barış Öztuna, **Postmodernizmin Çalışma Biçimlerine Etkisi**, ICEB 2016: 2 International Congress on Economics and Business, 2016, s.988.

Rekabet olgusunun güçlenmesinde üretim paradigmasında yaşanan dönüşüm yatmaktadır. Çünkü piyasalarda optimum ölçeğin küçülmesi ile ilgili piyasalarda eskisine oranla daha fazla firmanın piyasaya girişine yer açılmakta ve bu durum rekabeti arttırmaktadır. Sonuç olarak seksenli yıllardan itibaren yaşanan teknolojik ilerleme tüketici taleplerinde değişikliğe yol alarak talebin niteliği değiştirmiştir. Değişen talep yapısı teknolojik ilerlemeyi daha da körükleyerek hem ulusal hem de uluslararası piyasalarda rekabetin artmasına yol açmıştır.²¹³

3.4.1. Üretim Sürecinin Dijitalleşmesi

Günümüzde, dördüncü sanayi devrimi gündemi kaplamaktadır. Her ne kadar üçüncü sanayi devriminin üstüne kurulsada üç açıdan kendinden öncekilerden ayrılmaktadır. Bunlar; hız, kapsam ve sistemsel etkilerdir. Yaşanmakta olan bilimsel ilerlemenin hızı geçmişe kıyasla daha yüksektir. Dördüncü sanayi devriminin ilerleyişi doğrusal değil, üstel bir şekilde artmaktadır. Bu devrim hem endüstriyel kesimi tamamını etkilemekte hem de kapsam ve derinlik bakımından üretim ve yönetim alanlarında dönüşüm yaşanmasına neden olmaktadır.²¹⁴ Bu devrim yaşamakta olduğumuz yüzyıl içerisinde belirginleşmekte ve dijital teknolojinin her geçen gün kendini geliştirmesiyle de devam etmektedir.

Günümüzde birim miktarlık bir zenginliğin üretimi son 10-15 yıla kıyasla daha az miktarda işçinin üretim sürecine girmesiyle gerçekleşmektedir. Bunun nedeni ise dijital ölçekli firmaların önemli oranda düşen marjinal maliyetlerinden kaynaklanmaktadır. Makinelerin iş gücü kullanımını ve meslekleri tehdit etmesi yeni bir olgu değildir. Söz konusu durum, birinci sanayi devriminden bu yana iş gücünün yüzleştiği bir meseledir. Teknolojik ilerleme her dönem endüstriyel kesimi ve iş gücünü etkilemeye devam etmektedir.²¹⁵

²¹³ Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Rekabet Hukuku ve Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayınları,1994, s.20-21.

²¹⁴ Fatih Mehmet Öcal ve Kıvanç Altıntaş, "Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerinden Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri", **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt.8, Sayı.15, 2018, s.2073.

²¹⁵ Öcal, Altıntaş, s.2075-2076.

3.4.2. Dördüncü Sanayi Devrimi'nin İşgücü Piyasasına Etkisi

Yapay zekanın ileri boyutlara erişmesi, çoğu meslek grubunun otomasyona mağlup olması sonucunu doğururken aynı zamanda yeni iş olanaklarını da meydana getirmektedir. Artan otomasyon ile mevcuttaki birçok işin, daha az maliyet ve sürede, daha kusursuz bir şekilde yapılabileceği öngörülmektedir. Bu nedenle kar maksimizasyonu güdüsüyle aktive olan iktisadi birimlerin, üretime ilişkin eylemlerinde ağırlıklı olarak otomasyona yönelmesi ortaya çıkmaktadır.²¹⁶ McKinsey Küresel Enstitüsü'nün “Kazanılan ve Kaybedilen Meslekler” adlı raporunda aşırı robotlaşmanın bazı meslek gruplarında işsizliğe yol açacağı belirtilmektedir. Rapora göre, ilerleyen yıllarda ciddi oranlarda meslek sahibinin işsiz kalma durumu söz konusudur. Bu durumda artan robotlaşma, mevcut iş gücünün neredeyse yarısını devralacak konumuna gelmektedir.²¹⁷ Birtakım meslek gruplarının tamamen yok olması veya değişmesi tehdidinin yanında gelişimine her geçen gün devam eden teknolojinin yeni meslekler ortaya koyacağı öngörülmektedir. Olası yeni meslek gruplarına iş gücünün istihdam edilmesi için sahip olunan bilgi birikimi ve yeteneklerin daha fazlasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Yaşanan bu yenilikler birtakım olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Bunlar; istihdam yaratılmayan bir büyüme, güçlü oligopollerin ortaya çıkması, servetin belli bir elde birikmesi, orta seviyede beceri gerektiren mesleklerin yok olması, zaman ve mekanın ehemmiyetini yitirildiği çalışma standartları, işçinin uzmanlık bilgisini kaybetmesi, orta sınıfın dezavantajlı konuma gelmesi, yetenekli ve yeteneksiz iş gücü arasındaki makasın açılması, ücretlerin sabitleşmesiyle eşitsizliğin daha da derinleşmesi, iş gücünün yetenekleri ile işverenin beklentisinin uyuşmaması gibi olumsuzluklar öngörülmektedir.²¹⁸

²¹⁶ Uyanık, s.3.

²¹⁷ Mckinsey Global Institute, **Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions In a Time of Automation**, 2017, s.2-6.

²¹⁸ Öcal, Altıntaş, s.2080-2081.

3.4.3. Esnek Çalışma Biçimleri

Teknolojik alanda devamlılık kazanan gelişim süreci, birçok yeniliği de beraberinde getirmektedir. Gelişen teknoloji, iş yapma biçimleri üzerinde de etkili olarak bu alanlarda değişimi gerekli kılmaktadır. Post-fordizm ya da diğer adıyla postmodernizm, çalışma biçimlerinde, mesleklerde, iş hayatında ve meslek algısında yaşanan dönüşümleri beraberinde getirmektedir. Hem esnekliğin hem de bilgiye dayalı yeni meslek gruplarının meydana gelmesi ve mesleklerin bilgiye dayalı yeni formlara girmesi söz konusu olmaktadır.²¹⁹ Postmodernizm ile esneklik kavramı daha da belirginleşmektedir.

İletişim ve teknoloji alanlarında gerçekleşen ve süreklilik kazanan gelişim hızı, çalışma biçimlerini de etkileyerek onlar üzerinde değişime neden olmaktadır. Yeni teknolojik gelişmeler aynı zamanda yeni çalışma biçimleri meydana getirmektedir. Esnekleşen çalışma saatleri, part-time çalışma, çalışma saatlerinin sıkıştırılması, kayan iş süresi, tele çalışma, çağrı üzerine çalışma gibi birtakım yeni çalışma standartları ortaya çıkmaktadır.²²⁰

1970’li yıllarda gerçekleşen fordizmden post-fordizme geçiş literatürde kapitalizmin dönüşümü olarak algılanmaktadır. Kriz sonrasında yaşanan bu dönüşüm, kapitalizmin kendini yeniden üretimi olarak algılanmaktadır. Post-fordizm, 70’li yıllardan günümüze kadar değişim ve dönüşümlerin ana şekillendiricisi olmaktadır.²²¹ Bu süreç içerisinde emek gücündeki yapısal değişimi ifade eden en uygun kavram “esnek uzmanlaşma”dır. Emek, makinenin kullandığı, bölünmüş, kendi emeği üzerindeki kontrolünü kaybetmiş emek gücü değildir. Bunun aksine, makine emeğin kontrolü altına girmektedir. Bu sayede insanın hem fiziksel hem de entelektüel kapasitesi gelişmektedir. Emek gücünün bu dönemdeki temel özelliği, önceki dönemlere oranla eğitim düzeyinin daha yüksek olmasıdır. Kısacası bilginin sermaye kadar önemli hatta sermayeden daha

²¹⁹ Cem Kılıç, “Dijitalleşmenin İşgücü Piyasasına Etkileri”, **Kamu-İş Dergi ve Yayınları**, Cilt.14, Sayı.4, 2019, s.16-18.

²²⁰ Yücel Öztürkoglu, “Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri”, **Beykoz Akademi Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2013, s.111-112.

²²¹ İlhan Dağdelen, “Post-Fordizm”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı.90, 2005, s.1-2.

ileri bir üretim faktörü haline bürünmesiyle zihinsel üretimin ağırlıklı olarak açığa çıkması bu dönemde söz konusu olmaktadır.²²²

3.4.4. Değişen Koşullarda İşgücünün Yeniden Şekillenmesi

Dünya genelinde her geçen gün daha da kızışan rekabet ortamı, ülkeleri daha iyi olmaya itmektedir. Bunun yolu ise bilimsel ilerleme ve teknolojik gelişmelerden geçmektedir. Yaşanan gelişmeler insan hayatında yeniliklere yol açarken ayrıca toplumun belirli kesimlerini olumsuz etkileyerek iktisadi ve sosyal aksaklıkları açığa çıkarmaktadır.²²³ Endüstri 4.0 olarak da adlandırılan son sanayi devrimi ile yaşanan ve yaşanması olası gelişmeler üretim yapısını temelden sarsmaktadır.

Üretimin teknoloji yoğun bir yapıya evrilmesi sonucunda insan emeğine duyulan ihtiyacın azaldığı ve insan hatasının minimuma çekildiği bir üretim yapısı hayata geçirilmektedir. İnsan gücünün ikamesi olarak görülen robotlaşma ile amaçlanan, emeğe olan bağımlılığı azaltmaktır. Bu sayede emek gücünün ucuz olduğu ülkeler ile gelişmiş ekonomiler arasındaki emek gücünden kaynaklanan üstünlük ortadan kalkmaktadır. Bu durum en fazla da niteliksiz emeği saf dışı bırakmaktadır. Robotlaşan üretim alanlarında mavi yakalılara duyulan ihtiyaç azalmaktadır. Bununla birlikte program tasarımı yapabilen ve bu programları kullanabilen nitelikteki insanların istihdamı yaygınlaşmaktadır.²²⁴ Ülkeler arasında artan rekabetin körüklediği ve devamlılık kazanan gelişim süreci içerisinde emeğe olan bağımlılık azalmaktadır. Bu nedenle emek gücünün yeni döneme ayak uydurması gerekmektedir.

Bu yeni dönemle birlikte emek gücüne duyulan ihtiyaç farklılık göstermekte ve nitelikli emeğe duyulan ihtiyaç artmaktadır. Endüstri 4.0 ile ikamesi kolaylaşan niteliksiz emeğin önemi azalırken nitelikli emeğe duyulan ihtiyaç artmaktadır. Akıllı üretimin ortaya çıkmasıyla (dijitalleşme, robotlaşma, vs.) geleneksek iş modelleri değişime uğramaktadır. Ticarete artık “ne üretirsem satarım” anlayışı neredeyse yok olmakta ve yerini müşteri memnuniyetine bırakmaktadır. Bu durum, üretim anlayışının değişmesine

²²² Dağdelen, s.18.

²²³ Hazel Başköy ve Yılmaz Kılıçaslan, “Esnek İşgücü Piyasası Politikalarının Ücret ve Kar Üzerine Etkisi: Bir Karşılaştırmalı Ülke Analizi”, *Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi*, Sayı.54, 2017, s.1509.

²²⁴ Miçoğulları, s.12.

neden olmaktadır. Artık üretim eyleminin çerçevesini “kişileştirilmiş ürünler” oluşturmaktadır. Hedef, üretim sürecinde maliyetleri en aza indirip israftan kaçınarak ortaya konulan değeri mükemmelleştirmek ve firmanın karlılığını arttırmaktır.²²⁵

Önceleri kitle üretimi mantığına bağlı olan firmalar büyük miktarda üretim yaparak maliyetleri düşürmeye alışırmıştır. Daha sonra iş bölümü anlayışıyla uzmanlaşma sağlanarak üretimde etkinlik hedeflenmiştir. Lakin bu yaklaşımlarda ürünlerde çeşitlilik, üretim planlanması ve müşterinin isteğine uygun üretim esnekliği sağlanamamıştır. Bunun nedeni ise müşteri isteklerinden ziyade şirketlerin daha fazla kar elde etme arzusunun esas alınmasıdır.²²⁶ Üçüncü sanayi devrimiyle birlikte müşterinin talep ve isteklerine daha önem önemi hale gelmiş ve stok fazlasının bulundurulmaması gerektiği anlayışı daha da yaygınlaşmıştır. Endüstri 4.0 ile artık müşteriye özel üretim daha fazla gündemde olmakta ve kaliteli ve düşük fiyatlı üretim mantığı piyasaya hakim olmaktadır.²²⁷

Bilgi ve iletişim teknolojilerindeki hızı gelişim, ülkeleri ekonomik açıdan olumlu etkilemektedir. Dijitalleşen ekonomiyle birlikte eski iş modelleri önemini yitirmektedir. Bu durum, çok uluslu şirketler öncelikli olmak suretiyle tüm şirketlerin hem üretim hem de pazarlama yapısını değiştirmektedir. Günümüzde ise emeğin aldığı yeni hal dijital emektir.²²⁸ Artık maddi üretim önemini yitirmekte ve rekabet gücünü elinde tutmak isteyenlerin enformasyon üretimine ağırlık vermesi gerekmektedir. Bu durum ise yeni tüketim alanlarını ortaya çıkarmaktadır. Oluşan bu yeni alanlarda emeğin nasıl konumlanacağı tartışma konusu olmaktadır.

Enformasyon ekonomisine geçiş ile emek değişerek gayri maddi hale gelmektedir. Gayri maddi emek olarak adlandırılan dijital emek, iş koşullarında gerçekleşen nicel ve nitel dönüşümü, üretim esnasında ortaya çıkan değeri ve emeğin niteliğini açıklayan bir kavram olarak kullanılmaktadır. 70’lerde üretim şeklinin farklılaşması ve artı değer üretmenin ekonomiye hakim olmasıyla beraber kafa emeğine

²²⁵ Ahmet Fazıl Özsoylu, “Endüstri 4.0”, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.21, Sayı.1, Haziran 2017, s.57-58.

²²⁶ Buyruk, s.603-606.

²²⁷ Özsoylu, s.58.

²²⁸ Ünal Miçoğulları, “Yeni Ekonomide Dijital Emek”, **International Journal of Labour Life and Social Policy**, Cilt.1, Sayı.1, 2018, s.6.

verilen önem artmıştır. Bu durum ise gayri maddi emeğin belirginleşmesine öncülük etmiştir. Gayri maddi emeği, bilgi, iletişim, kültürel veya bir hizmet ürünü niteliindeki mallar üreten bir emek türü olarak tanımlamak mümkündür.²²⁹

3.5. Rekabetin İstihdam ve Ücretlere Etkisi

Artan dış ticaretin istihdam piyasasını etkilemesi emek faktörü lehine birtakım sonuçlar doğurmaktadır. Ülkeler arasında artan ticaret hacmi, bazı durumlarda ülke içindeki gelir dağılımını olumsuz etkilemektedir. Küresel sisteme adapte olan sektörlerde ücretler yükselirken, geleneksel sektörlerde ücretler düşüş eğiliminde olmaktadır. Dünya genelinde kızışan rekabet ortamı, kalifiye iş gücüne duyulan ihtiyacın artmasına neden olmaktadır. Piyasadaki bu baskı, emek piyasasının daha nitelikli bir yapıya bürünmesini tetiklemektedir.

Uluslararası ticaretin emek piyasası üzerinde belli başlı etkileri bulunmaktadır. Bunlardan en belirgin olanı işsizliktir. Dış ticaretin artmasıyla birlikte kar oranlarının düşmesinden duyulan endişe sermaye sapmalı teknolojik gelişmeyi olağan kılmaktadır. Lakin bu durum emeğe olan ihtiyacın azalmasına neden olmakta ve her geçen gün sermaye başına düşen işçi istihdamı azalmaktadır. Dış ticaretin emek piyasası üzerindeki bir diğer etkisi, ithalatın disiplin edici yapısından kaynaklanmaktadır. Bu durum firmaları verimlilik açısından daha da zorlarken iş gücü piyasalarını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilmektedir.²³⁰ Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, istihdamın ülke içindeki üretime olan bağlılığının doğasını değiştirmektedir. İleri teknoloji barındıran üretim süreci farklı ülkelere yayılmakta ve birden fazla ülkenin ortaklığıyla gerçekleşmektedir. Ticaretin değişen yapısı istihdam piyasasını doğrudan etkilemektedir.

3.5.1. Rekabetin İşgücü Arzına Etkisi

Dış ticaretin istihdam üzerindeki etkisi iki yönlüdür. Dış ticaretin serbestleşmesi bazı durumlarda istihdam yaratıcı etkide bulunurken bazı durumlarda da istihdamı yok edici etkileri beraberinde getirmektedir. Genel olarak ihracat sektörüne bağlı üretim

²²⁹ Miçooğulları, s.8-9.

²³⁰ A. Can Bakkalcı ve Nilüfer Argın, "Dış Ticaretin Ücretler Yoluyla Emek Piyasalarına Etkileri", *Çalışma İlişkileri Dergisi*, Cilt.2, Sayı.2, 2011, s.92.

alanlarında istihdam yaratıcı etki sağlanırken ithalata rakip sektörlerde bu durumun tersi yaşanmaktadır. İhracata dayalı sektörler iş gücü açısından çekim merkezi halini alırken geleneksel sektörlerde iş gücü göçü yaşanmaktadır.²³¹

İşverenler, dünya genelinde yaşanan gelişim ve yeniliklere ayak uydurmak ve rekabet güçlerini geliştirmek adına, onlara bu olanağı sağlayacak nitelikli iş gücü taleplerini arttırırken niteliksiz emeğe duyulan ihtiyaçlarını azaltmaktadırlar. Serbestleşen dış ticaret sonucunda geleneksel sektörlerde faaliyet gösteren niteliksiz ve asgari ücret seviyesinde kazanç elde eden gruplara olan talep azaldığı için görece olarak bu grupların emek arzı artmaktadır. Diğer yünden nitelikli elemana duyulan ihtiyacı arttığından bu grubun emek arzı yetersiz kalmaktadır. Yaşanan bu iki gelişmenin sonucunda iki grubun aldığı ücretler arasındaki fark derinleşmektedir. Çünkü azalan niteliksiz emek talebine karşı o emek grubunun talep ettiği ücret düzeyi düşerken nitelikli emek arzına duyulan talebin artması, o grup içerisindeki ücretlerin yükselmesine neden olmaktadır.²³²

3.5.2. Rekabetin Ücretlere Etkisi

Küresel sistemle beraber genişleyen ticaret neticesinde karşılaştırmalı fiyat etkisi açığa çıkmaktadır. Bu durum sonucunda, belli sektörlerde ücretler artarken bazı sektörlerde de baskıdan dolayı ücret artışı önlenmektedir. Genel olarak niteliksiz iş gücü üzerinde olumsuz etki yapan dış ticaret, nitelikli iş gücünü olumlu etkilemektedir. Dış ticaretin bir sonucu olan artan rekabet ortamı, ücret adaletsizliğini beraberinde getirmektedir.

Ücretlerin genel bir şekilde değerlendirilmesi için iki temel unsurun irdelenmesi gerekmektedir. Bunlardan ilki, reel ücretlerin zaman içerisindeki değişimidir. Satın alma gücü, işçinin refah durumunun bir belirleyicisi olarak kabul edilmektedir. İkinci durum ise GSYİH içerisindeki ücretlerin yeridir. Ücretlerin GSYH'deki konumu, yaratılan

²³¹ Bakkalcı, Argın, s.93.

²³² Bakkalcı, Argın, s.93.

katma değer içinden ücretlerin ne kadar pay aldığını belirtmektedir. Bu iki unsurun değerlendirilmesi sonucunda, bir işçinin ortalama refah düzeyine ulaşılmaktadır.²³³

Artan dış ticaret sürecinde ülke içindeki nitelikli ve niteliksiz iş gücü arasındaki ücret farkının derinleşmesi, ortalama ücretler açısından ülkeler arasında yakınlaşma eğilimi göstermektedir. Küreselleşmenin ücretleri bu denli etkilemesinin nedeni, dünya genelinde artan ticaret hacmidir. Dış ticaret ile bütünleşik ekonomilerde ücretler, küresel sistem içerisindeki değişimlerden etkilenmektedir. Ücretlerle alakalı eşitsizlik yaratan etkiler ağırlıklı olarak dış ticaret koşullarından kaynaklanmaktadır.²³⁴

Ülkelerin dış ticaret hacmini artırmaya yönelik olan uygulamalar çoğunlukla “ticaret reformu” olarak isimlendirilen düzenlemeler sonrasında meydana çıkmaktadır. Ticaret reformları sayesinde dışa açılımını genişleten ekonomiler, verimlik ve rekabet artışına ayak uydurmak zorunda kalmaktadır. Bu durum iş gücü piyasasına da yansarak birtakım aksaklıklara neden olmakta ve belli sektörlerde ücretleri olumsuz etkilenmektedir. Ekonomilerin serbestleşmesine ön ayak olan ticaret reformları, ücretler arasında belli farklar meydana getirmektedir. Bu durum ağırlıklı olarak emek yoğun sektörleri etkilemektedir.²³⁵

Ülkeler, çoğunlukla niteliksiz iş gücünün yoğun olduğu geleneksel sektörleri korumaktadır. Lakin serbestleşen ticaret sonrasında geleneksel sektörler dış rekabete açılmakta ve önlerindeki koruma duvarları kalkmaktadır. Bu durum ise emek ücretlerinin artmasını olumsuz yönde etkilemektedir. Bunun nedeni, bu sektörlerin çoğunlukla maliyet rekabeti yapmalarından kaynaklanmaktadır. Maliyet rekabetinin devamlığını sağlamak da ücretlerin düşük tutulmasını gerekli kılmaktadır. Niteliksiz iş gücü, ekonomilerin dışa açılmasından olumsuz önde etkilenmektedir. Çalışanların iş yeri koşulları ağırlaşmakta ve pazarlık güçleri azalmaktadır.

²³³ Bakkalcı, Argın, s.93-94.

²³⁴ Bakkalcı, Argın, s.94.

²³⁵ Bakkalcı, Argın, s.94-95.

3.6. İş Gücünün Küreselleşmesi

1980’lerden itibaren ticaretin ve sermaye akımlarının serbestleştiği bir süreç yaşanmaktadır. Serbestleşmenin bir sonucu olarak gerçekleşen deregülasyon ve üretim sürecindeki dönüşümün beraberinde gelişen işsizlik artışı, reel ücretlerde düşüş, sendikasızlaşma, iş güvencesinin azalması, sosyal hakların erozyonu gibi eğilimler iş gücü içerisinde yaşanan krize işaret etmektedir.²³⁶

Genişleyen ticaret hacmi, üretimi uluslararasılaştırmaktadır. Üretim çeşitli aşamalara bölünmekte ve her aşamanın üretimi daha ucuz maliyetin olduğu yerde gerçekleşmektedir. Üretim aşamalarının dünyanın farklı köşelerinde gerçekleştirilmesi “küresel değer zinciri” ile örgütlenmektedir. Kavramsal olarak küresel değer zinciri, herhangi bir ürünün; tasarım, üretim aşamaları, pazarlama, dağıtım ve satış sonrası hizmetlere kadar üretimle ilgili tüm faaliyetleri kapsamaktadır. Değer zinciri içerisinde üretim sürecinin her aşaması (sermaye, emek vb.) en düşük maliyetle üretimin gerçekleşeceği yere kaydırılmaktadır.²³⁷

İş gücünün küreselleşme süreci, artan rekabet neticesinde gerçekleşen maliyetleri düşürme stratejisi karşısında iş gücü piyasası giderek savunmasız kalmaktadır. Maliyetleri düşürmeye yönelik baskılar, ağırlığını emek piyasası üzerinde hissettirmektedir. Üretimin küresel değer zincirine entegre olması ile istihdam kalıpları değişmekte, nitelsiz emeğe ilişkin ücretler düşmekte, gelir eşitsizliği artmakta, iş gücünün sahip olduğu haklar azalmaktadır.

²³⁶ Sibel Çaşkurlu, “Küreselleşen İşgücünün Krizi ve Küresel Eşitsizlik”, *Ekonomik Yaklaşım Dergisi*, Cilt.21, Sayı.77, 2010, s.50-51.

²³⁷ Çaşkurlu, s.51-53.

4. SONUÇ

Ekonomi biliminde rekabet olgusu, günlük yaşamdaki söylemden niteliksel olarak aynı olsa da içerik bakımından farklıdır. Rekabet kavramı yüzyıllardır toplumsal faaliyetlerin belirlenmesinde önemli bir yapı taşı oluşturmaktadır. Lakin bu kavramın iktisadi açıdan tanımı üzerinde kesin bir fikir birliği oluşturulamamıştır. Rekabet kavramıyla ilgilenen ekonomistlerin başında Adam Smith gelmektedir. Smith, kaynakların sınırlı olmasından dolayı rekabetin açığa çıktığını öne sürmüştür. Stigler, rekabeti “her bir alıcının sonsuz miktarda talep ile karşılaştığı piyasa” şeklinde tanımlamaktadır. Schumpeter rekabeti, dinamik bir süreç olarak belirterek ekonomik büyümenin temel taşı olarak göstermiştir. Bu yüzden rekabet için ekonomik büyümenin lokomotifini söyleminde bulunmaktadır. Hayek, liberalizmdeki kendiliğinden oluşan düzenin devamlılığını sağlayan unsurun rekabetten ileri geldiğini vurgulamaktadır. Hayek, birçok iktisatçının rekabeti, kaynakların etkin dağılımının sağlanması şeklinde tanımlayan görüşüne karşı çıkmaktadır. Çünkü; ona göre rekabet kimin daha iyi olduğunun göstergesidir. Rekabet gücü hem ulusal hem de uluslararası arenada gerekli yetiye sahip olma durumudur. Rekabet gücünün genel kabul görmüş bir tanımı bulunmamakla birlikte mikro ve makro düzeyde değerlendirilmektedir. Bunun nedeni içerisinde birçok farklı öge bulundurmasından kaynaklanmaktadır.

Ekonominin her alanında olduğu gibi bu kavramda da temel etken piyasa payının elde edilmesi ve en önemlisi de bunun devamlılığının sağlanmasıdır. Ülkelerin büyüme hedeflerinin başında sürdürülebilir ve adil bir refah artışı yer almaktadır. Toplumun refahını artırmaya yönelik gerekli kaynakları sağlamak amacıyla ülkelerin rekabet gücünü artırmaya yönelik hedefleri daha önemli bir hale gelmektedir. Temel olarak ülkelerin ekonomi politikalarında yurttaşların yaşam standartlarını yükseltmek yer almaktadır. Bu hedefi gerçekleştirmek var olan kaynakların etkin bir şekilde üretim sürecine katılmasından geçmektedir.

Uluslararası ticaretin artması, üretkenlikte ciddi ilerlemelere yol açmanın yanında olumsuzlukları da beraberinde getirmektedir. Çünkü uluslararası rekabetteki açıklık, yabancı firmalarla yarışmak adına üretkenlikte belli bir standart ortaya çıkarmaktadır. Her geçen gün birbirlerine daha da entegre olan bir ekonomik sistem

içerisinde ülkelerin başarılı olması, kendini geliştirme ve yeniliğe arka çıkma becerisine bağlıdır. Rakiplerine karşı üstünlük sağlamak; yeni rekabet teknikleri geliştirme, riski üstlenme ve riskli yatırımlar yapmayı gerektirmektedir. Bu nedenle uluslararası rekabette başarı, firmaların olağan konumlarını uluslararası konuma çevirmelerine bağlıdır.

Piyasa ekonomisi, serbest rekabet ilkesi üzerinden temellendirilmektedir. Lakin çeşitli nedenlerden dolayı piyasa ekonomilerinde her zaman bu koşul oluşturulamamaktadır. Çünkü; birtakım rekabeti sınırlandırıcı engellerle karşılaşmaktadır. Bundan dolayı rekabeti düzenlemeye yönelik tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu yüzden rekabet hukuku, piyasa ekonomisindeki rekabetin fonksiyonel bir yapı kazanması noktasında önemli bir rol üstlenmektedir. Bugüne kadar pazar bütünleşmesinin sağlanması, enflasyonla mücadele, küçük teşebbüslerin korunması, ekonominin özgürleşmesi, eşitsizliğin azaltılması, istihdamın artması, kalkınma hedefleri, tüketicilerin korunması gibi birçok amaç rekabet hukukunu temellendirmektedir. Rekabet hukuku çerçevesinde yapılan düzenlemelerden büyük ölçüde tüketiciler yararlanmaktadır. Çünkü rekabet sonucunda meydana gelen kalite artışı, fiyatların maliyete yaklaşması, satış sonrasındaki hizmetlerin artması, ürün çeşitliliğinin yaşanması gibi gelişmeler tüketicilerin yararı doğrultusunda gerçekleşmektedir

1980'lerin sonuna doğru rekabeti kısıtlayan veya ortadan kaldıran uygulamalara karşı geliştirilen disiplinlere duyulan ihtiyacın artmasından dolayı bu amaca yönelik politikalar ve kurallar meydana getirilmeye başlanmıştır. Bu nedenle piyasanın bölünmesine sebebiyet veren piyasa gücünün yine küresel boyuttaki bir rekabet uygulamasıyla düzene koyulacağı öngörülmektedir. Günümüzde rekabet alanındaki küresel iş birliği giderek önem kazanmaktadır. Rekabet piyasalarının önemli sonuçlarından biri, piyasa gücünün tek bir elde toplanmasından ziyade bu gücün toplumun geneline yaygınlaşmasının sağlanmasıdır. Üretim ve hizmet alanındaki tercihlerin, tüketicilerin isteği doğrultusunda şekillenmesi rekabetin doğurduğu bir sonuçtur. Rekabetin sınırlandırıldığı piyasalarda ürünün kalitesi, miktarı veya fiyatı tüketicilerin isteği göz önünde bulundurulmaksızın belirlenmektedir. Bu gibi tercihlerin, tüketiciler tarafından değil de tekelci firmalar ya da birtakım rekabeti sınırlayan

teşebbüsler aracılığıyla yapılması ekonomilerin gelişim gücünü sınırlandırmaktadır. Sosyal bakımdan bir etkisi de seçme hakkı ve fırsat özgürlüğünü kesin olarak sağlanmasıdır. Rekabetin kısıtlandığı ve tekel oluşumlarının gözlemlendiği piyasalarda tüketicilerin seçim yapma özgürlüğü fiili olarak kısıtlanmaktadır. Kısıtlanan rekabet, tüketicilerin seçim yapma hakkını elinden almaktadır.

Serbestleşme süreciyle birlikte emek piyasasında meydana gelen değişimlerin temel nedenleri arasında uluslararası ticaretin liberasyonu, teknolojik dönüşüm ve sermayenin uluslararasılaşması gibi gelişmeler bulunmaktadır. İnsan emeği, üretim faaliyetinin temel girdisini oluşturmaktadır. Emek piyasasının analizinin yapılması ile ekonomilerdeki en önemli kaynağı oluşturan emek; mesleklere, firmalara ve bölgelere göre bölünmektedir.

Günümüzde rekabet gücünü elinde bulunduran ekonomilerin ağırlıklı olarak bilgi temelli olması dikkat çekmektedir. Her geçen gün bilginin ekonomideki değerinin giderek artması, bilgiye sahip olunması, elde edilen bilginin dağıtılması ve kullanılması gibi eylemler yatırımların artmasına ön ayak olmaktadır. Ekonomik büyüme ve gelişme sürecinde yapılan fiziki yatırımlar kadar beşeri sermaye yatırımları da gün geçtikçe daha önemli hale gelmektedir. Yapılan bu yatırımlar uzun dönemde fiziki yatırımların etkinliğini arttırırken ülkelerin uluslararası rekabet gücüne de olumlu katkılar yansıtmaktadır. Artık üretimdeki teknik ilerleme ve bunun verimli bir şekilde üretim sürecine yansıtılması, kullanılan girdilerin bolluğu veya maliyetinin düşüklüğünden daha fazla önemsenmektedir. Beşeri sermaye yatırımları, fiziki sermayeye uzun dönemde katkı sağlayan, onun işlerliğini ve etkinliğini arttıran bir öge olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde ekonomilerin gelişimi, hızla devam eden teknolojik ilerlemenin sağladığı olanaklar ile oluşturulan, işlenen, saklanan bilginin niceliği ile ölçülmektedir. Bu dönemde gelişmişliğin ölçütünde fiziki miktarlardan ziyade bilgi, ağırlıklı olarak yer edinmektedir.

Serbestleşen ticaret sonucunda pazarda mevcut olan mal ve hizmetlerin ikame olanaklarının artması hem rekabet koşullarını zorlaştırmakta hem de emek piyasasını esnekletmektedir. Artan esneklik, ücretlerin düşmesine ve işsizliğin yükselmesine sebebiyet vermektedir. Emek piyasasının esnekleşmesi, işçiler açısından başta ücretler ve

sosyal haklar olmak üzere ücretlerin düşmesi, çalışma standartlarının zorlaşması, işsizliğin artması gibi konularda olumsuz sonuçların açığa çıkmasına neden olmaktadır.

Emek talebenin uluslararası ticaretin artmasıyla esnekleşmesi, emek piyasasında istikrarsızlığa neden olmaktadır. Emek verimliliğinde yaşanan düşüşler ve yükselişler ücretlere ve çalışma saatlerine yansiyarak ortaya daha büyük bir belirsizlik çıkarmaktadır. Yaşanan bu gelişmeler hem ücret eşitsizliği hem de vasıfsız emeğin karşılaştığı uygunsuz koşulların artmasına neden olmaktadır. Serbest ticaret koşullarının, hem vasıfsız emeğin aleyhine sonuçlar doğurduğu hem de yaşanan teknolojik ilerlemelerle birlikte emeğin yerine ikame edilebilir bir sermayenin oluşmasına neden olduğu ileri sürülmektedir. Serbest piyasa koşullarının esas alındığı ekonomilerde maksimum karlılığın esas olması, üretim sisteminde gerçekleşen değişimde emeğin daha uzun iş saati ve daha düşük ücret düzeyinde çalıştırılması gibi sonuçlar doğurmaktadır.

Uluslararası ticaretin emek piyasası üzerinde etkilerinin başında işsizlik bulunmaktadır. Dış ticaretin artmasıyla birlikte kar oranlarının düşmesinden duyulan endişe sermaye sapmalı teknolojik gelişmeyi olağan kılmaktadır. Lakin bu durum emeğe olan ihtiyacın azalmasına neden olmakta ve her geçen gün sermaye başına düşen işçi istihdamı azalmaktadır. Dış ticaretin emek piyasası üzerindeki bir diğer etkisi, ithalatın disiplin edici yapısından kaynaklanmaktadır. Bu durum firmaları verimlilik açısından daha da zorlarken iş gücü piyasalarını hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi, istihdamın ülke içindeki üretime olan bağlılığının doğasını değiştirmektedir. İleri teknoloji barındıran üretim süreci farklı ülkelere yayılmakta ve birden fazla ülkenin ortaklığıyla gerçekleşmektedir. Ticaretin değişen yapısı istihdam piyasasını doğrudan etkilemektedir. İş gücünün küreselleşme süreci, artan rekabet neticesinde gerçekleşen maliyetleri düşürme stratejisi karşısında iş gücü piyasası giderek savunmasız kalmaktadır. Maliyetleri düşürmeye yönelik baskılar, ağırlığını emek piyasası üzerinde hissettirmektedir. Üretimin küresel değer zincirine entegre olması ile istihdam kalıpları değişmekte, niteliksiz emeğe ilişkin ücretler düşmekte, gelir eşitsizliği artmakta, iş gücünün sahip olduğu haklar azalmaktadır

KAYNAKÇA

- Akel, Günay. **Dış Ticaretin Serbestleşmesi ve Yoksulluk Üzerine Etkisi: Türkiye Üzerine Ekonometrik Bir Uygulama**, Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, 2012.
- Akıncı, Ateş. **Mukayeseli Hukuk Açısından Amerikan ve Avrupa Topluluğu Hukukunda Rekabetin Yatay Kısıtlanması**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 2001.
- Aktan Coşkun Can ve Vural İstiklal Yaşar, “Rekabet Gücü ve Rekabet Stratejileri”, **Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu Yayınları**, Sayı.254, 2004.
- Aktan Coşkun Can ve Vural İstiklal Yavuz. **Yeni Ekonomi ve Yeni Rekabet**, Ankara: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Sayı.253, 2004.
- Aktaş, Cihan. **Gelişmekte Olan Ülkelerde Rekabet Politikası: Bir Çerçeve Çalışması**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, Sayı.0114, 2003.
- Akyurt, Yalın Akşit. **İktisat Teorisi Çerçevesinde Emek Piyasası ve İşsizlik: Oyun Teorisindeki Karşılıkları**, Yüksek Lisans Tezi, Maltepe Üniversitesi, 2020.
- Alkın, Kerem. **Gelişmiş Ülkelerde İthalat ve Dış Rekabetin Kontrolü**, İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2006.
- Arslan, Kahraman. **Dış Ticaret Politikaları**, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, 2014.
- Aslan Nurdan ve Terzi Nuray, **Küresel Finans**, İstanbul: Türkmen Kitapevi, 2013.
- Atamtürk, Aziz Burak. **İktisadi Doktrinler**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010.
- Atik, Hayriye. **Yenilik ve Ulusal Rekabet Gücü**, 1. Basım, Ankara: Detay Yayıncılık, 2004.
- Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler, **Avrupa Ekonomik Topluluğunu Kuran Anlaşma**, Avrupa Topluluklarını Kuran Temel Anlaşmalar, Cilt.1.
- Aykaç Mustafa, Parlak Zeki ve Özdemir Süleyman, **Küreselleşme Sürecinde Rekabet Gücünün Arttırılması ve Türkiye’de KOBİ’ler**, İstanbul Ticaret Odası Yayınları, 2009.
- Azgün, Sabri. **Dış Ticaret ve Rekabet Gücü**, Bursa: Ekin Yayınevi, 2017
- Barber, William J. **İktisadi Düşünce Tarihi**, İhsan Dursun (çev.) İstanbul: Şule Yayınları, 1995.
- Bozkurt, Veysel. **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, İstanbul: Alfa Yayınları, 2000.
- Coşkun, Recai. **Küreselleşme: Türkiye Eksenli Analizler**, İstanbul: Beta Yayınevi, 2002.
- Demir, Ömer. **Küresel Rekabette Etkin Devlet: Türkiye İçin Etkin Bir Devlet Oluşturma İmkânı**, Ankara: Nobel Yayınevi, 2003.
- Demiröz, Ali. **Yeni Ekonomide Rekabet Kuralları**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 2003.

- Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı, **Rekabet Hukuku ve Politikası Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Ankara: Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı Yayınları, 1994.
- Devlet Planlama Teşkilatı Özel İhtisas Komisyonu Raporları, **Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, Ankara, 1994.
- Devlet Planlama Teşkilatı, **Rekabet Hukuku ve Politikaları Özel İhtisas Komisyonu Raporu**, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı, 2000.
- Dulupçu, Murat Ali. **Küresel Rekabet Gücü: Türkiye Üzerine Bir Değerlendirme**, Basım:1, Ankara: Nobel Yayınevi, Haziran 2001.
- Ersoy, Arif. **İktisadi Düşünce Tarihi**, İzmir: Akyol Neşriyat, 1986.
- İşığışok, Özlem. **İstihdam ve İşsizlik**, 2. Basım, Dora Yayıncılık, 2014.
- Karluk, Rıdvan. **Uluslararası Ekonomi**, İstanbul: Beta Basım Yayın, 1996.
- Kaymakçı Oğuz, Avcı Nuri ve Şen Recep, **Uluslararası Ticarete Giriş: Teori, Politika ve Uygulama**, Ankara: Nobel Yayınları, 2007.
- Kazgan, Gülten. **İktisadi Düşünce ve Politik İktisadın Evrimi**, 12. Basım, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2006.
- Kevük, Süleyman. “Bilgi Ekonomisi”, **Journal of Yaşar University**, Cilt.1, Sayı.4, 2006.
- Masca, Mahmut. **Uluslararası Ticarete Liberalleşme ve Türkiye**, Doktora Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, 2000.
- Mckinsey Global Institute, **Jobs Lost, Jobs Gained: Workforce Transitions In a Time of Automation**, 2017.
- Miçooğulları, Ünal. “Yeni Ekonomide Dijital Emek”, **International Journal of Labour Life and Social Policy**, Cilt.1, Sayı.1, 2018.
- OECD, **Rekabet Değerlendirme Araç Kiti**, Cilt 1: İlkeler, 2011.
- Onat Öznur, Doğrusöz Bumin ve Töralp Tunçel, **Türk Ticaret Kanunu**, Ankara: Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği, Cilt.1, 2011, Md.54.
- Orhan Osman Z.ve Erdoğan Seyfettin, **İktisada Giriş**, 3. Basım, Ankara: Palme Yayınları, 2008.
- Özel, Mustafa. (derl.) (çev.), **Küresel Rekabet**, İstanbul: İz Yayıncılık, 1. Basım, 1994.
- Özkan, Gürsel. “Ekonomik Gelişmede Rekabet Hukukunun Önemi” Selahattin Sarı, Alp H. Gencer, Obidjon Khamidov (Ed.). **International Conference on Eurasian Economies 2018**, 2018.
- Öztuna, Barış. **Postmodernizmin Çalışma Biçimlerine Etkisi**, ICEB 2016: 2 International Congress on Economics and Business, 2016.
- Rekabet Kurumu, **Rekabet Politikası ve Özelleştirme Sempozyumu**, Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 1999.
- Rekabet Kurumu, **Rekabet Terimleri Sözlüğü**, 3.Basım, Ankara, 2010.
- Rekabet Kurumu, **Rekabet Terimleri Sözlüğü**, 6. Basım, 2019.

- Rekabetin Korunması Hakkında Kanun (RKHK), 1994, Md.1
- Resmi Gazete, **Rekabetin Korunması Hakkında Kanun**, Sayı:22140, 1994
- Seyidoğlu, Halil. **Uluslararası İktisat: Teori, Politika ve Uygulama**, 21. Basım, İstanbul: Güzem Can Yayınları, 2017.
- Söylemez, S. Alev, “Yeni Ekonomi, Rekabet ve Rekabet Politikaları”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt.12, Sayı.40, 2001.
- Şimşek, Alp Tolga. **Türk Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılmasının Koşulları**, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2003.
- Tamer, Hüseyin. **Rekabet Hukukunda Ekonomik Bütünlük Kavramı ve Hukuki Sonuçları**, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi, 2017.
- Tekeli İlhan ve İlkin Selim, **1929 Buhranında Türkiye’nin İktisadi Politika Arayışları**, Ankara: Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi 2, 1977.
- Telekomünikasyon Kurumu, **Rekabet Politikası**, 2003, s.6.
- Tiryaki, Refik. “Mülkiyet ve Sözleşme Özgürlükleri Ekseninde Anayasal Ekonomik Özgürlüklerin Tartışılması”, **Rekabet Kurumu Perşembe Konferansları**, 2010.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası**, Enflasyon ve Fiyat İstikrarı, 2013.
- Türkkan, Erdal. **Nasıl Bir Rekabet Vizyonu?** Ankara: Rekabet Kurumu Yayınları, 2009.
- Unay, Cafer. **Genel İktisat**, Bursa: Ekin Kitapevi, 1997.
- Yüceol Hüseyin M. ve Fidan Fatma (Ed.), **Çalışma Ekonomisi**, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi, 2010.

MAKALELER

- Akal Mustafa, Altunışık Remzi ve Gökmenoğlu Seyit Muharrem, “Ulusal Rekabet Gücünü Belirleyen Faktörler Üzerine Değerlendirmeler”, **Rekabet Dergisi**, Cilt.13, Sayı.4, Ekim 2012.
- Aksu, Levent. “Türkiye’de Beşeri Sermayenin Önemi: İktisadi Büyüme ile İlişkisi, Sosyal ve Stratejik Analiz”, **İktisat Politikası Araştırmaları Dergisi**, Cilt.3, Sayı.2, 2016.
- Aktan, Coşkun Can. “Global Rekabet Gücü ve İşletmeler”, **Mercek Dergisi**, Sayı.217, Ocak 2011.
- Altay Asuman ve Pazarlıoğlu M. Vedat, “Uluslararası Rekabet Gücünde Beşeri Sermaye: Ekonometrik Yaklaşım”, **Selçuk Üniversitesi Karaman İ.İ.B.F. Dergisi**, Sayı.12, Yıl.9, Haziran 2007.
- Altınok Serdar, Ay Ahmet ve Acet Hakan, “Serbest Piyasa Ekonomisi ve Devletin Regülasyonu”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi**, Cilt.5, Sayı.2, 2002.

- Anık, Gülgün, “AT Rekabet Hukukunda Hakim Durumun Kötüye Kullanılması”, **TBB Dergisi**, Sayı.65, 2006.
- Aslan, Özgür. “Yeni Ekonomi: Özellikleri ve Endüstrileri”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı.52, 2007.
- Ateş, Mustafa. “Son Yapılan Düzenlemeler Işığında AB Rekabet Hukuku ve Politikasına Genel Bir Bakış”, **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.7, Sayı.2, 2008.
- Ateş, Mustafa. “Son Yapılan Düzenlemeler Işığında AB Rekabet Hukuku ve Politikasına Genel Bir Bakış” **Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi**, Cilt.7, Sayı.2, 2008.
- Atılgan, Ahmet. “Neo-Liberal Köle Pazarları”, **Siyaset, Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi**, Cilt.1, Sayı.3, Yıl.1, 2013.
- Ayaş, Necla. “Bölgesel Rekabet Gücünün Geliştirilmesinde Verimliliğin Rolü”, **Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.9, 2002.
- Bahçe, Abdullah Burhan. “Küresel Rekabet Sürecinde Devletlerin Kamu Politikalarını Belirlemelerinde Teknoloji ve İnovasyonun Rolü”, **Ekonomi Bilimleri Dergisi**, Cilt.3, Sayı.1, 2011.
- Bakkalcı A. Can ve Arın Nilüfer, “Dış Ticaretin Ücretler Yoluyla Emek Piyasalarına Etkileri”, **Çalışma İlişkileri Dergisi**, Cilt.2, Sayı.2, 2011.
- Ballı, Mehmet. “Türk Ticaret Kanunu’na Göre Haksız Rekabet Kavramı ve Unsurları”, **Gümrük ve Ticaret Dergisi**, Sayı.5, 2015.
- Başköy Hazel ve Kılıçaslan Yılmaz, “Esnek İşgücü Piyasası Politikalarının Ücret ve Kar Üzerine Etkisi: Bir Karşılaştırmalı Ülke Analizi”, **Çalışma ve Toplum: Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, Sayı.54, 2017.
- Bayraktar Yüksel ve Kaya Halil İbrahim, “Yeni Ekonomi ve Değişen Rekabet Anlayışı: Karşılaştırmalı Bir Analiz”, **Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi**, Cilt.11, Sayı.1, 2016.
- Bildirici Melike, Bakırtaş Tahsin ve Karbuz Sohbet, “Emek Piyasasının Özellikleri ve Türkiye İçin Öneriler”, **İktisat, İşletme ve Finans Dergisi**, Cilt.13, Sayı.142, Ocak 1998.
- Buyruk, Halil. “Gelişen Teknolojiler, Değişen İşgücü Nitelikleri ve Eğitim”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt.8, Sayı.14, 2018.
- Can, Mustafa. “Türk Ticaret Kanunu Tasarısına Göre Haksız Rekabet”, **TBB Dergisi**, Sayı.69, 2007.
- Cerev Gökçe ve Yenihan Bora, “İşgücü Piyasası Temel Kavramları Doğrultusunda Elazığ İli İşgücü Piyasasının Mevcut Durumu ve Analizi”, **Fırat Üniversitesi Harput Araştırmaları Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, 2017.
- Çaşkurlu Sibel, “Küreselleşen İşgücünün Krizi ve Küresel Eşitsizlik”, **Ekonomik Yaklaşım Dergisi**, Cilt.21, Sayı.77, 2010.
- Çivi Emin, Erol İbrahim, İnanlı Turgay ve Erol Ece, “Uluslararası Rekabet Gücüne Farklı Bakışlar”, **Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Cilt.4, Sayı.1, Bahar 2008.

- Çivi, Emin. “Rekabet Gücü: Literatür Araştırması”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.8, Sayı.2, Haziran 2001.
- Dağdelen, İlhan. “Post-Fordizm”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı.90, 2005.
- Deviren, Nursen Vatansever. “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, **Mevzuat Dergisi**, Sayı.81, Eylül 2014.
- Erdinç, Zeynep. “Küreselleşmenin İstihdama Etkileri”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.3, 1999.
- Esen, Şaban. “Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku ve Rekabet Hukukunda Beklentiler”, **Bartın Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.1, Sayı.2, 2010.
- Etcı Hilmi ve Karagöl Veysel, “Türkiye’de İstihdam ve İşsizlik: 2000-2018”, **Munzur Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt.7, Sayı.14, Bahar 2019.
- Günay Enver, Türkmen Sena ve Özbek Sefa, “İktisadi Düşünce Üzerine Doğa Bilimlerinin Etkisi, Klasik Fiziğin İktisadi Alana İlk Uyarlaması: Fizyokrasi”, **Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.8, Sayı.1, 2018.
- Hacıyev, Nazim. “Piyasa Ekonomisine Geçiş Sürecinde Rekabet Politikası”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.2, Sayı.1, 2011.
- Işın, Ferruh. “Uluslararası Ticaretin Serbestleştirilmesi, Korumacılık Kavramı ve Tarım”, **Tarım Ekonomisi Dergisi**, Cilt.3, 1993.
- Karaaslan Ahmet ve Tuncer Güner. “Uluslararası Rekabet Gücünün Artırılmasında Temel Devlet Politikaları”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Sayı.26, Nisan 2010.
- Kartal, Zeki. “GATT ve Uruguay-Raunt: Gelişmekte Olan Ülkelerin Dünya Ticaretindeki Yapısal Bağımlılıklarının Artması”, **Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.25, Sayı.2, 2008.
- Kesici, Mehmet Rauf. “Avrupa Emek Piyasası Dinamikleri ve Avrupa İstihdam Stratejisi Temelinde Türkiye’nin Uyumu”, **Ekonomi ve Hukuk Dergisi**, Mart 2011.
- Kılıç, Cem. “Dijitalleşmenin İşgücü Piyasasına Etkileri”, **Kamu-İş Dergi ve Yayınları**, Cilt.14, Sayı.4, 2019.
- Kök Recep ve Deliktaş Ertuğrul, **Endüstri İktisadında Verimlilik Ölçme ve Strateji Geliştirme Teknikleri**, 1. Basım, İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, 2003.
- Kubılay, Huriye. “Ticari İşlemlerde Rüşvet ve Yolsuzluk: Haksız Rekabet”, **İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayını**, 2000.
- Manga Müge, Bal Harun, Algan Neşe ve Kandır Ediz Deniz, “Beşeri Sermaye, Fiziki Sermaye ve Ekonomik Büyüme İlişkisi: BRICS Ülkeleri ve Türkiye Örneği”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.24, Sayı.1, 2015.
- Miçooğulları, Ünal. “Yeni Ekonomide Dijital Emek”, **International Journal of Labour Life and Social Policy**, Cilt.1, Sayı.1, 2018.

- Oktar, Suat. Özlem Özkök, “Makro Ekonomik Boyutlarıyla Yeni Ekonomi” **Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.19, Sayı.1, 2004.
- Okur, Ahmet. “Küreselleşmenin Emek Piyasası Üzerindeki Etkileri”, **Yönetim ve Ekonomi: Celal Bayar Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.11, Sayı.2, 2004.
- Orhan, Osman Zekayi. “Dünya Ticaret Örgütü’nün Uluslararası Ticareti Geliştirilmesi Yönündeki Çabaları ve İktisadi Kalkınma”, **Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Sayı.25, 2008.
- Öcal Fatih Mehmet ve Altıntaş Kıvanç, “Dördüncü Sanayi Devriminin Emek Piyasaları Üzerinden Olası Etkilerinin İncelenmesi ve Çözüm Önerileri”, **Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi**, Cilt.8, Sayı.15, 2018.
- Özel, Çağlar. “Hukuksal Açıdan Tüketicinin Korunması ve Tüketicinin Korunma Gerekliliğine İlişkin Bir Değerlendirme”, **H.Ü. İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.26, Sayı.1, 2008.
- Özsoylu, Ahmet Fazıl. “Endüstri 4.0”, **Çukurova Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi**, Cilt.21, Sayı.1, Haziran 2017.
- Öztürk Nazim ve Bayraktar Yüksel, “Aksak Rekabetin Önlenmesinde Devletin Rolü”, **Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi**, Cilt.4, Sayı.2, 2009.
- Öztürk, Nazım. “Dış Ticaret Kuramında Yeni Yaklaşımlar”, **Öneri Dergisi**, Cilt.5, Sayı.19, Ocak 2003.
- Öztürkoğlu, Yücel. “Tüm Yönleriyle Esnek Çalışma Modelleri”, **Beykoz Akademi Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2013.
- Parlak Zeki ve Özdemir Süleyman, “Esneklik Kavramı ve Emek Piyasalarında Esneklik”, **Sosyal Siyaset Konferansları Dergisi**, Sayı.60, 2011.
- Peker, Hasan Sencer. “Avrupa’da Merkantilist Uygulamalar ve Osmanlı Ekonomisi ile Bir Karşılaştırma”, **Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.5, Sayı.1, 2015.
- Pınar, Hamdi. “Rekabet Hukuku ile Haksız Rekabet Hukuku İlişkisi”, **Rekabet Dergisi**, Cilt.15, Sayı.2, Nisan 2014.
- Sabır, Hasan “Küreselleşen Dünyada Rekabet Politikası ve Gelişmekte Olan Ülkeler”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt.1, Sayı.1, 2013.
- Sabır, Hasan. “Ticaretin Küreselleşmesi Sürecinde Uluslararası Rekabet Sistemi İhtiyacı”, **İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.0, Sayı.23-24, 2001.
- Savaş, Vural Fuat. “Dünya Ekonomi Sistemi”, **İstanbul: Yeditepe Üniversitesi Yayınları**, Sayı.16, 2004.
- Şanlı, Bahar. “Ekonomik Entegrasyon Teori Çerçevesinde Avrasya Birliği’nin Olabilirliği”, **İstanbul Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi**, Cilt.22, Sayı.1, Ocak 2008.

- Tanyeri, İbrahim. “Adam Smith’in Rekabet Analizi Üzerine”, **Ankara: Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt.18, Sayı.1, 2000.
- Tokatlıoğlu, İbrahim. “İktisadi Analizde Rekabet Kavramının Gelişimi”, **Ekonomik Yaklaşım**, Cilt.10, Sayı.33, 1999.
- Uyanık, Yücel. “İşgücü Piyasalarında Esneklik ve Bölünme”, **Kamu-İş Dergi ve Yayınları**, Cilt.7, Sayı.2, 2003.
- Yıldırım, Murat. “Modernizm, Postmodernizm ve Kamu Yönetimi”, **Uluslararası İnsan Bilimleri Dergisi**, Cilt.7, Sayı.1.
- Yıldız, Mircan. “Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği”, **Dış Ticaret Dergisi**, 1999.
- Yüceol, Hüseyin Mualla. “Küreselleşme, Yoksulluk ve Emek Piyasası Politikaları”, **Ç.Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, Cilt.14, Sayı.2, 2005.
- Yüksel Esra ve Sarıdoğan Ercan, “Uluslararası Ticaret Teorileri ve Paul R. Krugman’ın Katkıları”, **Öneri Dergisi**, Cilt.9, Sayı.35, 2011.